

บทที่ ๔

ความหมายของอนุภาคสมพาสที่ผิดธรรมชาติในนิทานไทย

๔.๑ ความหมายและสัญลักษณ์ในนิทาน

แม้ว่าความหมายของนิทานตามพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๒ จะหมายถึง “เรื่องที่เล่ากันมา เช่น นิทานชาดก นิทานอีสป” และในพจนานุกรมศัพท์วรรณกรรมอังกฤษ-ไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน ให้ความหมายเพิ่มขึ้นอีกเล็กน้อยว่า “เรื่องเล่าที่เรียบเรียงตรงไปตรงมา แต่งเป็นร้อยแก้ว หรือบทร้อยกรอง หรือเล่าด้วยวาจาก็ได้” แต่ในความเป็นจริงนั้น นิทานเป็นมากกว่าเรื่องเล่าธรรมดา นั่นคือ นิทานยังเป็นผลผลิตทางวัฒนธรรมที่สร้างสรรค์และถ่ายทอดต่อ ๆ กันมาในสังคม^๑ ในนิทานมีทั้งเรื่องราวเกี่ยวกับเหตุการณ์ที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์กับชีวิตมนุษย์^๒ และยังเป็นสิ่งที่สะท้อนพื้นฐานจิตใจของมนุษย์ที่มีอารมณ์ มีความรู้สึก มีความต้องการหลาย ๆ ทาง เช่น ความต้องการทางชีววิทยา ความต้องการทางสังคม และความต้องการทางจิตใจ ไม่ว่าจะป็นชาติใดในภูมิภาคส่วนใดของโลก” นอกจากนี้ตัวละครในนิทานบางประเภท เช่น นิยายปรัมปรายังเป็นเสมือนภาพสะท้อนของมนุษย์สมัยโบราณ พฤติกรรมของตัวละครที่มีลักษณะแปลก ๆ ก็ล้วนแต่เป็นภาพสะท้อนของจิตไร้สำนึกส่วนรวมของมนุษย์ตั้งแต่สมัยโบราณเรื่อยมาจนถึงปัจจุบัน^๓ ดังนั้นสิ่งแปลกประหลาดต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในนิทาน ตำนาน หรือวรรณคดี ไม่ว่าจะป็นตัวละคร เหตุการณ์ หรือความมหัศจรรย์ทั้งหลาย ย่อมมิได้เกิดขึ้นจากเพียงจินตนาการที่เลื่อนลอยของผู้เล่า แต่เป็นจินตนาการที่มีความสัมพันธ์กับการใช้สัญลักษณ์อย่างเป็นระบบ ดังที่ สุวรรณา เกรียงไกรเพ็ชร์ กล่าวไว้ว่า “จินตนาการจะต้องประกอบด้วย การใช้สัญลักษณ์ที่มีความเกี่ยวข้องผูกพันกับเนื้อเรื่อง เพื่อแสดงจุดที่ผู้แต่งต้องการถ่ายทอดให้แก่ผู้อ่าน ไม่ว่าจะป็นความต้องการที่เกิดจากจิตสำนึกหรือจิตใต้สำนึกก็ตาม”^๔

^๑ ประคอง นิมมานเหมินท์ และ ดาว เชียงหวา, *อาปมไท้ไต้คง* (กรุงเทพฯ : แม่คำผาง, ๒๕๕๒), หน้า ๑๕.

^๒ ชลธิรา สัตยวัฒน์, “การนำวรรณคดีวิจารณ์แผนใหม่แบบตะวันตกมาใช้กับวรรณคดีไทย,”

(วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๑๓), หน้า ๑๒๙.

^๓ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๒๗.

^๔ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๓.

^๕ สุวรรณา เกรียงไกรเพ็ชร์, “พระอภัยมณี : การศึกษาในเชิงวรรณคดีวิจารณ์” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๑๔), หน้า ๑๗๑.

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน ให้ความหมายของสัญลักษณ์ ไว้ว่า "สิ่งที่กำหนดนิยามกันขึ้นเพื่อให้ใช้ความหมายแทนอีกสิ่งหนึ่ง"^๖

ส่วน หนังสือศัพท์วรรณกรรม ให้นิยามสัญลักษณ์ ว่า^๗ คือสิ่งซึ่งตัวของมันเองเสนอแนะหรือให้ความหมายโยงใยถึงอีกสิ่งหนึ่ง หรือความหมายอีกระดับหนึ่งที่เป็นนามธรรมมักแบ่งออกเป็น ๒ ชนิด คือ

๑. สัญลักษณ์ที่เป็นความหมายสากล ซึ่งเป็นสิ่งที่เข้าใจกันได้ ดังเช่น สีสดำหมายถึงความตาย สีขาวหมายถึงความบริสุทธิ์ นกพิราบหมายถึงสันติ เป็นต้น
๒. สัญลักษณ์ส่วนตัว เป็นสัญลักษณ์ที่ผู้แต่งคิดขึ้นมาเฉพาะตัว โดยแนะนำจินตนาการให้ผู้อ่านแลเห็นและรู้สึกร่วมด้วยจนสามารถตีความหมายให้เข้าใจความได้

นับตั้งแต่อดีต มีนักคิดหลายท่านที่พยายามหาความหมายและตีความสัญลักษณ์ที่แฝงอยู่ในนิทาน ตำนานปรัมปรา หรือวรรณคดี วิธีการหนึ่งที่นิยมนำมาใช้ในการหาความหมายและสัญลักษณ์ คือการใช้วิธีการทางจิตวิทยา ผู้ที่ริเริ่มคือ ฟรอยด์ (Sigmund Freud) จิตแพทย์ชาวเยอรมัน และเป็นผู้ริเริ่มแนวคิดจิตวิเคราะห์ ซึ่งนักมานุษยวิทยารุ่นต่อ ๆ มาได้นำเอาทฤษฎีจิตวิเคราะห์ของฟรอยด์มาประยุกต์ใช้ในการศึกษาตำนาน นิทาน วรรณกรรม พิธีกรรม และความเชื่อของชนเผ่าต่าง ๆ

ฟรอยด์ให้ความสนใจกับกระบวนการทางจิตที่คนไม่ได้สำนึกซึ่งเรียกว่า "จิตใต้สำนึก" งานสำคัญที่สุดของฟรอยด์เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องจิตไร้สำนึกคือการแปลความฝัน ซึ่งฟรอยด์เขียนไว้ใน **The Interpretation of Dreams** ตีพิมพ์ในปี ค.ศ. ๑๙๐๐ กล่าวถึงความฝันและสาเหตุของความฝัน ฟรอยด์เสนอว่าความฝันมิได้เป็นลางสังหรณ์หรือข่าวสารที่แจ้งเหตุการณ์ล่วงหน้าให้มนุษย์ทราบดังที่คนโบราณเชื่อถือ แต่ความฝันเป็นเรื่องประสบการณ์ในอดีตและมีความหมายสะท้อนให้เห็นถึงประสบการณ์เหล่านั้น เรื่องราวหรือเนื้อหาของความฝันช่วยชี้ให้เราเห็นกระบวนการทำงานของจิตไร้สำนึกได้ในความฝันจิตไร้สำนึกของมนุษย์อาจเสนอความคิดที่ขัดแย้งกันออกมา หรือความคิดเหล่านั้นอาจถูกเสนอออกมาในรูปของสัญลักษณ์ซึ่งเป็นตัวแทนของสิ่งอื่น เช่น งู อาจเป็นตัวแทนขององคชาตหรือ

^๖ พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๒, หน้า ๑๑๖๓.

^๗ กอบกุล อิงคุทานนท์, ศัพท์วรรณกรรม (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์รักอักษร, [ม.ป.ป.]) หน้า ๑๓๖ -

อวัยวะเพศชาย พรอยด์เรียกกระบวนการที่สัญลักษณ์อันหนึ่งเป็นตัวแทนของสิ่งอื่นนี้ว่า “การแทนที่” (displacement)^{๙๕}

แนวความคิดนี้เองที่ต่อมาทำให้นักมานุษยวิทยาและนักวรรณคดีนำทฤษฎีจิตวิเคราะห์ของพรอยด์ มาประยุกต์ใช้ในการศึกษาด้านานปรัมปรา เทพนิยาย พิธีกรรมและระบบความเชื่อของชนเผ่าต่าง ๆ เพรสคอต (Frederick C. Prescott) นักวิจารณ์วรรณคดีแนวจิตวิเคราะห์ระยะแรก ๆ ได้เสนอข้อคิดเห็นว่า วรรณคดีเปรียบเสมือนความฝัน ซึ่งแสดงออกมาในรูปแบบที่แปลก ๆ แต่มีความหมายที่เกี่ยวข้องถึงความต้องการภายในจิตใจที่ไม่สมปรารถนา การแต่งวรรณคดีจึงเป็นการช่วยลดความเครียดภายในจิตใจได้เช่นเดียวกับความฝัน แต่เป็นการลดความเครียดที่มีกระบวนการลึกลับ ซับซ้อนกว่าและสำเร็จออกมาในรูปของศิลปะที่สูงส่ง^{๙๖}

จุง (Carl Gustav Jung)^{๙๗} เป็นนักจิตวิเคราะห์อีกผู้หนึ่งที่สนใจวิเคราะห์จิตไร้สำนึกส่วนรวมของมนุษย์ที่ปรากฏอยู่ในนิทานปรัมปรา โดยจุงกล่าวไว้ใน “Out the Relation of Analytical Psychology to Poetic Art” ว่า วิญญาณของมนุษย์ไม่ว่าจะเป็นปัจจุบันหรือย้อนหลังขึ้นไปถึงบรรพบุรุษรุ่นแรก ๆ มีประสบการณ์มากมายที่เหมือนหรือคล้ายคลึงกันปรากฏอยู่ ตลอดระยะเวลาที่ผ่านมาประสบการณ์เหล่านี้มิได้หายสาบสูญไปไหน แต่อาจจะฝังอยู่ในโครงสร้างของมโนสำนึก หรือหนึ่งอยู่ภายใต้จิตส่วนลึกที่สุดของมนุษย์ ประสบการณ์ดังกล่าวนี้ล้วนแต่เป็นประสบการณ์เบื้องต้นของมนุษย์ซึ่งเกิดขึ้นแก่มนุษย์ซ้ำ ๆ กันโดยที่มนุษย์ไม่รู้สึกรู้สีกตัว ลักษณะเช่นนี้จุงให้ชื่อว่า “Archetypes” หรือหลักแบบฉบับ จุงสรุปว่าหลักแบบฉบับตั้งอยู่บนรากฐานของจิตไร้สำนึกส่วนรวม (collective unconscious) ซึ่งรวบรวมอดีตของมนุษย์ตั้งแต่สมัยดึกดำบรรพ์ไว้ ดังจะเห็นได้จากตัวละครในนิยายปรัมปรา (Mythic heroes) ซึ่งเป็นเสมือนภาพสะท้อนของมนุษย์ตั้งแต่สมัยโบราณ จินตนาการสร้างสรรค์ ภาพพจน์ ภาพความฝัน ความนึกคิดกลางสังขรณ์ ความเชื่อถือโชคลาง พฤติกรรมของตัวละครที่มีลักษณะแปลก ๆ เหล่านี้ล้วนแต่เป็นภาพสะท้อนของจิตไร้สำนึกส่วนรวมของมนุษย์ตั้งแต่สมัยโบราณเรื่อยมาจนถึงปัจจุบัน และยังคงมีลักษณะบางอย่างที่คล้ายคลึงกันอยู่ทั้ง ๆ ที่ระยะเวลาผ่านไปหลายพันปี แต่บางครั้งก็แปรรูปไปบ้าง ซึ่งเมื่อวิเคราะห์จนเห็นความหมายที่แฝงอยู่แล้วก็พบว่าสิ่งที่แปรรูปมานี้เป็นสัญลักษณ์แทนความรู้สึกนึกคิด ความกลัว ความเกลียด ความรัก ความเชื่อถือต่าง ๆ ฯลฯ

^{๙๕} ยศ สันตสมบัติ, พรอยด์และพัฒนาการของจิตวิเคราะห์ : จากความฝันสู่ทฤษฎีสังคม (กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๓๘), หน้า ๓๒.

^{๙๖} ชลธิรา สัตยาวัดณา, “การนำวรรณคดีวิจารณ์แผนใหม่แบบตะวันตกมาใช้กับวรรณคดีไทย,” หน้า ๔๙.

^{๙๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๓.

อาจจะเรียกรวมได้ว่าสิ่งเหล่านี้เป็นสัญลักษณ์แทนจิตไร้สำนึกส่วนรวมที่มีลักษณะเป็นแบบฉบับที่เกิดขึ้นซ้ำกันอยู่เสมอ ไม่จำกัดเวลาและสถานที่

ดานซิกเกอร์ (Danziger) และจอห์นสัน (Johnson) ^{๑๑} นักวิจารณ์วรรณคดี ซึ่งได้รับอิทธิพลแนวคิดเรื่องหลักแบบฉบับของจุง ได้สรุปหลักแบบฉบับที่ปรากฏในวรรณคดีไว้สองประเภท คือ หลักแบบฉบับที่ใช้สัญลักษณ์สากล และหลักแบบฉบับที่ใช้สัญลักษณ์ส่วนบุคคล ในส่วนของหลักแบบฉบับที่ใช้สัญลักษณ์สากล อธิบายได้ว่า ในนิทานหรือตำนานปรัมปราจะมีเรื่องราวเกี่ยวกับเหตุการณ์ที่สัมพันธ์เกี่ยวข้องกับชีวิตของมนุษย์ เช่น การเกิด การตาย การเริ่มต้น ความขัดแย้ง การเกิดใหม่ ความตกต่ำ ฯลฯ โดยใช้สัญลักษณ์ที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์กับธรรมชาติในชีวิตประจำวัน เช่น ดิน น้ำ ลม ไฟ แทนความหมายของความเชื่อถือหรือพฤติกรรมอันเป็นแบบฉบับ ส่วนใหญ่ธรรมชาติเหล่านี้จะถูกสมมติให้เป็นสัญลักษณ์ของความศักดิ์สิทธิ์ซึ่งมีอำนาจเหนือธรรมชาติด้วย เช่น “หลักแบบฉบับเกี่ยวกับการเกิด การดำรงชีวิต และความตาย” นั่นคือ ชนชาติต่าง ๆ กำหนดสัญลักษณ์ขึ้นคล้ายคลึงกันจนอาจจัดเป็นสัญลักษณ์สากลได้ เช่น ชาวอียิปต์กำหนดให้แม่น้ำไนล์เป็นสัญลักษณ์แทนการเวียนว่ายตายเกิด ชาวอินเดียเชื่อถือว่าแม่น้ำคงคาเป็นแม่น้ำศักดิ์สิทธิ์ “หลักแบบฉบับเกี่ยวกับบาปบุญคุณโทษ” นั่นคือ ชนชาติต่าง ๆ มีคติความเชื่อว่าพระเจ้าหรือที่มนุษย์ทำบาปแล้วมีการบันดาลให้มีการทำลายโลกด้วยน้ำ ลม หรือไฟ ความเชื่อถือเช่นนี้มีลักษณะตรงกันหรือคล้ายคลึงกันในตำนานปรัมปราของหลายประเทศ เช่น คติเกี่ยวกับน้ำท่วมโลกของกรีก - โรมัน หรือของชาวยิว คติเรื่องการทำลายโลกโดยไฟบรรลัยกัลป์ และน้ำท่วมของคนไทย เป็นต้น ส่วนหลักแบบฉบับที่ใช้สัญลักษณ์ส่วนบุคคลนั้น ดานซิกเกอร์และจอห์นสันอธิบายว่า ในสมัยปัจจุบันเมื่อความเจริญก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์มีมากขึ้น ธรรมชาติกลายเป็นสิ่งที่พิสูจน์ได้ตามหลักวิทยาศาสตร์ สัญลักษณ์สากลส่วนใหญ่ซึ่งเกี่ยวข้องกับธรรมชาติและถูกกำหนดให้เป็นสิ่งเหนือธรรมชาติจึงเริ่มหมดความหมายไป แต่เนื่องจากจิตไร้สำนึกส่วนรวมอันมีลักษณะเป็นแบบฉบับก็ยังคงอยู่ในวิญญานหรือในชีวิตจิตใจของมนุษย์และมีอิทธิพลต่อพฤติกรรมต่างๆ ของมนุษย์ จิตไร้สำนึกของมนุษย์จึงสร้างสรรค์สัญลักษณ์ขึ้นมาใหม่เป็นสัญลักษณ์ส่วนบุคคลซึ่งมีลักษณะเป็นแบบฉบับของตนเองขณะเดียวกันก็มีแก่นเป็นหลักแบบฉบับซ้ำกับหลักเดิมด้วย ลักษณะของสัญลักษณ์ใหม่นี้จะสอดคล้องกับสภาพแวดล้อม ความเชื่อถือ หรือความนิยมในยุคหนึ่งๆ แต่ความหมายของมันจะยังคงซ้ำกับหลักแบบฉบับเดิม คือประสบการณ์ซึ่งฝังอยู่ในวิญญานของมนุษย์ทั่วไป

^{๑๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๒๙.

อีริก ฟรอมม์ (Eric Fromme)^{๑๒} เป็นอีกผู้หนึ่งที่สนใจเรื่องภาษาลักษณ์ในตำนาน นิทาน ปรัมปรา เขาให้ความหมายของภาษาลักษณ์ว่า คือ ภาษาซึ่งประสบการณ์ภายใน ความรู้สึก ตลอดจนความคิดถ่ายทอดออกมา เหมือนกับว่าเป็นประสบการณ์ที่รับรู้จากโลกภายนอกด้วยประสาทรับความรู้สึก เป็นภาษาที่มีความแตกต่างทางตรรกวิทยาจากภาษาที่เราพูดกันอยู่ในชีวิตประจำวัน เป็นตรรกซึ่งไม่จำกัดอยู่เฉพาะเวลาและสถานที่ แต่ขึ้นกับระดับมากน้อยและความสัมพันธ์เชื่อมโยง เป็นภาษาสากลเพียงชนิดเดียวที่มนุษยชาติพัฒนาขึ้นมาเหมือนกันหมดในทุกชาติทุกภาษา ตลอดระยะเวลาแห่งประวัติศาสตร์ เป็นภาษาซึ่งมีไวยากรณ์และวากยสัมพันธ์ในตัวเอง และเป็นภาษาซึ่งต้องทำความเข้าใจถ้าหากว่าเราต้องการเข้าใจความหมายของตำนานปรัมปรา (Myth) เทพนิยาย (Fairy tales) และความฝัน (Dreams) ฟรอมม์ได้จัดแบ่งสัญลักษณ์ออกเป็น ๓ ประเภท ได้แก่ สัญลักษณ์ตามธรรมเนียมนิยม (Convention Symbol) สัญลักษณ์โดยบังเอิญ (Accidental Symbol) และสัญลักษณ์สากล (Universal Symbol) ในส่วนของสัญลักษณ์สากลนี้เองที่ฟรอมม์กล่าวว่าเป็นสัญลักษณ์ชนิดเดียวที่มีความสัมพันธ์อย่างแท้จริงกับสิ่งที่มันเชื่อมโยง มีรากฐานมาจากประสบการณ์ความคล้อยคลึงระหว่างอารมณ์และความคิดกับประสบการณ์ภายนอกที่รับรู้ผ่านประสาทรับความรู้สึก เราเรียกมันว่าสัญลักษณ์สากล เพราะมนุษย์ทุกคนมีส่วนร่วมมีใช้ประสบการณ์เฉพาะบุคคล แต่เป็นสิ่งที่อยู่ในร่างกาย ในความรู้สึกนึกคิดของทุกคน ฟรอมม์เห็นว่าสัญลักษณ์สากลนี้แหละที่พบอยู่ในเทพปกรณัมและความฝันของทุกชาติทุกภาษา สัญลักษณ์นี้จะให้ความหมายแทนที่เหมือนกันแต่ความหมายนั้นอาจมีความคลาดเคลื่อนเป็นความหมายอื่นไปได้บ้างขึ้นอยู่กับวัฒนธรรมและสภาพภูมิศาสตร์ของแต่ละชาติ

จากแนวคิดเรื่องจิตไร้สำนึกร่วม หลักแบบฉบับ และสัญลักษณ์สากลที่ปรากฏซ้ำ ๆ ในนิทาน ตำนานของชาติต่าง ๆ เหล่านี้ ทำให้เกิดการวิจารณ์วรรณคดีในแง่หลักแบบฉบับซึ่งมีวิธีพิจารณาวรรณคดีว่า

วรรณคดีมีลักษณะที่คล้ายคลึงกันหรือซ้ำกัน เพราะวรรณคดีเป็นสัญลักษณ์แทนประสบการณ์ของมนุษยชาติ การวิจารณ์แนวนี้จึงมุ่งจะชี้ให้เห็นว่า การที่วรรณคดีมีเนื้อเรื่อง ลักษณะตัวละคร หรือลักษณะบางประการในเรื่องคล้ายคลึงหรือซ้ำซากกัน มีใช้เป็นเพราะกวีเลียนแบบของเก่า หากจะมีผู้ยืนยันว่ากวีเลียนแบบ ลักษณะการวิจารณ์ชนิดนี้ก็มักจะอธิบายต่อไปว่า ถ้าเป็นการเลียนแบบก็เป็นการเลียนแบบโดยไม่รู้สีกตัว คือมิได้ตั้งใจจะเลียนแบบ หากเลียนไปโดยจิตไร้สำนึกส่วนรวมซึ่งฝังอยู่ในใจ

^{๑๒} สุภัญญา ภัทราชัย, เพลงปฐพีพากย์ : บทเพลงแห่งปฏิภาณของชาวบ้านไทย (กรุงเทพฯ : โครงการตำราคณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๐), หน้า ๑๐๐ - ๑๐๑.

มนุษย์ชาติ สืบทอดกันมาหลายชั่วคน ด้วยเหตุนี้เราจึงพบว่า มักจะมีความพ้องกันอย่าง น่าประหลาดในวรรณคดี ตำนาน นิทานพื้นเมือง หรือคติพื้นเมือง ทั้ง ๆ ที่ต่างชาติ ต่าง ศาสนา และสถานที่อยู่ไกลกัน^{๓๓}

ผู้วิจัยได้นำแนวคิดจากการวิจารณ์ในแง่หลักแบบฉบับที่กล่าวถึงการผลิตซ้ำของนิทาน ตำนาน หรือวรรณคดีนี้ มาใช้เป็นเกณฑ์ในการเลือกวิเคราะห์อนุภาคสมผัสที่ผิดธรรมชาติในนิทานไทย โดยจะ วิเคราะห์เพียงบางอนุภาค พิจารณาจากอนุภาคที่ปรากฏซ้ำ ๆ กันมากในนิทานหลาย ๆ เรื่องมาวิเคราะห์ อย่างละเอียดเพื่อหาความหมายของอนุภาคเหล่านั้น อนุภาคสมผัสที่ผิดธรรมชาติในนิทานไทยที่พบ บ่อย (แสดงให้เห็นเฉพาะอนุภาคที่พบตั้งแต่ ๕ ครั้งขึ้นไป) ดังเรียงตามลำดับ มีดังนี้

อนุภาคคนสมผัสกับยักษ์	พบ	๔๒	ครั้ง
อนุภาคคนสมผัสกับนางที่ถือกำเนิดจากดอกบัว	พบ	๑๙	ครั้ง
อนุภาคคนสมผัสกับนาค	พบ	๑๘	ครั้ง
อนุภาคคนสมผัสกับกินรี	พบ	๑๘	ครั้ง
อนุภาคชายสมผัสกับนางเนรมิตที่อาศัยอยู่ในงาช้าง	พบ	๙	ครั้ง
อนุภาคหญิงกินพืชที่รดด้วยน้ำปัสสาวะของชายแล้วตั้งครรภ์	พบ	๙	ครั้ง
อนุภาคคนสมผัสกับเทวดาหรือนางฟ้า	พบ	๘	ครั้ง
อนุภาคหญิงกินน้ำในรอยเท้าช้างแล้วตั้งครรภ์	พบ	๖	ครั้ง
อนุภาคชายสมผัสกับนางเนรมิตที่อาศัยอยู่ในไข่	พบ	๕	ครั้ง
อนุภาคคนสมผัสกับงู	พบ	๕	ครั้ง
อนุภาคหญิงดื่มน้ำปัสสาวะช้างแล้วตั้งครรภ์	พบ	๕	ครั้ง

ดังจะเห็นได้ว่าอนุภาคคนสมผัสกับยักษ์นั้นพบได้บ่อยครั้งที่สุด และมีจำนวนการพบมากกว่า อนุภาคที่พบรองลงมาคืออนุภาคคนสมผัสกับนางที่ถือกำเนิดจากดอกบัว อนุภาคคนสมผัสกับนาค และอนุภาคคนสมผัสกับกินรีกว่า ๒ เท่า โดยอนุภาคที่พบรองมาทั้งสามนี้มีจำนวนการพบที่ใกล้เคียง กัน และยังมีจำนวนมากกว่าอนุภาคที่พบรองลงมาอีกเกือบ ๒ เท่าเช่นกัน แสดงให้เห็นว่าอนุภาคทั้งสิ้น นี้ย่อมมีความหมายบางอย่างที่สะท้อนจิตสำนึกร่วมบางประการของคนในสังคมไทย สมควรที่จะนำมา วิเคราะห์อย่างละเอียด ทั้งนี้ผู้วิจัยจะนำอนุภาคคนสมผัสกับงูมาวิเคราะห์ร่วมกับอนุภาคคนสมผัสกับ

^{๓๓} ชลธิรา สัตยาวัดมณา, "การนำวรรณคดีวิจารณ์แผนใหม่แบบตะวันตกมาใช้กับวรรณคดีไทย," หน้า

ภาคด้วย เนื่องจากเป็นสัตว์ที่มีความสัมพันธ์กัน นอกจากนี้ เมื่อพิจารณาอนุภาคหญิงกินน้ำในรอยเท้าช้างแล้วตั้งครรรภ์และอนุภาคหญิงกินน้ำปัสสาวะช้างแล้วตั้งครรรภ์ซึ่งอนุภาคทั้งสองนี้มีลักษณะเดียวกัน คือ เป็นอนุภาคเกี่ยวกับผู้หญิงสมพาสทางอ้อมกับช้าง พบรวมกัน ๑๑ ครั้ง ผู้วิจัยเห็นว่าสมควรนำมาวิเคราะห์อีกอนุภาคหนึ่ง

อย่างไรก็ดี เมื่อกลับไปพิจารณาลักษณะของกลุ่มสมพาสที่ผิดธรรมชาติที่กล่าวไว้ในบทที่ ๓ จะเห็นว่าอนุภาคคนสมพาสกับสัตว์ในประเภทคนสมพาสกับสัตว์ที่ต่อมาถอดร่างเป็นคนเป็นอีกอนุภาคหนึ่งที่พบได้บ่อยครั้งในนิทานไทย โดยลักษณะที่พบบ่อยในอนุภาคคนสมพาสกับสัตว์ชนิดต่าง ๆ และทั้งหมดเป็นสัตว์จริงทั้งสิ้น ได้แก่ ๒.๑.๒.๒ หญิงสมพาสกับชะนี ๒.๑.๕.๒ หญิงสมพาสกับไก่ ๒.๑.๖ หญิงสมพาสกับกิ้งก่า ๒.๑.๗ หญิงสมพาสกับแลนทอง ๒.๑.๘ หญิงสมพาสกับงู ๒.๑.๙ หญิงสมพาสกับเต่า ๒.๑.๑๑ หญิงสมพาสกับกบ ๒.๑.๑๒ ชายสมพาสกับปลา รวมอนุภาคที่พบทั้งสิ้น ๑๕ ครั้ง นับว่าเป็นอนุภาคที่มีลักษณะร่วมกันและพบได้บ่อยครั้ง สมควรที่จะนำมาวิเคราะห์อย่างละเอียดเช่นกัน ดังนั้นผู้วิจัยพิจารณาแล้วว่าอนุภาคสมพาสที่ผิดธรรมชาติที่ควรนำมาวิเคราะห์ในลำดับต่อไป มีทั้งสิ้น ๖ อนุภาค ดังนี้

๑. อนุภาคคนสมพาสกับยักษ์
๒. อนุภาคคนสมพาสกับนางที่ถือกำเนิดจากดอกบัว
๓. อนุภาคคนสมพาสกับกินรี
๔. อนุภาคคนสมพาสกับงูและนาค
๕. อนุภาคคนสมพาสกับสัตว์ : สัตว์ที่ต่อมาถอดร่างเป็นคน
๖. อนุภาคกินน้ำหรือน้ำปัสสาวะในรอยเท้าช้างแล้วตั้งครรรภ์

๔.๒ การวิเคราะห์ความหมายอนุภาคสมพาสที่ผิดธรรมชาติในนิทานไทยที่สำคัญบางอนุภาค

๔.๒.๑ อนุภาคคนสมพาสกับยักษ์

ในนิทานไทยมีตัวละครที่เป็นยักษ์จำนวนมาก ตัวละครเหล่านี้มักเป็นตัวละครเอกฝ่ายร้ายที่มีบทบาทสำคัญในเรื่องและมักมีการสมพาสกับมนุษย์ซึ่งอาจแบ่งออกได้เป็น ๓ ลักษณะ คือ ๑. มนุษย์ผู้ชายสมพาสกับลูกสาวยักษ์ ๒. มนุษย์ผู้ชายสมพาสกับนางยักษ์ ๓. มนุษย์ผู้หญิงสมพาสกับยักษ์ แต่ลักษณะที่พบบ่อยที่สุดในนิทานไทย ได้แก่ ลักษณะที่ ๑ และ ๒ ส่วนลักษณะที่ ๓ พบเฉพาะในนิทานที่มีแนวเรื่องลักษณะเดียวกับสังข์ศิลป์ชัย เช่น ลินไซ หงส์หิน

๑. มนุษย์ผู้ชายสมพาสกับลูกสาวยักษ์ นิทานเหล่านี้มีแนวเรื่องในลักษณะต่าง ๆ ดังนี้

แนวที่ ๑ ได้แก่ เรื่องแก้วพิศดาร (ลาย, ก) พิภูลทอง (ลาย, ก) เจ้าสุวัตร (ลาย, น) วงศ์สุวรรณ (ลาย, น) พระสวาทกับนางบัวตูม (มุข, อ) พระวรรณตร (ลาย, ต) สิ้นนุราช (ลาย, ต) สุพรรณรังสี (ลาย, ต)

- พระเอกลักลอบสมพาสกับลูกสาวยักษ์
- พระเอกพานางหนี
- ยักษ์ตามมาและรบกัน
- พวกยักษ์แพ้

แนวที่ ๒ ได้แก่ เรื่องสิงห์ไกรภพ (ลาย, ก) ไชยทัต (ลาย, ก) พิณสุริวงค์ (ลาย, ก) วรรณชชาติ (ลาย, น) วงศ์สุวรรณ (ลาย, น) กาละเกด (ลาย, อ) พระแสงสุริฉาย (ลาย, ต) การะเกด (ลาย, ต) สุวรรณหงส์ (ลาย, ต)

- พระเอกลักลอบสมพาสกับลูกสาวยักษ์
- ยักษ์ทราบเรื่องให้วางกลดัก
- พระเอกถูกกล
- ผู้ช่วยพระเอกมาช่วย
- ยักษ์ติดตามมารบกัน
- พวกยักษ์แพ้

แนวที่ ๓ เรื่องสุวรรณรัตน์ (ลาย, ก)

- พระเอกถูกยักษ์จับตัวไป
- พระเอกรบกับยักษ์ชนะ
- พระเอกได้ลูกสาวยักษ์

แนวที่ ๔ เรื่องแก้วหน้าม้า (ลาย, ก)

- พระเอกถูกยักษ์จับตัวไป
- นางเอกตามมาช่วยและฆ่ายักษ์ได้
- พระเอกได้กับลูกสาวยักษ์ ๒ คน
- พระเอกพาธิดายักษ์กลับเมือง

- ญาติยักษ์ตามมาแก้แค้น
- นางเอกฆ่ายักษ์ตายหมด

แนวที่ ๕ เรื่องท้าวโศวัต (ลาย, อ)

- พระเอกพลัดหลงกับนางเอก และเดินทางหลงมาที่เมืองยักษ์
- พระเอกได้กับลูกสาวยักษ์
- พระเอกเดินทางออกจากเมืองยักษ์
- ลูกสาวยักษ์ออกตามพระเอก และพบกับนางเอก
- นางเอกคลอดโอรส และถูกงูกัดตาย
- ลูกสาวยักษ์อุ้มโอรสเดินทางตามหาพระเอกต่อไป

แนวที่ ๖ เรื่องนางมะพร้าว (มุข, น)

- ยักษ์ลักเมียพระเอกไป
- พระเอกตามไปรบกับยักษ์และชนะ
- ยักษ์ยกลูกสาวให้พระเอก

แนวที่ ๗ เรื่องสินธุราช (ลาย, ต)

- ยักษ์ลักนางเอกไป
- พระเอกตามมาช่วยนางเอกกลับไปได้ และได้ลักลูกสาวยักษ์มาด้วย
- ยักษ์ตามมารบกัน พวกยักษ์แพ้
- ต่อมาปรับความเข้าใจกันได้ พระเอกจึงได้แต่งงานกับลูกสาวยักษ์

แนวที่ ๘ เรื่องทวันธชาตก (ลาย, น)

- ยักษ์อุ้มโอรสสองคนของพระเอกไปให้ลูกสาว
- ลูกสาวยักษ์เลือกโอรส ๑ ใน ๒ องค์นั้น

จากนิทานทั้ง ๘ แนวจะเห็นได้ว่า แนวที่ ๑ และ ๒ เป็นแนวที่พบมากที่สุด นั่นคือการที่พระเอกลักลอบได้กับธิดายักษ์ และต่อมาพระยายักษ์รู้สึกเกิดรบกัน และพระเอกเป็นฝ่ายชนะในที่สุด ในแนวแรกรบกันครั้งเดียวพระเอกก็ชนะโดยเด็ดขาด แต่แนวที่ ๒ นั้นครั้งแรกพระเอกแพ้ แต่ต่อมาจึงกลับมารบใหม่ และได้เป็นผู้ชนะ ลักษณะของนิทานดังที่กล่าวมานี้ เข้าสู่ตรนิทานจักร ๆ วงศ์ ๆ ที่ว่า

“รักลูกสาวยักษ์พาภักันจร แล้วย้อนกลับมาฆ่าพ่อตาย”^{๑๔} และจะสังเกตเห็นได้ว่าที่มาของนิทานใน
แนวที่ ๑ และแนวที่ ๒ นั้นล้วนเป็นวรรณกรรมภาคกลาง ซึ่งส่วนใหญ่เป็นนิทานวัดเกาะ และ
วรรณกรรมภาคใต้ ที่ได้รับอิทธิพลจากวรรณกรรมวัดเกาะมาอีกทีหนึ่ง

๒. มนุษย์ผู้ชายสมพาสกับนางยักษ์ มีแนวเรื่องดังนี้

แนวที่ ๑. เรื่องพระรถเมรี (ลาย, ก) ลักษณะวงศ์ (ลาย, ก) พระรถเสน (ลาย, ต)

- นางยักษ์แปลงเป็นสาวงามและได้เป็นเมียอีกคนของพระราช
- นางยักษ์แปลงยุยงให้พระราชกำจัดเมียเก่าและลูก
- เมียเก่าและลูกพระราชไม่ตาย
- ลูกพระราชกลับมาฆ่านางยักษ์แปลง

แนวที่ ๒ เรื่องนระงจิตร์ (ลาย, ก)

- พระเอกพาภรรยา ๒ คนหนีออกจากเมืองพระเกิดโรคทำ
- ขณะนอนกลางป่า มีนางยักษ์มาจับนางทั้งสองกิน
- นางยักษ์แปลงเป็นสาวงามและได้กับพระเอก
- ปิตาจนางทั้งสองมาเข้าฝันบอกพระเอก พระเอกจึงหนีไป

แนวที่ ๓ เรื่องพิกุลทอง (ลาย, ก)

- พระเอกไปตามหาเจ้าของผอบใส่ผม ซึ่งก็คือนางเอก
- ระหว่างเดินทาง นางยักษ์จับพระเอกไปเป็นสามี
- นางยักษ์แปลงเป็นสาวงามอยู่กับพระเอก
- พระเอกรู้ว่าสาวงามนั้นเป็นยักษ์จึงหนีไป
- พระเอกเดินทางมาพบกับนางเอกและพานางเอกกลับเมือง
- พระเอกพานางเอกไปเที่ยวป่า
- นางยักษ์สถาปนางเอกเป็นชะนี แล้วแปลงเป็นนางเอก
- พระโอรสรู้ว่านางยักษ์แปลงไม่ใช่แม่
- พระเอกฆ่านางยักษ์แปลง แล้วเอาเลือดมาทาชะนี

---

^{๑๔} ศิราพร จิตะฐาน ณ ถลาง, ในท้องถิ่นนิทานและการละเล่น การศึกษาคติชนในบริบททางสังคมไทย
(กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มติชน, ๒๕๓๗), หน้า ๑๕๘.

- นางเอกกลับเป็นมनुषย์

แนวที่ ๔ เรื่องนางผมหอม (มุข, น)

- พระเอกพานางเอกและลูกเดินทางกลับเมืองทางเรือ
- นางยักษ์ปลักนางเอกตกน้ำและแปลงเป็นนางเอกแทน
- นางยักษ์กินแต่ของคาวและไม่ให้อรสกินนม
- พระเอกพบนางเอก จึงรู้ว่านางยักษ์ปลอมตัวมา
- พระเอกฆ่านางยักษ์ตาย

แนวที่ ๕ เรื่องโม่งป่า (ลาย, ก)

- พระเอกพานางเอกเดินทางกลับเมือง
- นางยักษ์จับพระเอกไปเป็นสามี
- นางเอกตามไปช่วยพระเอกมาได้

แนวที่ ๖ เรื่องมาณพร้ายมนตร์รู้ของทวย (มุข, ก) พระอภัยมณี (ลาย, ก)

- นางยักษ์จับพระเอกมาเป็นสามี อยู่ในถ้ำ
- ขณะอยู่ด้วยกัน นางยักษ์แปลงกายเป็นสาวงาม
- นางยักษ์คลอดลูกชาย ๑ คนมีกำลังมาก
- พระเอกเล่าให้ลูกฟังว่าแม่เป็นยักษ์
- ลูกพาพ่อหนี
- นางยักษ์ตามมา แต่ก็ต้องตาย

นิทานที่มनुษย์สมพาสกับนางยักษ์นี้ ส่วนใหญ่มีลักษณะคล้ายกัน คือ มनुษย์ผู้ชายมีเมียอยู่ก่อนแล้ว นางยักษ์แปลงเป็นสาวงามมาอยู่กับมनुษย์ผู้ชายแล้วกำจัดเมียเก่าและลูกหรือกำจัดเมียเก่าแล้วแปลงเป็นเมียนั้นแทน ทั้งนี้ยกเว้นแนวที่ ๓ และแนวที่ ๖ โดยแนวที่ ๓ นั้นครั้งแรกนางยักษ์มาลักพระเอกไปขณะเดินทางไปตามหานางเอก เมื่อพระเอกรู้ว่าเป็นยักษ์ก็หลบหนีออกมา ต่อมานางยักษ์ตามมาพบว่าพระเอกแต่งงานกับนางเอกแล้วจึงกำจัดนางเอกและแปลงเป็นนางเอกแทน ส่วนแนวที่ ๖ นางยักษ์เป็นเมียคนแรกของมनुษย์ผู้ชายและมีลูกด้วยกัน นิทานเหล่านี้พบมากในวรรณกรรมลายลักษณ์ภาคกลาง

๓. มนุษย์ผู้หญิงสมพาสกับยักษ์ มีแนวเรื่องแนวเดียว คือ

แนวที่ ๑ เรื่องสังข์ศิลป์ชัย (ลาย, ก) สังข์ศิลป์ชัย (ลาย, อ) หงส์หิน (ลาย, อ)

- ยักษ์มาลักพาตัวญาติผู้หญิงของพระราชาไปเป็นนรธิดา
- ต่อมาโอรสคนหนึ่งของพระราชาไปตามญาตินั้นกลับมา
- โอรส (พระเอก) ช่วยยักษ์ตายและพาญาติกลับมา
- โอรสองค์อื่น ๆ ลวงพระเอกไปฆ่าและบอกพระราชาว่าพวกตนเป็นผู้ช่วยญาติ
- เทวดามาช่วยพระเอก
- พระราชาทราบความจริงและให้ลงโทษโอรสที่หลอกลวง

การที่ผู้วิจัยแยกลูกสาวยักษ์ออกจากนางยักษ์นั้น เนื่องจากตัวละครที่เป็น “ลูกสาวยักษ์” และ “นางยักษ์” มีความแตกต่างกันโดยสิ้นเชิง ในขณะที่ลูกสาวยักษ์ไม่มีบทบาทอะไรในเรื่องมากมายนัก เป็นเพียงผู้ถูกกระทำ คือ ถูกพระเอกลักลอบเข้าหา ถูกพาหนี หรือถูกมอบเป็นรางวัล เป็นต้น ผู้กระทำ และมีบทบาทจริง ๆ คือตัวพระยายักษ์ผู้เป็นพ่อ แต่นางยักษ์ในทุกเรื่องเป็นผู้กระทำทั้งสิ้นและล้วนแต่เป็นการกระทำในทางร้าย เช่น การลักพาพระเอก การสาปนางเอก หรือฆ่านางเอก เป็นต้น ซึ่งผู้วิจัยจะนำตัวละครพ่อตาที่เป็นยักษ์และเมียยักษ์มาวิเคราะห์ในลำดับต่อไป ส่วนนิทานกลุ่มที่ผู้หญิงสมพาสกับยักษ์นั้น เนื่องจากมีน้อยเกินไป คือ พบเพียง ๓ เรื่องและมีแนวเรื่องเพียงแนวเดียว จึงจะไม่นำมาวิเคราะห์ด้วย

เมื่อพูดถึงยักษ์ โดยทั่วไปมักนึกถึงสิ่งที่มีรูปร่างใหญ่โต หน้าตาน่าเกลียดน่ากลัว มีเขี้ยวยาว ผมหงอก กินคนหรือสัตว์เป็น ๆ เป็นอาหาร ใน พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน ให้ความหมายของยักษ์ ไว้ว่า น. อมนุษย์พวกหนึ่งถือกันว่ารูปร่างใหญ่โตน่ากลัว มีเขี้ยวออก ใจดำอำมหิต ชอบกินมนุษย์ กินสัตว์ โดยมากมีฤทธิ์เหาะได้ จำแลงตัวได้, บางที่ใช้ปะปนกับคำว่า อสูร และ รากษส ก็มี ว. โดยปริยายมีความหมายว่า มีอาการอย่างยักษ์ เช่น ใจยักษ์, หน้ายักษ์^{๑๕}

ยักษ์ในนิทานมีทั้งเพศชายและเพศหญิง ลักษณะทั่วไปของยักษ์ที่พบในนิทานไทยได้แก่

- มีร่างกายใหญ่โตกว่ามนุษย์ปกติมาก เช่น การพรรณนารูปร่างของยักษ์ตนหนึ่งในเรื่อง วงศ์สุวรรณค์ ว่า

^{๑๕} พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๒, หน้า ๘๓๖.

ตัวมันใหญ่หลวง	คิงปวงยิ่งล้ำ
มีตัวใหญ่ตุ้ย	เหมือนควาย
ผมตัวปู้ยักซ์	ปอเท่าเส้นหวาย
หน่วยต่ายกัษพาย	เท่าบาตรพระเจ้า
ตั้งแข็งและขา	ของยักซ์ปู้เถ้า
เท่าต้นตาลลาน	หมากป้า ^{๑๑}

หรือสามารถเนรมิตรูปร่างที่ใหญ่โตได้ เช่น ในเรื่องรามเกียรติ์กล่าวถึงทศกัณฐ์ในตอนหนึ่งว่า

ใหญ่เท่าบรมพรหมาน	ตระหง่านเงื่อมพระเมรุศรีศรี
ตีนเหยียบศิลาปัทพี	อสุรีเข้าแบกยืนยัน ^{๑๒}

ลักษณะที่ใหญ่โตของทศกัณฐ์นี้ไม่ใช่ลักษณะปกติ แต่เป็นลักษณะที่เนรมิตขึ้นเป็นครั้งคราวเพื่อการบางอย่าง ในที่นี้คือเพื่อยกเขาพระสุเมรุให้ตรง ภาพขนาดของทศกัณฐ์ที่ได้จากการอ่านโดยทั่วไป ผู้อ่านจะรู้สึกได้ว่าเหมือนมนุษย์คนหนึ่งมากกว่า

- รูปร่างหน้าตาหน้าเกลียด ยักซ์มักมีรูปร่างหน้าตาน่าเกลียด ไม่เป็นที่พึงใจแก่ผู้พบเห็น หรือทำให้รู้สึกหวาดกลัว

อัยกษาดาโตโมโหมาก	รูปก็กากปากก็เปราะไม่เหมาะสม
นมสองข้างอย่างกระโปรงดูโตงเตง	ผิวของเอ็งเขาระอาไม่น่าชม ^{๑๓}

- มีฤทธิ์มาก ยักซ์ในนิทานไทยไม่ว่าจะเป็นเรื่องใดเป็นผู้ที่มีฤทธิ์เหนือมนุษย์ ฤทธิ์ที่ว่ามีทั้งด้านพลังกำลัง เนื่องจากมีรูปร่างที่ใหญ่โตกว่ามนุษย์มากจึงมีกำลังมากตามไปด้วย และยังมีฤทธิ์ในการ

^{๑๑} เสน่ห์ บุญรักษ์, **วรรณกรรมคำของภาคเหนือ**, เอกสารการนิเทศการศึกษา ฉบับที่ ๑๗๖ (กรุงเทพฯ : หน่วยศึกษานิเทศก์ กรมการฝึกหัดครู, ๒๕๑๙), หน้า ๑๖๑.

^{๑๒} พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก, **บทละครเรื่องรามเกียรติ์** (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์, ๒๕๔๐).

^{๑๓} สุนทรภู่, **พระอภัยมณี**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๐ (พระนคร : ศิลปบรรณาการ, ๒๕๒๑), หน้า ๑๕๕.

เหาะเหินเดินอากาศ ด้านเวทมนตร์ เช่น เรื่องพระรถเมรี นางยักษ์สารตราหมีมนต์ในการทำเสน่ห์ให้ทำว
รลสิทธิลุ่มหลง นางยักษ์กาขาวในเรื่องพิกุลทองสามารถสถาปนางพิกุลทองให้เป็นพระนี่

- สามารถเนรมิตรูปร่างให้งดงามได้ เช่น นางยักษ์เนรมิตรูปร่างเป็นหญิงงาม หรือให้มีหน้า
ตาเหมือนนางเอกซึ่งเป็นนางงาม ทศกัณฐ์เนรมิตให้หน้าตาเหมือนพระอินทร์ รวมทั้งเนรมิตเป็นรูปร่าง
อื่น ๆ เช่น มาริศาเนรมิตร่างเป็นกวาง เป็นต้น แต่การเนรมิตให้มีรูปร่างงามนั้น บางครั้งก็สามารถสังเกต
ได้ เช่น การมีกลิ่นกายสาบ ไม่มีแววตา หรือถ้านางยักษ์แปลงร่างเป็นมเหสีของพระราชา พระโอรสจะ
จดจำได้ว่าไม่ใช่แม่ อาจแสดงออกโดยการไม่ยอมเข้าใกล้ หรือไม่ยอมกินนม

- นิสัยใจดำอำมหิต โหดร้าย สืบเนื่องมาจากพฤติกรรมการกินของยักษ์ที่มักจะจับคนมากิน
เป็นอาหาร ยักษ์ที่ใจดีมีเมตตาพบได้ไม่มากนัก เช่น ยักษ์พินทุมารในเรื่องสิงห์ไกรภพ รับพรหมณ์
เทพจินดาและสิงห์ไกรภพมาเลี้ยงเป็นลูก

ยักษ์ในนิทานสากลมีลักษณะที่แตกต่างกันออกไป ใน **Dictionary of Mythology Folklore
and Symbols** ให้ความหมายของยักษ์ Giant หรือ Giantess ว่า

Conquest, enormity, force of civil, sagacity, superhuman
strenght, ungliness, violence. Personalification of an event or thing of
great size, and of the wider elements or phenomena of nature such as
earthquakes, frost, hurricanes, sleet, storms, volcanoes. Dream
signification : over ambitious. Primitive people believed that men
originally were giants who degenerated to the present size. In legend
portrayed as fierce, naughty, helpful, insolent, joyous, morose, stupid,
warlike, or wise. They are celestial smiths, creating the chariots,
mansions, and weapons for the gods. They sometimes attempt to
dethrone the gods.^{๑๙}

---

^{๑๙} Jobes, Gertrude, **Dictionary of Mythology Folklore and Symbols** (New York : The
Scarecrow Press, Inc, 1962) p. 213.

กล่าวโดยสรุป ยักษ์ใน **Dictionary of Mythology Folklore and Symbols** มีลักษณะดังนี้

๑. แทนนามธรรม เช่น การพิชิต ความชั่วช้า พลังแห่งความเลวร้าย ความแข็งแรงเหนือมนุษย์ ความน่าเกลียด ความรุนแรง

๒. เป็นภาพพจน์

- แทนเหตุการณ์หรือสิ่งที่มีขนาดใหญ่ หรือปรากฏการณ์ธรรมชาติ เช่น แผ่นดินไหว น้ำค้างแข็ง เฮอริเคน ลูกเห็บ พายุ หรือ ภูเขาไฟ
- ในความฝันเป็นสัญลักษณ์ของความทะเยอทะยานอย่างสูง

๓. เป็นมนุษย์

- ชนดั้งเดิมเชื่อว่าคนในยุคแรกเป็นยักษ์ แล้วค่อยมีร่างกายเล็กลงจนเท่าคนในปัจจุบัน

๔. เป็นอมมนุษย์

ในตำนานแสดงถึงผู้ที่มีนิสัยดุร้าย หยิ่งยโส มีน้ำใจ อวดดี สนุกสนาน ชี้ หงุดหงิด โง่ เกเร หรือ ฉลาด ยักษ์ในตำนานยุโรปยังเป็นช่างตีเหล็กแห่งสวรรค์ สร้างรถม้า วิมาน หรืออาวุธให้แก่เทพเจ้า บางครั้งก็แย่งอำนาจจากเทพเจ้า

ในพุทธศาสนา มีการอ้างถึงยักษ์ทั้งในพระไตรปิฎก อรรถกถา และฎีกา^{๒๐} ยักษ์มีหลายความหมายและแทนบุคคลในลักษณะต่าง ๆ กัน ได้แก่ ๑. ยักษ์มีความหมายว่ามนุษย์ มีสองนัยยะคือ หมายถึงมนุษย์ที่ควรบูชา ไม่ระบุว่าใคร บางครั้งก็หมายถึงพระพุทธเจ้า และหมายถึงคนที่มีนิสัยดุร้าย โหดเหี้ยม กินเนื้อมนุษย์ด้วยกัน เช่น พระเจ้าโบริสาทในมหาสุตโสมชาดก ๒. ยักษ์มีความหมายว่ามนุษย์ ได้แก่ ยักษ์ที่เป็นบริวารของท้าวเวสสุวรรณ ท้าวสักกะเทวราช เทวดา มาร เปรต เป็นต้น ๓. ยักษ์มีความหมายว่าผู้ที่ควรบูชา เป็นการนำไปใช้ตามความหมายตามศัพท์ในรูปวิเคราะห์^{๒๑} จึงมีการนำคำนี้ไปใช้เรียกเทพหรือเทวดา

จากที่กล่าวมาข้างต้น จะเห็นได้ว่าจะเป็นยักษ์ในท้องถิ่นใด ก็มักจะแสดงให้เห็นภาพร่วมกัน ๓ ประการ คือ

- ด้านรูปร่างหน้าตา มีรูปร่างใหญ่โต หน้าตาน่าเกลียดกว่าปกติ
- ด้านลักษณะนิสัย นิสัยดุร้าย โหดเหี้ยม ขาดเมตตา

^{๒๐} พระมหาประภาส แก้ววังสรรค์, "ยักษ์ในพระไตรปิฎก" (วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๐), หน้า ๒๒.

^{๒๑} คำว่ายักษ์ มาจาก ยช ธาตุ , ยกช ธาตุ และ ยต ธาตุ มีความหมายสรุปได้ ๓ ประการ คือ ๑. ผู้ที่เข่าบูชา, ผู้ที่เขาเช่นสรวง, ผู้ที่เขาเคารพ, ผู้ที่เขานับถือ ๒. ผู้บูชา, ผู้เช่นสรวง ๓. ผู้พยายาม, ผู้ชวนขาย

- ด้านอำนาจพิเศษ มีอำนาจหรืออิทธิฤทธิ์เหนือกว่าคนธรรมดา

หลังจากที่ได้เห็นภาพรวมของยักษ์ทั้งในทัศนะแบบไทยและทัศนะสากลแล้ว ลำดับต่อไปผู้วิจัยจะนำข้อมูลอนุภาคสมพาสที่ผิดธรรมชาติในนิทานไทยที่เกี่ยวกับยักษ์มาวิเคราะห์ว่า เหตุใดผู้เล่าหรือผู้แต่งจึงสมมุติให้พ่อตาที่ไม่ถูกกับลูกเขย และตัวละครที่เป็นเมียน้อยหรือแม่เลี้ยงที่นิสัยไม่ดี ให้สวมบทบาทเป็นยักษ์ การวิเคราะห์แบ่งเป็นสองประเด็นคือ พ่อต้ายักษ์และเมียยักษ์

พ่อต้ายักษ์

เมื่อกลับมาพิจารณาถึงบทบาทของตัวละครยักษ์ในนิทานไทย บทบาทแรกคือยักษ์ที่เป็นพ่อตาของพระเอก ผู้เล่านิทานได้ถ่ายทอดความขัดแย้งที่เกิดขึ้นจริงในสังคมไทยระหว่างพ่อตากับลูกเขย เมื่อลูกเขยต้องเข้าไปอยู่อาศัยในบ้านภรรยาตามธรรมเนียมการแต่งงานของไทยที่มีมาตั้งแต่ดั้งเดิม และผู้เล่าได้ใช้ตัวละครยักษ์ให้เป็นพ่อตาของพระเอก ซึ่งเมื่อพิจารณาให้ละเอียดถี่ถ้วนแล้วจะเห็นว่า ยักษ์และพ่อตา มีลักษณะเหมือนกันอยู่หลายประการ

ประการแรก ด้านรูปร่างหน้าตา ยักษ์มีรูปร่างหน้าตาน่าเกลียด ผมหยิก มีเขี้ยววางอกพันปากออกมา ตามปกติเมื่อคนเราไม่ชอบใครก็มักจะมองไม่เห็นความสวยงามของคนผู้นั้นและยังเห็นว่ามีหน้าตาหน้าเกลียดกว่าปกติ ลูกเขยก็เช่นกัน เมื่อมีการขัดแย้งกับพ่อตา ไม่ชอบหรือถึงขั้นเกลียดพ่อตา ก็ย่อมเห็นว่าพ่อตานั้นเป็นคนอัปลักษณ์ ยิ่งพิจารณารวมกับอายุแล้ว พ่อตาก็มีอายุมาก ผิวหนังหย่อนยาน สันขารเสื่อมโทรม ไม่งดงามเหมือนคนหนุ่มสาว โดยเฉพาะไม่งามเท่ากับลูกเขยซึ่งยังอยู่ในวัยหนุ่มฉกรรจ์ นอกจากนี้เขี้ยวของยักษ์ ก็เป็นสัญลักษณ์แทนบางสิ่งบางอย่างได้ เช่น เป็นสัญลักษณ์แสดงถึงความแก่ ในสัตว์บางชนิด เช่น หมู เมื่ออายุมากขึ้น เขี้ยวหมูก็จะยิ่งยาวขึ้น หรือหมายถึงความมีประสบการณ์มาก หรือมีเล่ห์เหลี่ยมมาก ดังสำนวนที่ว่า เขี้ยวลากดิน นอกจากนี้ คำว่าเขี้ยวเล็บยังหมายถึงกำลัง อำนาจ ความเก่ง เป็นต้น ดังนั้นไม่ว่าจะเป็นความน่าเกลียด ความแก่ ความมีประสบการณ์มาก หรืออำนาจ ก็ล้วนแต่เป็นสิ่งที่ลูกเขยมองเห็นว่าอยู่ในพ่อตาทั้งสิ้น

ทั้งนี้ แม้ว่าพ่อต้ายักษ์ในนิทานจะมีรูปร่างหน้าตาน่าเกลียดอย่างไร ลูกสาวยักษ์ซึ่งควรจะมีความหน้าตาเป็นไปในทางเดียวกับแม่พันธุ์ กลับเป็นหญิงสาวที่หน้าตาสวยงาม รูปร่างออร่าอ่อนแอ เช่นเดียวกับนางในวรรณคดีทั่วไป ดังเช่น นางเกษสุริยง ธิดายักษ์แห่งเมืองหริตัน ในเรื่องสุวรรณหงส์ ฉบับภาคใต้ มีบทชมความงามของนางตอนหนึ่งว่า

มีราชธิดาประไพ-	บุลย์ลักษณ์ใน
ทรงเบญจยาณีพิมลฯ	
ผิวหนังดั่งเนื้อทองปน	เนตรซ้ายขวาыл
ดั่งหนึ่งดวงเนตรทรายทองฯ	
รัศมีสีงามผุดผ่อง	ดวงดวงจันทร์ล่อง
กลางเห็นพโยมอากาศฯ	
ใครเห็นรอร่องคั่นงนาฏ	ทฤทัยไหวหวาด
มิรู้จะอ้อมเบือชมา ^{๒๒}	

ดังนั้นพ่อตายักษ์ในนิทานจึงอาจหมายถึงชายที่มีลูกสาวสวย แล้วแสดงอาการหวังลูกสาวมากกว่าปกติ พยายามกีดกันชายหนุ่มที่มาติดพันลูกสาว จนผู้ที่จะมาเป็นลูกเขยมองว่าดูเหมือนยักษ์มารและวาดภาพให้กลายเป็นยักษ์ไป

ประการที่สอง ด้านอำนาจเหนือคนธรรมดา ยักษ์มักจะมีอิทธิฤทธิ์มากกว่าคนธรรมดา สามารถเหาะได้ มีอาวุธวิเศษ เช่น กระบอง มีเวทมนต์ คาถาต่าง ๆ นอกจากนี้ยักษ์ที่เป็นพ่อตาก็มักจะมีอีกสถานะหนึ่ง คือ เป็นเจ้าเมืองหรือเป็นพระยายักษ์ มีกองทหารยักษ์ ในข้อนี้ถ้าเทียบกับสถานะภาพพ่อตาจริง ๆ ในสังคมไทยจะคล้ายกันมาก นั่นคือ พ่อตาคือผู้ที่เป็นใหญ่ที่สุดในบ้าน มีอำนาจเหนือคนอื่น ๆ โดยเฉพาะเหนือลูกเขย ซึ่งลูกเขยต้องเคารพในฐานะที่เป็นพ่อของภรรยา เป็นผู้ให้ที่อยู่อาศัย ตลอดจนถึงเป็นผู้ช่วยสนับสนุนทางเศรษฐกิจในระยะแรกที่ลูกเขยเพิ่งตั้งตัว^{๒๓} นิทานจึงแปรอำนาจของพ่อตาที่มีอยู่จริงในครอบครัวแต่อาจมองเห็นได้ไม่ชัดเจนมาเป็นอำนาจของยักษ์ที่เห็นได้หรือจับต้องได้ เช่น การแปลงร่างให้สูงใหญ่เมื่อต้องสู้รบกับพระเอก การใช้เวทมนต์คาถา การใช้อาวุธวิเศษ เป็นต้น แต่อย่างไรก็ดี ไม่ว่าจะยักษ์จะมีอิทธิฤทธิ์มากมายเพียงใดก็ตาม ยักษ์ก็ย่อมจะแพ้แก่พระเอกที่เป็นเพียงมนุษย์ในท้ายที่สุด การให้ยักษ์ตายจึงเหมือนเป็นการระบายความกดดัน หรือความอัดอั้นตันใจที่ลูกเขยมีต่อพ่อตาได้ทางหนึ่ง

ประการสุดท้าย ความคล้ายคลึงกันในด้านลักษณะนิสัย ภาพของยักษ์ในด้านนี้จะเป็นผู้ที่มีนิสัยโหดเหี้ยม อามัถิ สามารถอธิบายได้ในเชิงจิตวิเคราะห์ตามแนวคิดเรื่องปมอีดิปุสของฟรอยด์ ซึ่ง

^{๒๒} หลวงพุทธราชศักดิ์ดา, สุวรรณหงส์ วรรณคดีสมัยโบราณ (พทล : โรงพิมพ์พทล, ๒๕๑๓), หน้า ๑๒.

^{๒๓} ศิราพร จิตะฐาน ณ ถลาง, ในท้องถิ่นนิทานและการละเล่น : การศึกษาคติชนในบริบททางสังคมไทย, หน้า ๑๖๓.

มองว่าลูกชายมักจะรักและหวงแม่ ส่วนลูกสาวมักจะรักและหวงพ่อ ในทางกลับกัน แม่ก็จะหวงลูกชาย และพ่อก็จะหวงลูกสาว ยิ่งบ้านใดมีลูกสาวสวยพ่อตาก็ยิ่งหวงมากขึ้นไปอีก ยิ่งหวงมากเท่าไรพ่อก็จะยิ่งแสดงอาการกีดกันลูกเขยมากขึ้นเท่านั้น การที่จะได้แต่งงานกับลูกสาวบ้านนั้นจึงเป็นเรื่องยาก ผู้จะมาเป็นลูกเขยต้องพิสูจน์ตัวเองอย่างหนักเพื่อให้ผ่านด่านของพ่อตา จึงดูเหมือนว่าพ่อตานั้นโหดร้าย ใจดำ เหตุการณ์เช่นนี้สอดคล้องกับในนิทานเป็นอย่างมาก เพราะในนิทานนั้นลูกสาวยักษ์ทุกเรื่องจะมีหน้าตาหมดจดงดงาม ไม่มีร่องรอยของความเป็นยักษ์เลย เช่น ไม่มีเขี้ยว ไม่มีกินเนื้อมนุษย์ หรือเนื้อสด ๆ บางเรื่องก็ให้เกิดจากดอกไม้แล้วมียักษ์นำไปเลี้ยงเหมือนลูก เช่น เรื่องสิงห์ไกรภพ

นอกจากนี้ เมื่อได้มาเป็นลูกเขยพ่อตาก็แล้ว อาจเกิดความขัดแย้งกันในกรณีที่สองฝ่ายหนึ่งไม่ได้เป็นหรือไม่ได้ประพฤติตัวตามที่อีกฝ่ายคาดหวัง^{๒๔} ลูกเขยบางคนอาจจะไม่เป็นที่ถูกใจพ่อตาเท่าไรนัก หากขัดลูกสาวไม่ได้ก็ยอมให้แต่งงานกัน หรือในบางกรณี ลูกสาวก็อาจจะหนีตามผู้ชายไป ทำให้พ่อตาไม่ชอบหรือเกิดอคติกับลูกเขยคนนั้น การปฏิบัติต่อลูกเขยจึงอาจไม่ดีนัก เช่น อาจมีการว่ากล่าว การใช้ให้ทำงานหนัก หรืออาจรุนแรงถึงขั้นไล่ให้ไปอยู่ที่อื่น สิ่งเหล่านี้เป็นช่องทางให้ลูกเขยมองว่าพ่อตาโหดร้ายต่อตน และนำความโหดร้ายนี้ไปเปรียบกับยักษ์มาร

ดังนั้นจะเห็นได้ว่า ตัวละครพระยายักษ์ที่มีลูกสาวสวยในนิทานไทย ก็คือคนจริง ๆ ที่มีลูกสาวสวย แต่อาจจะเป็นคนดูหรือเป็นพ่อตาที่มีความขัดแย้งกับลูกเขย ทำให้ลูกเขยมองว่าพ่อตาเหมือนกับยักษ์มาร เมื่อนำมาเล่าเป็นนิทานก็เติมเสริมแต่งให้น่าเกลียดน่ากลัวขึ้น มีอิทธิฤทธิ์มากขึ้น และสุดท้ายลูกเขยก็สามารถปราบพ่อตาลงได้ ในขณะที่ชีวิตจริงลูกเขยไม่อาจตอบโต้หรือฆ่าพ่อตาได้ เหตุที่ในนิทานลูกเขยสามารถทำได้เช่นนี้เพราะนิทานนั้นมีหน้าที่สำคัญประการหนึ่งคือเป็นทางระบายออกสำหรับความขัดแย้งและกฎเกณฑ์ทางสังคม^{๒๕} ดังนั้นในบางท้องถิ่นที่พ่อหวงลูกสาวมาก เช่น ในภาคใต้ นิทานที่มีพ่อตาเป็นยักษ์จึงแพร่หลายและได้รับความนิยมเป็นอย่างสูง

เมียยักษ์

ในนิทานที่มีนางยักษ์เป็นภรรยาอีกคนหนึ่งของพ่อพระเอกหรือของพระเอกเอง สิ่งที่น่าสนใจคือ การที่นิทานมองว่าเมียน้อยหรือเมียที่มาจากหลังบางคนหรือแม่เลี้ยงเป็นเสมือนนางยักษ์ เนื่องจากนางยักษ์เหล่านี้ถ้าเป็นภรรยาของพ่อพระเอก ก็จะมีการกำจัดแม่พระเอกและพระเอกเสีย ส่วนในกรณีที่เป็น

^{๒๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๗๘.

^{๒๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๘.

ภรรยาของพระเอก นางยักษ์มักจะกำจัดนางเอกก่อนแล้วแปลงเป็นนางเอกแทน แสดงให้เห็นว่าผู้เล่านิทานคงจะมองเห็นลักษณะร่วมกันบางประการของนางยักษ์กับเมียบางประเภทหรือแม่เลี้ยง โดยสามารถวิเคราะห์ได้ดังต่อไปนี้

ประการแรกด้านรูปร่างหน้าตา ตามธรรมชาติ ยักษ์จะมีหน้าตาหน้าเกลียด น่ากลัว ไม่เป็นที่พึงใจ แต่นางยักษ์ทุกเรื่องจะมีการแปลงกายเป็นหญิงงามก่อนที่จะเข้ามาล่อลวงให้ตัวละครเอกฝ่ายชาย^{๒๖} หลงใหลหรือไม่รังเกียจจน บางครั้งก็แปลงกายเป็นภรรยาของตัวละครเอกฝ่ายชายแล้วฆ่าภรรยาหนีเสีย แต่แม่จะอยู่ในร่างที่งดงามแล้วนางยักษ์แปลงก็ไม่อาจทิ้งสัญชาตญาณเดิมของตน คือยังลอบไปกินเนื้อสดหรือกินคนในเวลากลางวัน เช่น นางยักษ์กาขาวในพิภูลทอง หรือยังหลงเหลือลักษณะบางประการของความเป็นยักษ์อยู่ เช่น ตาไม่มีแวว ดังที่พระอภัยมณีสังเกตเห็นว่านางงามที่พาดหน้ามาเป็นนางยักษ์แปลง

นั่งพิณจพิศดูรูปร่างยักษ์	ด้วยแววจักษุหายทั้งซ้ายขวา
ยิ่งชิงชังคั่งแค้นแน่นอุรา	จะใคร่ดำให้ระยำด้วยคำพาล ^{๒๗}

หรือเวลาโกรธก็จะแสดงตนกลับเป็นเพศยักษ์ตามเดิม ดังเช่น นางยักษ์สนธิ์ในสุวรรณหงส์ เมื่อถูกจับได้ว่าเป็นยักษ์ก็โกรธแล้วกลับเป็นร่างเดิม

นางมารฟังสารแถลง	โกรธตาแดงดังแสงไฟ
แปลงกายให้โตใหญ่	ออกไปยืนพื้นซาลา
เล็บลิ้นแล้วกัดปาก	เขี้ยวฟันมากปากร้องว่า
สำเนียงเสียงโกลา	ร้องว่าเฮ้ยเหวยกุมภณ ^{๒๘}

อาการเช่นนี้คล้ายกับธรรมชาติของคน โดยเฉพาะคนที่มักเสแสร้งแสดงกิริยาดังงามเรียบร้อย ปกปิดนิสัยที่แท้จริงเพื่อหวังผลบางประการ คนเหล่านี้เมื่อโกรธขึ้นมากก็จะแสดงนิสัยที่แท้จริงหรือที่เรียกว่าธาตุแท้ออกมาให้เห็น เช่น คนที่ปกติพูดจาอ่อนหวานแต่เมื่อโกรธก็พูดคำหยาบคาย หรือคนที่แก่งทำเป็นใจดี ยิ้มแย้มแจ่มใสอยู่เสมอ แต่เมื่อโกรธก็เปลี่ยนเป็นหน้าบูดบึ้ง ที่เปรียบกันว่าเป็นหน้า

^{๒๖} เป็นได้ทั้งพระเอก และพ่อพระเอก

^{๒๗} สุนทรภู่, พระอภัยมณี, หน้า ๑๓.

^{๒๘} หลวงพทุทธราชศักดิ์ดา, สุวรรณหงส์ วรรณคดีสมัยโบราณ , หน้า ๑๑๕.

ยักษ์นั่นเอง ดังนั้น ร่างที่เป็นยักษ์กับร่างที่เป็นหญิงงามจึงน่าจะแทนความสัมพันธ์บางประการ นั่นคือ เป็นความสัมพันธ์ระหว่างรูปร่างภายนอกกับจิตใจภายใน กล่าวคือ คนที่มีหน้าตางดงามแต่มีจิตใจที่ โหดเหี้ยม ร้ายกาจ ไม่มีมนุษยธรรม โดยน่ายกซึ่งมีภาพโหดเหี้ยมอัปลักษณ์อยู่แล้วมาเป็นสัญลักษณ์ แทนตัวตนที่แท้จริง

ด้านอิทธิฤทธิ์เหนือธรรมชาติ เวทมนตร์สำคัญที่นางยักษ์ในนิทานโดยเฉพาะนางยักษ์ที่สวม บทบาทเป็นเมียน้อยมักจะนำมาใช้นอกเหนือจากการแปลงกายเป็นหญิงงามก็คือ การเป่ามนต์เสน่ห์ให้ผู้ ชายหลงใหลตนเองจนกระทั่งลืมนึก ลืมเมีย การใช้เวทมนตร์นี้จะเทียบได้กับการทำเสน่ห์ยาแฝดซึ่ง มีมาในสังคมไทยเนิ่นนานและยังมีอยู่จนถึงปัจจุบัน ดังจะเห็นจากเรื่องพระลอที่พระเพื่อนพระแพงขอ ให้ปู่เจ้าสมิงพรายทำเสน่ห์ให้พระลอหลุมหลงและเดินทางมาหาตน หรือ ชุนช้ำขุนแผน นางสร้อยฟ้าให้ เถรวาดทำเสน่ห์ให้พระไวยหลงใหลตน การทำเสน่ห์จึงเป็นวิธีการทางไสยศาสตร์ที่ทำให้ผู้ชายหลงรัก สนใจในทันที แต่ก็มีผลไม่คงทนถาวรและถือเป็นวิชาในทางเสื่อมเพราะทำให้ผู้ถูกเสน่ห์ไม่เป็นตัวของตัว เอง หรือถ้าเป็นผู้มีวิชาอาคมก็จะทำให้วิชาเสื่อม ดังเช่นเรื่องชุนช้ำขุนแผน พระพันวษาปรึกษานาง สร้อยฟ้าหลังจากจับได้ว่านางทำเสน่ห์พระไวยว่า

ทำยาแฝดใส่ไวยผัว	ให้มัวเมาหลงเสน่ห์หา
จนเสื่อมเวทเสื่อมฤทธิ์วิทยา	จะเป็นบ้าแล้วยังไม่พอใจ ^{๒๔}

ในกรณีของนางยักษ์ซึ่งเป็นอมมนุษย์ที่มีอิทธิฤทธิ์โดยกำเนิดไม่ต้องใช้หมอลงเสน่ห์มาทำเสน่ห์ให้ แก่ตนแต่จะใช้การเป่ามนต์แทนและสุดท้ายก็เหมือนกับการทำเสน่ห์คือมีผลไม่คงทนถาวร เมื่อตัวละคร เอกฝ่ายชายจับได้นางยักษ์จึงถูกลงโทษโดยเด็ดขาดคือถูกฆ่าตาย

ด้านอารมณ์ทางเพศ ตัวละครนางยักษ์มักแสดงออกถึงอารมณ์ทางเพศที่รุนแรง แสดงความ ต้องการที่จะได้พระเอกอย่างชัดเจนไม่มีการปิดบังซ่อนเร้นอารมณ์ความรู้สึกไว้อย่างวิสัยปฏิบัติของ กุลสตรีที่สังคมกำหนดไว้ ดังเช่นนางยักษ์ผีเสื้อสมุทรในเรื่องพระอภัยมณี เมื่อเห็นพระอภัยมณีก็แสดง อากา

ยี่งป่นป่วนรวนเรเสน่ห์รัก	สุดจะหักวิญญูณ์เหมือนน้ำหลั่ง
อุตุลุดผุดทะเลซิ่นตึงตัง	โดยกำลังโลดโผนโจนกระโจม

^{๒๔} ชุนช้ำขุนแผน, พิมพ์ครั้งที่ ๑๓ (พระนคร : สำนักพิมพ์บรรณาคาร, ๒๕๑๓), หน้า ๑๐๓๔.

ชุลมุนหมุนกลมดั่งลมพัด
กลับกระโดดลงน้ำเสียงต่ำโครม

กอดกระหวัดอุ้มองค์พระทรงโฉม
กระทุ้มโถมถีบดำไปถ้ำทอง

เมื่อนางผีเสื้อสมุทรพยายามเกี่ยวพาราสีพระอภัยมณี พระอภัยมณีจึงดำ่ว่า

เขาเบือนเบื้อเหลือเกลียดช้ำก็เจียดตอบ
ทำแสนแ่งแสนงอนจะอ่อนความ

ยังขึ้นปลอบปลุกปล้ำอ้อสำสาม
แพศยาบ้ากามกวมอารมณ์

และนางผีเสื้อสมุทรยังไม่ละความพยายาม พระอภัยมณีก็ดำต่อว่า

พระแค้นคำซ้ำดำอื้อหน้าด่าน
นำอดสูญได้ทำไม่มึง
ทั้งเหม็นสาบเหม็นสางเหมือนอย่างศพ
มายั่วเย้าเฝ้าเบียดเกลียดจะตาย

ใครจะร่านเหมือนเช่นนี้ไม่มีถึง
มาเคล้าคลึงโลมลูบจูบผู้ชาย
ไม่น่าคบนำรักภัยภัยจิบหาย
ไม่มีอายมีเจ็บเท่าเล็บมือ^{๓๐}

ในเรื่องพิกลทอง เมื่อนางยักษ์กาขาวเห็นพระพิไชยมงกุฎก็ได้รำพึงแสดงความปรารถนาในตัว
พระพิไชยมงกุฎ ดังคำกลอนว่า

ขนงเนตร์เกศแก้มดั่งแยมยิ้ม
พระพักตรสง่างามยามบรรทม
จนลืมาอายวายวุ่นผลุนเข้าจูบ
รู้สึกตัวหว่วร่ออยู่งอไป
จะต้องพาคลาไคลไปเป็นผ้า
ครั้นคิดพลางทางกรซ้ออนุญาต

พระโอษฐ์อุ้มสำราญดูสวยสม
หวังภิรมย์ภูวนาทเพียงขาดใจ
ประโลมลูปกอดประทับทั้งหลับไหล
มาหลงไหลอยู่เห็นไม่เป็นการ
พ่อทูลหัวคงรักสมัครสมาน
จากสถานภตรารีบพาไป^{๓๑}

ประการสุดท้ายคือด้านนิสัยใจคอที่โหดร้าย จะเห็นได้ว่าพฤติกรรมของนางยักษ์ในนิทาน
แสดงถึงจิตใจที่โหดเหี้ยม หลงอยู่ในราคะตัณหา ไม่มีมายาย ทำอะไรก็ได้เพื่อให้ได้ตัวละครเอกฝ่าย
ชายมา ไม่ว่าจะเป็นการลักพาตัว การใช้เวทมนตร์ทำเสน่ห์ จนถึงการกำจัดเมียและลูกของตัวละครเอก

^{๓๐} สุนทรภู่, พระอภัยมณี, หน้า ๑๔ - ๑๖.

^{๓๑} พิกลทอง, เล่ม ๒ (พระนคร : โรงพิมพ์ราษฎร์เจริญ, ๒๔๙๔), หน้า ๕.

ฝ่ายชายทั้ง การใช้ตัวละครเมียน้อยเป็นนางยักษ์นี้จึงเปรียบเสมือนการประนามผู้หญิงที่ไม่รู้จักยับยั้งชั่งใจตนเองในด้านตัณหาราคะ โดยอาจจะเป็นผู้หญิงที่เข้าหาผู้ชายก่อน หรือผู้หญิงที่ไปแย่งสามีของผู้อื่น แล้วใช้จริตมารยาให้ผู้ชายหลงใหลแต่ตน ไม่สนใจลูกเมียเก่า จริงอยู่ที่ในนิทานไทยพระเอกจะมีเมียที่เป็นอมมุขย์อื่น ๆ อีกหลายคน เช่น นางเงือก นางกินรี แต่ผู้ที่มิบทบาทในทางร้ายมักจะเป็นนางยักษ์ แสดงให้เห็นว่าผู้เล่านิทานสามารถเชื่อมโยงความหมายของนางยักษ์เข้ากับเมียร้ายได้เป็นอย่างดี

กล่าวโดยสรุป ไม่ว่าจะเป็นางยักษ์ประเภทใดในนิทาน ทั้งยักษ์ที่สวมบทบาทเป็นพ่อตา และยักษ์ที่สวมบทบาทเป็นเมียร้าย ยักษ์เหล่านี้ก็คือคณธรรมดานี้เอง แต่เป็นคนที่ม่ลักษณะเด่นบางประการเป็นพิเศษ โดยเฉพาะในด้านรูปร่างหน้าตา นิสัยใจคอ และตำแหน่งอำนาจ ซึ่งลักษณะเหล่านี้มีส่วนเกี่ยวข้องเชื่อมโยงกับลักษณะของยักษ์ที่คนทั่วไปรับรู้กันดี และเป็นเรื่องที่สะท้อนสภาพที่แท้จริงของครอบครัวไทยที่ยังมีอยู่ในปัจจุบัน ทำให้นิทานที่มียักษ์เป็นพ่อตา หรือมีนางยักษ์เป็นเมียฝ่ายร้าย ได้รับความนิยมนำมาเล่าซ้ำแล้วซ้ำเล่าอยู่เสมอ และผู้ฟังก็ชื่นชอบที่จะรับฟัง

๔.๒.๒ อนุภาคคนสมพาสกับนางที่ถือกำเนิดจากดอกบัว

ในนิทานไทยมีเรื่องราวของนางที่ถือกำเนิดในดอกบัวหลายเรื่อง ที่พบบ่อยคือในวรรณกรรมประโลมโลก หรือเรื่องจักร ๆ วงศ์ ๆ ของทุกภาค นิทานที่มีอนุภาคนี้นำมาแบ่งเป็นแนวต่าง ๆ ได้เป็น ๕ แนวคือ

แนวที่ ๑ ได้แก่ เรื่องพระสวาทกับนางบัวตูม (มุข, อ) สุวรรณรัตน์ (ลาย, ก) ท้าวไสวตร์ (ลาย, อ) เจ้าสุวัตร์ (ลาย, น)

- นางเอกเกิดในดอกบัว
- ฤๅษีมาพบ และนำไปเลี้ยงดู
- เมื่อโตขึ้นนางเอกเสี่ยงทายหาคู่
- พระเอกเก็บของที่เสี่ยงได้ และเดินทางตามหาเจ้าของ
- พบนางเอก และได้แต่งงานกัน
- พระเอกพานางเอกเดินทางกลับเมือง และได้ผจญภัยต่างๆ

แนวที่ ๒ ได้แก่ เรื่องโม่งป่า (ลาย, ก) ลักษณะวงศ์ (ลาย, ก) ชิวหาลิ้นคำ (ลาย, น) วรรณชาดก (ลาย, น) สุวรรณเมฆะหมาขนคำ (ลาย, น) หงส์หิน (ลาย, อ) นางแดงอ่อน (ลาย, อ) ท้าวจักร์ชณพรหมริน (ลาย, อ) สิ้นนุราช (ลาย, ต)

- นางเอกเกิดในดอกบัว
- มีฤๅษีมาพบและนำไปเลี้ยงดู
- พระเอกที่กำลังเดินทางอยู่ในป่า มาพบเข้า (หรือมาเรียนเวทมนต์กับฤๅษีตนนั้น)
- (ถ้ามีผู้ปรารภนางหลายคน อาจมีการทดสอบว่าใครจะได้แต่งงานกับนาง)
- พระเอกได้แต่งงานกับนาง
- พระเอกพานางเดินทางต่อ

แนวที่ ๓ ได้แก่ เรื่องอุสสาบารส (มุข, อ) อุสสาบารส (ลาย, น) อุสสาบารส (ลาย, อ)

- นางเอกเกิดในดอกบัว
- ฤๅษีมาพบและนำไปเลี้ยง
- ฤๅษีถวายนางเป็นธิดากษัตริย์
- พระเอกเดินทางพบกับนาง และลักลอบได้เสียกัน
- พระราชารู้อะไรจะให้ฆ่าพระเอก
- พระเอกเป็นฝ่ายชนะ

แนวที่ ๔ ได้แก่ เรื่องฤๅษีตาไฟ (มุข, อ)

- มีนางกำเนิดในดอกบัว
- ฤๅษีตนหนึ่งมาพบและได้นางเป็นภรรยา
- นางให้กำเนิดลูกชาย ๑ คน ซึ่งต่อมาเป็นตัวละครเอกของเรื่อง

แนวที่ ๕ ได้แก่ เรื่องสัปประคนคำกาพย์ (ลาย, ต)

- นางเอกเป็นธิดาพระอินทร์ลงมาจุติในดอกบัวกลางป่า
- นางเอกมีหน้าตาอัปลักษณ์ แต่อยากมีสามีหน้าตางดงาม
- พระเอกทำว่าขาดและนางเอกเก็บได้
- นางเอกขอแลกกว่ากับการให้พระเอกรับตัวเป็นภรรยา

และยังมีเรื่องอำไพยราช (ลาย, ต) ที่เล่าเพียงว่ากษัตริย์องค์หนึ่งมีมเหสี ๓ องค์ หนึ่งในนั้นถือกำเนิดมาจากดอกบัว และกายมีกลิ่นหอม

เมื่อพิจารณานิทานสี่แนวแรก จะเห็นว่าตอนต้นของทุกแนวเรื่องเหมือนกัน คือมีนางเกิดในดอกบัวและมีฤๅษีมาพบเข้า เรื่องส่วนใหญ่ฤๅษีมักจะนำมาเลี้ยงดูเสมือนหนึ่งเป็นธิดา มีเพียงเรื่องฤๅษีตาไฟ เท่านั้นที่นำนางมาเป็นภรรยา ส่วนแนวที่ ๕ พิจารณาแล้วมีโครงเรื่องคล้ายกับเรื่องแก้วหน้าม้าของทางภาคกลาง เพียงแต่เปลี่ยนกำเนิดของนางเอกให้มีความพิเศษและมีบุญญาธิการมากขึ้น คือให้เป็นธิดาของพระอินทร์และลงมาจุติในดอกบัว นอกจากนี้ยังมีเรื่องอภัยราชของภาคใต้ ที่กล่าวเพียงว่า มเหสีองค์หนึ่งของกษัตริย์ในเรื่องเกิดมาจากดอกบัวและมีกลิ่นกายหอม แต่ไม่กล่าวถึงความเป็นมาอื่นนอกเหนือจากนี้

ในนิทานจักร ๆ วงศ์ ๆ หรือนิทานประโลมโลก นางเอกที่พบได้บ่อย ๆ ได้แก่ นางเอกที่เป็นธิดาเจ้าเมือง (มนุษย์) เป็นธิดาเจ้าเมืองยักษ์ รวมถึงนางที่กำเนิดในดอกบัว นางเอกที่เป็นมนุษย์ก็จะไม่กล่าวถึงเพราะถือเป็นเรื่องปกติ ส่วนนางเอกที่เป็นธิดายักษ์ได้วิเคราะห์ไปแล้วก่อนหน้านี้ ในที่นี้จะวิเคราะห์ต่อไปว่าเหตุใดผู้เล่านิทานจึงนิยมเล่าให้นางเอกอีกกลุ่มหนึ่งถือกำเนิดในดอกบัว

บัวเป็นดอกไม้ที่ทรงคุณค่าอันประกอบด้วยความงามและคุณประโยชน์มากมาย ดอกบัวเพียงดอกเดียวไม่ว่ากำลังตูมหรือกำลังบานมีความงามล้ำลึกกว่ามวลบุปผาหลากหลายชนิดซึ่งนำมาผูกร้อยรวมกันเป็นช่อ^{๒๒} ไม่เพียงเท่านั้น แม้แต่นักวิทยาศาสตร์ยังจินตนาการเห็นว่าความงามของดอกบัวบานนั้นมีลักษณะงดงามแบ่งบานประดุจหญิงสาวหรือเจ้าสาว จึงจัดบัวอยู่ในกลุ่ม *Nymphaea* ซึ่งแปลว่าหญิงสาวหรือเจ้าสาว^{๒๓} นอกจากนี้ วัฏจักรของบัวยังแฝงไว้ด้วยปรัชญาชีวิตซึ่งชี้ให้เห็นถึงธรรมชาติหลายประการ ดังนั้นบัวจึงได้ชื่อว่าเป็นดอกไม้แห่งปรัชญาโดยเฉพาะปรัชญาทางตะวันออกและยังมีสายสัมพันธ์ใกล้ชิดต่อวิถีชีวิตตลอดจนความเชื่อในลัทธิศาสนาต่าง ๆ ของชาวตะวันออกอย่างลึกซึ้ง^{๒๔} บัวเป็นสิ่งที่ได้รับการเคารพบูชาในสมัยอียิปต์โบราณและอีกหลายดินแดนในเอเชีย^{๒๕}

^{๒๒} ฤๅษีรัตน์ กายราศ, บัว : องค์ประกอบประวัติศาสตร์ ศิลปวัฒนธรรมไทย (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, ๒๕๔๐), หน้า ๒๙.

^{๒๓} คุณหญิงคณิตา เลขะกุล, บัว : ราชนิเวศน์บัว (กรุงเทพฯ : มูลนิธิสวนหลวง ร.๙, ๒๕๓๕), หน้า ๑๓.

^{๒๔} ฤๅษีรัตน์ กายราศ, บัว : องค์ประกอบประวัติศาสตร์ ศิลปวัฒนธรรมไทย , หน้า ๒๙.

^{๒๕} Hall, James, *Illustrated Dictionary of Symbols in Eastern and Western Art* (New York : HarperCollins Publishers, 1995) p.149.

ชาวอียิปต์โบราณเป็นชนชาติที่นิยมนับถือดอกบัวสายหรือบัวอุบลชาติ^{๓๖} ดอกบัวสายจะเจริญงอกงามตามฟากฝั่งแม่น้ำไนล์ที่ชาวอียิปต์ถือว่าเป็นแม่น้ำศักดิ์สิทธิ์ มีกระแสน้ำชะล้างให้สะอาดอยู่เสมอ บัวจึงเป็นเครื่องหมายของความบริสุทธิ์ นอกจากนี้ชาวอียิปต์โบราณยังสังเกตว่าดอกบัวสายแบ่งบานรับแสงอาทิตย์ยามรุ่งอรุณแล้วจะหุบลงเมื่อดวงอาทิตย์ลับขอบฟ้า ดอกบัวสายจึงเป็นสัญลักษณ์ของเทพครองฟ้า ซึ่งหมายถึงดวงอาทิตย์ มีนามว่า เทพเอมอน หรือ รา แสดงให้เห็นเป็นรูปเด็กนั่งบนดอกบัว (หรือมีเฉพาะศีรษะโผล่มาจากดอกบัว) เป็นการเริ่มต้นการเดินทางข้ามท้องฟ้า

สำหรับชาวเอเชียจะนิยมดอกบัวหลวงหรือปทุมชาติ อาจเป็นเพราะมีกำเนิดอยู่อย่างแพร่หลายในดินแดนแถบนี้ ชาวอินเดียและลังกาก็ยกย่องให้บัวหลวงเป็นดอกไม้ประจำชาติ ดอกบัวได้รับการนำมาทำเป็นฐานรองรับรูปเคารพซึ่งเรียกว่า ปัทมาสนะ หรือ กมลสนะ ส่วนดอกบัว กอบัว ในสภาพธรรมชาติจะนำมาทำเป็นลวดลายรูปภาชนะหม้อน้ำบรรจุบัวทั้งก้านใบและดอกบัวแสดงถึงความอุดมสมบูรณ์หรือให้ประสบความสำเร็จในทุกสิ่งที่ปรารถนา ชาวจีนเรียกดอกบัวว่า เหลียนฮวา หรือ เทอฮวา ซึ่งแปลว่า การปรองดองกัน รวมกัน และการต่อเนื่องไม่จบสิ้น เป็นความหมายทางสิริมงคล ชาวจีนจะนำดอกบัวมาประกอบกับเป็นสัญลักษณ์ต่าง ๆ ใช้ในการอวยพร เช่น ภาพฝักบัวอันอุดมด้วยเมล็ด หมายถึง การอวยพรให้มีบุตรในเร็ววัน ภาพนกกระยางกับดอกบัว อวยพรให้ได้เป็นขุนนางตลอดไป^{๓๗}

ในศาสนาพราหมณ์มีความเชื่อว่าพระพรหมผู้เป็นพระผู้เป็นเจ้าสูงสุดของตนเกิดจากไข่สีทอง^{๓๘} แล้วทรงสร้างโลกและให้กำเนิดพราหมณ์ ทรงสร้างมนุษย์และอมมนุษย์ขึ้นในโลกมากมาย จึงอาจถือได้ว่าทรงเป็นบรรพบุรุษของโลกทั้งปวง ต่อมาศาสนาพราหมณ์ได้แตกแยกออกเป็นลัทธินิกายต่าง ๆ นิกายหนึ่งที่สำคัญก็คือ ฮินดู มีการดัดแปลงแก้ไขปรับปรุงหลักการของศาสนาพราหมณ์ขึ้นมาใหม่ตามความเชื่อของคนในยุคหนึ่ง เรื่องกำเนิดของพระพรหมก็มีการนำมาเล่าใหม่ ในคัมภีร์ภาควตปุราณกล่าวว่า พระประชาบดี ซึ่งมีพระนามเรียกว่า "พรหมา" หรือ "พระพรหม" ทรงมีกำเนิดจากดอกบัวที่ผุดขึ้นมาจากพระนาภีของพระวิษณุ ในขณะที่พระวิษณุกำลังบรรทมหลับอยู่ เพราะฉะนั้นพระพรหมจึงมีฉายาว่า

^{๓๖} บัว แบ่งเป็น ๒ ชนิด คือ บัวสายหรืออุบลชาติ และบัวหลวงหรือปทุมชาติ บัวสายมีก้านใบและก้านดอกอ่อนไม่มีหนาม กินได้ ส่วนบัวหลวงมีก้านใบและก้านดอกแข็ง มีหนามสากคาย

^{๓๗} ฤทธิรัตน์ กายราศ, บัว : องค์ประกอบประวัติศาสตร์ ศิลปวัฒนธรรมไทย , หน้า ๓๑.

^{๓๘} ในมานาวธรรมศาสตร์ได้กล่าวถึงกำเนิดของพระพรหมและการสร้างจักรวาลว่า เมื่อโลกยังว่างเปล่าอยู่นั้น พระอาดตมกู คือผู้เกิดได้ด้วยตนเองปรารถนาจะสร้างสิ่งทั้งปวงจากร่างของพระองค์ จึงสร้างน้ำขึ้นก่อน แล้วนำน้ำเขี่ยลงปล่อยให้แห้ง เกิดเป็นไข่สีทองมีแสงเหมือนดวงอาทิตย์ ต่อมาไข่สีทองแตกออกเป็นสองซีก ซีกเบื้องบนเป็นท้องฟ้ากับทิศทั้ง ๘ ซีกเบื้องต่ำเป็นแผ่นดิน และระหว่างซีกโลกทั้งสองนั้นทรงสร้างสถานที่อันเป็นนิรันดร์ของน้ำ และพระพรหมก็ประสูติในนั้นเช่นกัน จึงมีนามว่า *หิรัณยครรภ*

“อพชช” หรือ “อพชโยนิ” (ผู้เกิดแต่ดอกบัว) และพระวิษณุมีฉายาว่า “ปัทมนาภ” (ผู้มีดอกบัวที่นาภ)^{๓๙} นอกจากนี้พระวิษณุหรือพระนารายณ์ยังประทับบนอาสนะดอกบัว พระกรทั้งสี่ทรงสังข์ จักร คทา และดอกบัว ดอกบัวนี้เป็นสัญลักษณ์แทนแผ่นดิน เพราะแผ่นดินหรือโลกนั้นในปัทมปุราณกล่าวว่าเดิมเป็นดอกบัวทอง^{๔๐} ในที่นี้ก็ตรงกับลิลิตโองการแช่งน้ำของไทยที่กล่าวถึงพระนารายณ์ว่าถือธรรณีแทนที่จะเป็นดอกบัว

โอมลิติสรวงศรีแก้ว แผ่มฤตยู เอาจูเป็นแท่น แก่วนกลืนฟ้ากลืนดิน บิน
เอาครุฑมาขี่ สีมือถือสังข์จักรครุฑารรณี ภิรูวตาร อสุรแลงลาญหัก ทศคณิจนายา^{๔๑}

นอกจากนี้ ชาวอินเดียยังสร้างรูปเคารพของเทพเจ้าที่สำคัญต่าง ๆ ในศาสนาฮินดู ประดิษฐานอยู่บนดอกบัวทั้งในลักษณะประทับนั่งหรือยืน หรือถือดอกบัวไว้ เช่น พระลักษมี มเหสีของพระนารายณ์ เกิดจากฟองสมุทร เมื่อคราวเทวดาและอสูรช่วยกันกวนเกษียรสมุทร ขณะขึ้นมาจากท้องทะเล พระนางนั่งอยู่ในดอกบัวและมีถือดอกบัวด้วย ดังนั้นในรูปเขียนของพระลักษมีจะวาดให้พระกรถือดอกบัวแดง และประทับยืนหรือนั่งบนดอกบัวเสมอ พระสุรัสวดี มเหสีของพระพรหมและเป็นเทวีแห่งอักษรศาสตร์ พระกรทั้งสี่ทรงถือพิณ ถ้วยน้ำ คัมภีร์ และดอกบัวหลวง พระอัคนี ซึ่งเป็นเทพเจ้าที่มีความสำคัญและเป็นที่ยับยั้งมานตั้งแต่ยุคสมัยไตรเพท พระอัคนีมีสองหน้า สีกร ทรงอาวุธหลายชนิด หนึ่งในนั้นคือดอกบัว พระอาทิตย์ เป็นผู้โฉบให้แสงสว่างและความอบอุ่นอยู่ระหว่างเทวโลกและมนุษย์โลก พระอาทิตย์ทรงถือดอกบัวแดงไว้สองพระหัตถ์ ส่วนอีกสองพระหัตถ์ ใช้ห้ามอุบัติวันตราย และใช้ประทานพร

ส่วนศาสนาพุทธ บัวเป็นดอกไม้ที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาอย่างกว้างขวาง ชาวพุทธใช้ดอกบัวบูชาพระรัตนตรัยมาตั้งแต่โบราณกาล อาจกล่าวได้ว่า บัวเป็นดอกไม้ประจำพุทธศาสนา^{๔๒} พุทธศาสนิกชนเชื่อว่าดอกบัวเป็นดอกไม้แห่งความบริสุทธิ์ สะอาด เพราะบัวแม่เกิดในโคลนตม แต่เมื่อบานพื้หน้าก็ไม่มีย่อยร่วงของตมเหลืออยู่เลย ความบริสุทธิ์ที่กล่าวถึงนี้อาจหมายถึงความพ้นจากสิ่งสกปรก โสภมหรือมลทินทางโลก และอาจหมายถึงการพ้นจากอาสวะ กิเลส ตัณหา มานะ ทิฐิ หรือความผูกพัน

^{๓๙} บุญผา เติงสุวรรณ, “บัวในวรรณคดีบาลีและสันสกฤต” (วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๑) หน้า ๒๖.

^{๔๐} ฤดีรัตน์ ภายราช, บัว : องค์ประกอบประวัติศาสตร์ ศิลปวัฒนธรรมไทย, หน้า ๓๖.

^{๔๑} “ลิลิตโองการแช่งน้ำ”, วรรณกรรมสมัยอยุธยา เล่ม ๑ (กรมศิลปากร, กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, ๒๕๕๐), หน้า ๗.

^{๔๒} คณิตา เลขะกุล, บัว : ราชนิแห่งไม้น้ำ, หน้า ๕๒.

ในกาม หรือบางทีความบริสุทธิ์นั้น หมายถึงความอยู่สูง พ้นจากความผูกพันทุกสิ่งทุกอย่าง^{๓๓} ด้วยเหตุนี้จึงมักจะเปรียบเทียบความบริสุทธิ์ของพระพุทธเจ้ากับดอกบัว

การที่ให้ดอกบัวเป็นสัญลักษณ์แทนองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ยังเนื่องมาจากการที่ดอกบัวเป็นสัญลักษณ์หรือนิimitให้ทราบถึงจำนวนผู้ที่จะมาตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าในอสงไขยหนึ่ง ๆ นั่นคือ เมื่อไฟประลัยกัลป์ดับสิ้นลงแล้วและเกิดกับใหม่ โลกที่เคยมีมิติก็จะมีบังเกิดพระอาทิตย์ พระจันทร์ ส่องสว่าง และเกิดต้นไม้ต้นแรกขึ้นคือกอบัว กอบัวจึงเป็นสัญลักษณ์ของการเริ่มต้นของกับใหม่ ดอกบัวแต่ละดอกที่เกิดจากกอบัวนี้จะมีจำนวนแทนพระพุทธเจ้าหนึ่งพระองค์ ในกับที่กำลังดำเนินอยู่เวลานี้ชื่อว่า ภัทรกัป เนื่องจากมีดอกบัว ๕ ดอกปรากฏขึ้นในกอบัว จึงมีพระพุทธเจ้ามาตรัสรู้ในภัทรกัปนี้ ๕ พระองค์ และได้บังเกิดขึ้นแล้ว ๔ พระองค์ คือ พระพุทธกกุสันธ พระพุทธโกนาคมน พระพุทธกัสสป และพระพุทธโคตม พระพุทธเจ้าองค์สุดท้ายที่จะเกิดในภัทรกัปนี้คือ พระพุทธศรีอาริยมตไตรย

นอกจากนี้ ในพุทธประวัติยังกล่าวถึงพระพุทธเจ้ากับดอกบัวอยู่หลายตอน ใน **พระปฐมสมโพธิกถา** คัมภานิกขมนปริวรรต ปริจเฉทที่ ๓ กล่าวถึงเมื่อพระโพธิสัตว์จุติลงมาสู่ครรภ์ของพระนางสิริมหามายานั้น พระนางได้สุบินนิimitว่าท้าวจตุมหาราชทั้ง ๔ มายกพระองค์ไปพร้อมทั้งพระแท่นยังป่าหิมพานต์ มีนางเทพธิดาทั้งหลายมาเชิญเสด็จไปสรงน้ำที่สระอโนดาตเพื่อชำระมลทินมนุษย์ ทรงผลัดด้วยผ้าทิพย์ลูบไล้ด้วยเครื่องหอมอันเป็นทิพย์ ประดับพระกายด้วยบุปผชาติ แล้วจึงเชิญเสด็จเข้าสู่วิมานทองซึ่งอยู่บนรัฏฐบรรพต ให้บรรทมบายพระเศียรไปทางทิศปรจัน ขณะนั้นก็มีเศวตหัตถิ์ซึ่งหนึ่งชวงซึ่งจับบุณฑริกปทุมชาติสีขาวยิ่งบานใหม่ มีกลิ่นหอมฟุ้ง ร้องโกญจนาทเข้ามาในวิมานแล้วทำประทักษิณรอบพระนางที่บรรทมอยู่ ๓ รอบ แล้วเหมือนจะเข้าไปในอุทรของพระนางทางด้านข้าง และในขณะที่เดียวกันนั้นเองก็เกิดนิimitขึ้น ๓๒ ประการ ในจำนวนนี้เกี่ยวข้องกับบัวหลายประการ ดังคำพรรณนาตอนหนึ่งว่า

.....สรลพปทุมชาติมีพรรณ ๕ ก็บังเกิดปรากฏเตียรดาเข้าไปในสาครนทีแล
ปฐพีตล ๑ สรรพบุพผชาติทั้งหลายบรรดาเกิดในน้ำในบกก็มีกลีบอันเบิกบานทั้งสิ้น ๑
สรลพพฤกษดาชาติทั้งหลายก็บังเกิดดอกปทุมชาติออกตามลำต้นแลกิ่งแลเครือ ๑
ทันตปทุมชาติทั้งหลาย ล้วนมีก้านทำลายพื้นแผ่นดินลาผุดขึ้นมาแห่งละ ๗ ดอก ๆ ใน

^{๓๓} บุปผา เต็งสุวรรณ, "บัวในวรรณคดีบาลีและสันสกฤต," หน้า ๖๓.

ที่คิดทั้งปวง ๑ โอลัมพกปทุมชาติทั้งหลายก็บังเกิดปรากฏห้อยย้อยบนอากาศ ๑ ...^{๔๔}

ในพรหมชฌเมสนปริวรรต ปริจเฉทที่ ๑๒ ก็มีความเกี่ยวข้องกับระหว่างพระสัมมาสัมพุทธเจ้ากับบัว โดยทรงเปรียบเทียบบัวกับเวไนยสัตว์ กล่าวคือ หลังจากที่พระพุทธเจ้าบำเพ็ญเพียรปฏิบัติธรรมจนได้ตรัสรู้พระสัมโพธิญาณแล้ว ก็ทรงมีพุทธปริวิตกว่า ธรรมะที่ทรงตรัสรู้นั้นลึกซึ้งยากที่เหล่าสัตว์ทั้งหลายจะเข้าถึงได้ จึงทรงบังเกิดความท้อถอยที่จะแสดงพระธรรมแก่ปวงสัตว์ เป็นเหตุให้ท้าวสัทมบดีมหาพรหมเสด็จมาอาราธนาพระพุทธองค์ให้แสดงสัทธรรมเทศนาโปรดสัตว์โลกให้พ้นสังสารวัฏ และในลำดับนั้น สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ทรงพิจารณาว่าเวไนยสัตว์ล้วนแต่มีวิธาครอบงำสันดานอยู่มากบ้างน้อยบ้าง และทรงเปรียบเทียบเวไนยสัตว์เหล่านี้กับดอกบัว ๔ จำพวก คือ ดอกบัวที่อยู่พ้นน้ำ คอยแสงอาทิตย์จะบานในวันนี้ เปรียบได้กับอุคฆฏิตัญญูปุคคัล คือผู้มีปัญญามาก แม้ได้ฟังธรรมเพียงครั้งเดียวก็สามารถตรัสรู้มรรคผลได้ ดอกที่ยังตั้งอยู่เสมอน้ำคอยบานในวันพรุ่งนี้ เปรียบได้กับวิปจิตัญญูปุคคัล คือยังมีกิเลสยึดเกาะอยู่ปานกลาง ในการแสดงพระธรรมเทศนาต้องแสดงให้ละเอียดยิ่งขึ้น จึงจะสามารถบรรลุได้ ดอกที่ยังอยู่ใต้น้ำ ยังอีกสามวันจะบาน เปรียบได้กับไณยบุคคัล คือผู้ที่ยังมีกิเลสห่อหุ้มอยู่มาก แต่หากพยายามขัดเกลาด้วยการสดับพระธรรมเทศนาอยู่เสมอก็จะสามารถบรรลุธรรมได้ และบัวจำพวกสุดท้ายคือบัวที่ฟุ้งออกจากเหง้าที่ไม่อาจจะเจริญจนถึงชันบานได้ ต้องกลายเป็นอาหารแก่เต่าปลาเสียก่อน บัวจำพวกนี้ เปรียบได้กับปทปรมุคคัลคือผู้ที่มีกิเลสหนา แม้ขัดเกลาเท่าใดก็ไม่สามารถบรรลุเข้าสู่มรรคผลได้

นอกจากจะเปรียบดอกบัวกับพระพุทธเจ้าได้แล้ว ดอกบัวยังเปรียบได้กับพระสงฆ์ กล่าวคือ แมื่อดอกบัวจะเกิดตามคูดอกปรก ตามกองขยะตามที่เขาทิ้งทับถมไว้ ก็ยังมีกลิ่นหอมเป็นที่รื่นรมย์ใจ คนย่อมน้อมมาทัดทรงประดับแม้ส่วนสูงของร่างกายโดยปราศจากการรังเกียจ เช่นเดียวกับพระสงฆ์สาวกของพระพุทธเจ้าแม้จะเกิดในตระกูลยากจนเข็ญใจต่ำช้าเลวทรามอย่างไรก็ดี เมื่อมาประพุดติชอบ คนก็ย่อมน้อมเลื่อมใสศรัทธา เคารพกราบไหว้ โดยปราศจากความรังเกียจถึงชาติตระกูล

ดังที่กล่าวมาข้างต้นนี้จะเห็นได้ว่า แทบทุกวัฒนธรรมทั่วโลกต่างยกย่องให้ดอกบัวเป็นดอกไม้ที่มีคุณค่าและมีความสำคัญอย่างยิ่ง เหนือกว่าดอกไม้ใด ๆ

^{๔๔} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส, พระปฐมสมโพธิกถา (มูลนิธิ "ทุนพระพุทธยอดฟ้า" ในพระบรมราชูปถัมภ์ และคณะวัดพระเชตุพน ทัฬหีโดยเสด็จพระราชกุศล ในงานพระราชทานเพลิงศพ พล.ต.อ. พิชัย กุลวนิชย์, ๒๕๓๗), หน้า ๔๘.

ไม่เพียงแต่บัวจะมีความสำคัญกับชีวิตความเป็นอยู่และความเชื่อทางศาสนาของคนจำนวนมากแล้ว ยังมีความเชื่อที่เกี่ยวข้องกับบัวกับการถือกำเนิดอีกด้วย โดยเฉพาะในทางศาสนาพราหมณ์และศาสนาพุทธ บุคคลที่มีบุญบารมีมากส่วนหนึ่งมักถือกำเนิดมาจากดอกบัว

ในศาสนาพราหมณ์ ดอกบัวมีได้เพียงแต่เกี่ยวข้องกับการกำเนิดแห่งเทพเจ้า เช่น พระพรหมเท่านั้น หากยังเกี่ยวข้องกับการกำเนิดมนุษย์ผู้มีบุญญาธิการและสัตว์ที่นับถือว่าชั้นสูงอีกด้วย การกำเนิดในดอกบัวนี้ถือได้ว่าเป็นการเสริมบุญญาบารมี และแสดงความเป็นทิพย์พิเศษเหนือสิ่งอื่นใด ตรงกับที่พระยาอนุมานราชชนได้ให้ความเห็นเกี่ยวกับคนที่เกิดในดอกบัวไว้ว่า

คนที่เกิดมาในดอกบัวได้ต้องเป็นคนทิพย์หรือคนพิเศษ หรือไม่ก็ต้องเป็นนางงาม นี้ก็สมควร เพราะนางงามก็เป็นพวกไม้งามนั่นเอง ถ้านางงามเป็นดอกไม้ก็ต้องมาจากดอกไม้ จะเกิดมาจากอื่นไม่ได้ก็ถูกแล้ว^{๔๔}

ในวรรณคดีไทยหลายเรื่องที่ได้รับอิทธิพลมาจากอินเดีย ไม่ว่าจะเป็นอิทธิพลจากวรรณกรรมสันสกฤต หรือวรรณกรรมทางพุทธศาสนา ก็ได้กล่าวถึงกำเนิดของผู้มีบุญญาธิการต่าง ๆ ที่กำเนิดในดอกบัว หรือมีดอกบัวมาเกี่ยวข้องกับการกำเนิด ดังนี้

นางปทุมมาวดี มีกล่าวอยู่ในไตรภูมิพระร่วงว่านางปทุมมาวดีเดิมเป็นคนเขมรใจ วันหนึ่งขณะที่เอาข้าวไปส่งผ้าที่กำลังไถนาเห็นพระบิณฑกพุทธเจ้า จึงมีใจศรัทธา เอาข้าวใส่บาตรและเอาข้าวตอกผสมน้ำผึ้งปั้นเป็นก้อน ได้ ๕๐๐ ก้อนใส่เหนือข้าวสุก จากนั้นก็เก็บดอกบัวหลวงที่ขึ้นอยู่แถวนั้นทอดลงในบาตรด้วย เมื่อถวายบูชาไหว้คารวะพระปัจเจกพุทธเจ้าแล้ว นางจึงอธิษฐานขอให้มีลูกชาย ๕๐๐ คน และเมื่อเดินไปยังที่ใดให้มีดอกบัวพุดขึ้นมารองดินทุก ๆ อย่าง ครั้นเมื่อนางสิ้นอายุในเมืองมนุษย์ก็ได้ไปเกิดบนสวรรค์ ครั้นเมื่อสิ้นอายุบนสวรรค์จะลงมาเกิดในมนุษย์ นางก็มีใจเกลียดในครรภ์ท้องแม่ และปรารถนาที่จะมาเกิดในดอกบัว และนางก็ได้มาเกิดในดอกบัวสมปรารถนา ดังที่ว่า

ครั้นว่านางสิ้นอายุศม์แล้วจึงลงมาเกิดที่ในดอกบัวหลวงดอก ๑ อันมีอยู่ในสระ ๆ หนึ่ง มีอยู่แทบตีนเขาพระหิมวันต์ เมื่อนั้นยังมีฤทธิของค์ ๑ ฐนั้นอยู่ในป่า

^{๔๔} พระยาอนุมานราชชน, "อन्नारायणนั้นสี่หัตถา ทรงตรีศกัจกรสังข์", ความรู้เกี่ยวกับวรรณคดีและเทพนิยายสงเคราะห์ (กรุงเทพฯ : คณะอนุกรรมการจัดพิมพ์เอกสารเนื่องในวาระครบ ๑๐๐ ปีพระยาอนุมานราชชน, ๒๕๓๑), หน้า ๑๘๗.

หิมพานต์ ทย่อมลงมาอาบน้ำในสระนั้นทุกวัน ๖ เห็นดอกบัวทั้งปวงนั้นบานสิ้นแล้วทุก
ดอก ๆ แลว่ายังแต่ดอกเดียวนี้มีบานแล ดุจอยู่ดั่งนี้มีบานด้วยทั้งหลายได้ ๗ วัน ๖
พระมหาฤๅษีนั้นธกัถลยลมหัศจรรยันั้นนักหนา ๖ จึงหันเอาดอกบัวดวงนั้นมา ๖ จึง
เห็นลูกอ่อนอยู่ในดอกบัวนั้นแล เป็นกุมารมีพรรณงามดั่งทองเนื้อสุก พระมหาฤๅษี
นั้นธมีใจรักนักหนา จึงเอามาเลี้ยงไว้เป็นพระปิยนุตรบุญธรรม แลฤๅษีธเอาให้พน้อย
ดูตกินนม แลเป็นน้านมไหลออกแต่แม่มีอมมหาฤๅษีนั้นด้วยอำนาจบุญพระฤๅษี แลบุญ
กุมาริกานั้นด้วยแล เหตุว่านางนั้นเกิดในดอกบัวจึงพระมหาฤๅษีเจ้าจึงให้ชื่อว่านาง
ปทุมมาวดีแล ๖^{๖๖}

ในภาคกลาง เรื่องของนางประทุมคงเป็นที่รู้จักกันอย่างดี จึงมีการนำไปร้องเป็นเพลงกล่อมเด็กด้วย ดัง
มีเนื้อร้องว่า

แต่เอ๋ยข้าจะกล่าว	ถึงเรื่องราวนางประทุม
สะสวยรวยรุ่ม	เจ้าเกิดในพุ่มบุษบง
พระฤๅษีลงไปสรง	จึงได้องค์นางมา
พระก็เลี้ยงนางไว้	เจริญวัยวัฒนา
จักกำหนดพระชันษา	เจ้าได้สืบห้าปีปลาย
พระฤๅษีไปป่า	เที่ยวเสาะหาผลไม้
เจ้าอยู่ยังบรรณศาลา	ไฉยาก็ร้อยพวงมาลัย
ร้อยเอยร้อยแล้ว	นางแก้วก็พิชฐานไป
เนื้อคู่ข้าอยู่ไหน	ขอให้มาลัยนี้สวมกร
สวมข้อพระหัตถ์	แล้วรวบรัดพระกร
นางประทุมเกสร	มาร่วมที่นอนแม่นา ^{๖๗}

ท้าวโนมาตัน เป็นปฐมกษัตริย์แห่งอโยธยาและเป็นต้นวงศ์ของพระราม ในเรื่องรามเกียรติ์
ท้าวโนมาตันมีกำเนิดมาจากดอกบัวที่ขึ้นจากพระอุทรของพระนารายณ์ เหตุที่เป็นเช่นนี้สืบเนื่องมาจาก
หิรันตยักษะม้วนแผ่นดินเอาไปบาดาล พระนารายณ์จึงอวตารเป็นพญาสุกรปราบหิรันตยักษะแล้วก็เสด็จ

^{๖๖} พระญาติไทย, ไตรภูมิพระร่วง (กรุงเทพฯ : บรรณาคาร, ๒๕๕๓), หน้า ๑๓๖ - ๑๓๗.

^{๖๗} นางสาย ไม้เรียง และนายรุ่ง โสภะนราพงษ์, บอกล่า ใน กุหลาบ มัลลิกะมาศ, คติชาวบ้าน
(กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ชวนพิมพ์, ๒๕๐๙), หน้า ๑๙.

กลับไปยังเกษียรสมุทร บรรทมเหนือแท่นพระยานาคราชและร้ายพระเวท ทำให้เกิดดอกบัวขึ้นมาจาก พระอุทร และภายในดอกบัวนั้นมีกุมารน้อยคนหนึ่ง พระนารายณ์พากุมารน้อยไปถวายพระอิศวร พระอิศวรจึงโปรดให้พระอินทร์ไปสร้างเมืองให้กุมารที่ชมพูทวีป ซึ่งก็คือกรุงศรีอยุธยา นั่นเอง คำกลอนตอน กำเนิดท้าวโนมาตัน ในรามเกียรติ์พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๑ มีว่า

ครั้นถึงเข้าที่บรรทมสินธุ์	กลางมหาวารินกว้างใหญ่
เหนือบัลลังก์หลังนาคอำไพ	สะกดใจร้ายเวทพิธีการ
บังเกิดเป็นปทุมเกสร	อรชรรับแสงพระสุริย์ฉาน
ขึ้นในอุทรแล้วเบิกบาน	มีพระกุมารโฉมยง
อยู่ในห้องดวงโกเมศ	ตั้งพรหมเรื่องเดชครวไลหงส์
จึงพระจักรกฤษณ์ฤทธิรงค์	อุ้มองค์กุมารนั้นทะมา ^{๔๔}

นางฟ้าบนางข้าง ในวรรณคดีไทยนอกจากจะกล่าวถึงมนุษย์ที่มีบุญญาธิการที่ถือกำเนิดใน ดอกบัวหรือหรือผู้ที่กำเนิดในดอกบัวสวรรค์หลังสิ้นชีวิตบนโลกมนุษย์แล้ว ยังมีนางอีกจำพวกหนึ่งที่ อาศัยอยู่ในดอกบัวและอาจเรียกได้ว่ากำเนิดมาพร้อมกับดอกบัวเหล่านั้น นั่นคือนางที่อยู่ในกลีบดอกบัว ในสระที่อยู่บนนางข้างเอราวัณ ข้างทรงของพระอินทร์ ซึ่งมี ๓๓ เคียร แต่ละเคียรมีงา ๗ กิ่ง ในงาแต่ละ กิ่งมีสระ ๗ สระ แต่ละสระมีกอบัว ๗ กอ แต่ละกอมีดอกบัว ๗ ดอก แต่ละดอกมี ๗ กลีบ แต่ละ กลีบมีนางฟ้าอยู่กลีบละ ๗ นาง แต่ละนางมีบริวารอีกนางละ ๗ คน ในรามเกียรติ์กล่าวถึงข้าง เอราวัณแปลงของอินทรชิตว่า

ให้การุณราชกุมภัณฑ์	เป็นเอราวัณตัวกล้า
สามสิบสามเคียรลงการ	เคียรหนึ่งเจ็ดงามองอน
งาหนึ่งเจ็ดสระโกสุม	สระหนึ่งมีปทุมเกสร
เจ็ดกอชูก้านอรชร	กอหนึ่งบานสลอนเจ็ดผกา
ดอกหนึ่งเจ็ดกลีบสูงงกช	กลีบหนึ่งมีเทพธิดา
กลีบหนึ่งมีเทพธิดา	เจ็ดนางกัลยาอายุพาพาล
แต่ละองค์ทรงโฉมอรชร	รำฟ้อนจำเรียงเสียงหวาน
นางหนึ่งล้วนมีบริวาร	เจ็ดองค์เขาวมาลย์วิไลวรรณ ^{๔๕}

^{๔๔} พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก, บทละครเรื่องรามเกียรติ์ เล่ม ๑, หน้า ๔.

^{๔๕} พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก, บทละครเรื่องรามเกียรติ์ เล่ม ๒, หน้า ๔๙๙.

จะเห็นได้ว่าผู้มีบุญที่เกิดในดอกบัวส่วนใหญ่เป็นผู้หญิง ทั้งนี้เนื่องจากเป็นมีความนิยมโดยทั่วไปที่จะเปรียบผู้หญิงกับดอกไม้ ดังจะเห็นได้อย่างชัดเจนในบทอศรกรรมซึ่งมักมีการเปรียบเทียบผู้หญิงเป็นดอกไม้ ที่สำคัญคือเป็นดอกบัวและมีการเปรียบให้ผู้ชายเป็นแมลงงู ดังเช่นเรื่องสิงห์ไกรภพ

ตระกองกรซ้อนชมภิรมย์ขึ้น	ถนอมชื่นเชยชิดขนิษฐา
ปทุมมालย์บ้านแย้มแกมผกา	ภุมราร้อนเกล้าเสาวคนธ์ ^{๕๐}

หรือ เรื่องเจ็ดจากำภาพย์

บัดนั้นพันธุ์บุษบัวทอง	คลี่คลายผายผยอง
ก็พองก็พุ่มพุ่มชล	
โบกสะบัดยัดเยียดเสียดสน	เอิบอาบซาบชล
โคมละครเริกเบิกบาน	
ขยายแย้มเกสรสมาลัย	เสาวคนธ์ท่าธาร
กระเด็นเซ็นชานละออง	
ภมรขึ้นร้อนสอดส่อง	เอาทราบละออง
เกสรบินร้อนคืนสถาน ^{๕๑}	

ดังนั้นดอกบัวจึงอาจเป็นสัญลักษณ์แทนผู้หญิงได้อีกประการหนึ่ง

ดังที่ได้ยกมาแล้วในข้างต้นว่าดอกบัวมีความสัมพันธ์กับคนไทยมาก โดยเฉพาะในทางพุทธศาสนาทั้งที่เกี่ยวข้องกับพุทธประวัติหรือวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนา มีการนำดอกบัวมาใช้เป็นพุทธบูชาหรือบูชาพระรัตนตรัย รวมทั้งการใช้ดอกบัวเป็นสัญลักษณ์แทนผู้หญิง บุษผา เต็งสุวรรณ ได้ศึกษาเรื่องบัวในวรรณคดีบาลีและสันสกฤตและแสดงให้เห็นว่า ในวรรณคดีบาลีนั้นบัวเป็นสัญลักษณ์แทนสิ่งสำคัญ ๓ ประการ คือ บัวเป็นสัญลักษณ์แทนความบริสุทธิ์ เป็นสัญลักษณ์แทนความงาม และเป็นสัญลักษณ์แทนความดีงาม และเมื่อพิจารณาคุณลักษณะของนางที่ถือกำเนิดใน

^{๕๐} สุนทรภู่, "สิงห์ไกรภพ" ใน *รวมนิทาน บทเห่กล่อม และสุภาพคดีของสุนทรภู่* (กรุงเทพฯ : ศิลปาการ, กรม, กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์, ๒๕๒๙), หน้า ๑๗๐.

^{๕๑} อุดม นุททอง, *วรรณกรรมท้องถิ่นภาคใต้ประเภทนิทานประโลมโลก* (โครงการศูนย์ส่งเสริมภาษาและวัฒนธรรมภาคใต้ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ สงขลา, ๒๕๒๙), หน้า ๑๔๖.

ดอกบัว จะเห็นว่ามึลักษณะเช่นเดียวกับความหมายของบัวที่บุบผา เต็งสุวรรณ สรุปลไว้ นั่นคือ นางในดอกบัวเป็นผู้ที่มีความบริสุทธิ์ เป็นผู้ที่มีความงาม และเป็นผู้ที่มีความดีงาม

นางในดอกบัวเป็นผู้ที่มีความบริสุทธิ์

ดอกบัวถือว่าเป็นดอกไม้ที่มีความบริสุทธิ์ยิ่ง เพราะแม้จะเกิดในเปือกตมแต่ก็สามารถบานชูช่อเหนือน้ำได้อย่างสวยงาม ไร้ร่องรอยของคราบตม ทั้งยังส่งกลิ่นหอม ธรรมชาติของบัวในลักษณะดังกล่าวนี้เป็นการสนับสนุนที่ว่าบัวเป็นดอกไม้ที่อยู่เหนือความสกปรกและมลทินของธรรมชาติสิ่งแวดล้อม นางในดอกบัวก็เช่นกัน เมื่อเกิดในดอกบัวซึ่งเป็นดอกไม้บริสุทธิ์ก็ถือว่าบริสุทธิ์ด้วยการเกิดประการหนึ่ง ดอกบัวนี้ก็มักจะเป็นดอกบัวที่อยู่ในป่าแทบไม่มีใครได้พบเห็นยกเว้นพระฤาษีที่เป็นผู้เลี้ยงดู และพระฤาษีนั้นคนก็นับถือกันว่าเป็นผู้ทรงศีลที่บริสุทธิ์ ย่อมไม่ข้องเกี่ยวกับเรื่องทางโลกีย์ นอกจากนี้ในนิทานมักเล่าว่าดอกบัวที่นางอาศัยอยู่นั้นมักเป็นดอกบัวดอกเดียวที่ไม่บาน เป็นดอกตูมอยู่เสมอ ผิดกับดอกบัวอื่น ๆ ในสระเดียวกันและดอกบัวจะบานก็ต่อเมื่อมีเนื้อคู่มาคอนเท่านั้น ทำให้แม้แต่แมลงก็ไม่อาจมาดมดมชื่นชมนางได้ สิ่งนี้จึงถือเป็นความบริสุทธิ์จากสภาวะแวดล้อมอีกประการหนึ่ง ดังนั้นภาพของนางในดอกบัวจึงเป็นหญิงสาวที่บริสุทธิ์อย่างยิ่ง ไม่เคยถูกกล่าวร้ายจากชายใดมาก่อนอย่างแท้จริง สอดคล้องกับค่านิยมของไทยมาแต่ดั้งเดิมว่า ผู้หญิงที่ดีและผู้หญิงที่เหมาะสมจะมาเป็นภรรยาและเป็นแม่ของลูกต้องเป็นหญิงพรหมจรรย์

นางในดอกบัวเป็นผู้ที่มีความงาม

ในวรรณคดีของอินเดีย กวีมักจะนำความงามของดอกบัวมาเปรียบเทียบกับลักษณะความงามของสิ่งต่างๆ โดยเฉพาะความงามของสตรี และสตรีที่กวีอินเดียเปรียบความงามกับดอกบัวมากที่สุด คือ พระปารวตี ชายาของพระศิวะ โดยเฉพาะในคัมภีร์ศิวะปุราณ และกุมารลัมภ เช่น “พระปารวตีขณะที่ยังทรงพระเยาว์อยู่ ทรงมีความน่ารักด้วยพระฉวีที่ผ่องใสประดุจสีของดอกบัวขาว เป็นที่ชื่นชมแก่พระบิดายิ่งนัก”^{๕๐}

วรรณคดีไทยก็ได้รับอิทธิพลการชมความงามของนางในวรรณคดีเปรียบเทียบกับความงามของดอกบัวมาเช่นกัน ที่นิยมมากที่สุดคือการเปรียบถันว่างามเหมือนดอกบัว และมีการเปรียบกลับบัวกับความอ่อนบางของใบหูอีกด้วย เช่น ในเรื่องรามเกียรติ์ ทศกัณฐ์ชมความงามของนางสีดาว่า

พิศโอษฐ์ตั้งหนึ่งจะแย้มสรวล

พิศนวลตั้งสี่มณีฉาย

^{๕๐} บุบผา เต็งสุวรรณ, “บัวในวรรณคดีบาลีและสันสกฤต,” หน้า ๒๙.

พิศปรางดั่งปรางทองปราย	พิศกรรมคล้ายกลีบบุษบง
พิศจู่ไรดั่งหนึ่งแก้งวาด	พิศคอวิลาศดั่งคองหงส์
พิศกรดั่งวงวคชาพงค์	พิศทรงดั่งเทพกนิรา
พิศถันดั่งปทุมเกสร	พิศเอวเอวอ่อนดั่งเลขา
พิศผิวผิวผ่องดั่งทองทา	พิศจริตกิริยาก็จับใจ ^{๕๓}

ในนิทานไทยกล่าวถึงนางในดอกบัวว่าเป็นผู้ที่มีความงามเป็นอย่างยิ่ง ในเรื่องอุสสาบารส นางอุสสาเมื่อโตขึ้นมีความงามเป็นอย่างยิ่ง ทั้งยังมีกลิ่นกายหอม จนพระฤๅษีไม่กล้าเลี้ยงดูนางอีกต่อไป ด้วยเกรงว่าจะมีคนมาตักสิน จึงนำไปถวายเป็นธิดาบุญธรรมของพระยาพาน ความงามของนางอุสสานี้ก็ว่าได้พรรณนาไว้ว่า

“...แลนางอุสสาพรหมธิดาตนนั้นมีรูปโฉมโฉมพรณัณฑ์อันงามมากนักมีกลิ่นคันธะอันหอมชราบทั่วไพในเมืองทั้งมวล...”^{๕๔}

น่าสังเกตว่านางที่อาศัยอยู่ในดอกบัว นอกจากจะมีความงามแล้ว ยังมีกลิ่นตัวที่หอมอีกด้วย ดังเช่นนางปทุมมาในเรื่องหงส์หิน (ลาย, อ)

ชื่อว่า ปทุมมาแก้ว	ไกรสรเป็นชื่อ
นางก็ งามยิ่งแย้ม	นางฟ้าเกิ่งเสมอ
อันว่า ดวงสีหน้า	คือมาลาหอมอ่อน
คืออ่อนอ่อน	เสมอฝ้ายดีตผง ^{๕๕}

ดังนั้น จะเห็นว่าทั้งความงามและกลิ่นกายที่หอมของนางที่ถือกำเนิดในดอกบัวมีความสัมพันธ์กับดอกบัวเป็นอย่างยิ่ง

^{๕๓} พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก, บทละครเรื่องรามเกียรติ์ เล่ม ๑, หน้า ๕๓๔.

^{๕๔} อุสสาบารส, วรรณกรรมลานนาไทยสมัยพระเจ้ากือนา, อ้างถึงใน อุตม รุ่งเรืองศรี, วรรณกรรมล้านนา

^{๕๕} สิริวัฒน์ คำวันสา, เรียบเรียง, “หงส์หิน : วรรณกรรมนิทาน” สารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคอีสาน เล่ม ๑๕ (กรุงเทพฯ : มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ธนาคารไทยพาณิชย์, ๒๕๔๒), หน้า ๔๘๘๗.

นางในดอกบัวเป็นผู้ที่มีความดีงาม

การที่ทางพุทธศาสนาให้ดอกบัวเป็นสัญลักษณ์แห่งความดีงามนี้ จะเห็นได้จากแนวปฏิบัติที่บุคคลนิยมใช้ดอกบัวเป็นเครื่องบูชาพระรัตนตรัย บางครั้งก็ใช้เป็นเครื่องสักการะกราบไหว้บูชาผู้ที่ตนเคารพ เช่น บิดามารดา เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีการนำบัวไปประกอบบุญบารมีของบุคคล เช่น พุทธบารมีของพระพุทธเจ้าเมื่อคราวประสูติ และทรงย่างพระบาท ๗ ก้าว มีดอกบัวมารองรับพระบาท ๗ ดอก หรือเรื่องของนางปทุมมาวดีในไตรภูมิพระร่วงที่ได้ถวายดอกบัวแด่พระปัจเจกพระพุทธเจ้าและได้อิच्छิฐานให้มีดอกบัวมารองรับทุกอย่างก้าวที่เดิน ต่อมาเมื่อถือกำเนิดอีกครั้งก็ได้ถือกำเนิดในดอกบัว เป็นต้น

ไม่เพียงเท่านั้น ลักษณะอันดีงามของบัวยังอาจใช้เป็นเครื่องเปรียบเทียบกับแนวปฏิบัติของพระภิกษุหรือของบุคคล เพื่อทำให้ภิกษุหรือบุคคลเหล่านั้นเข้าใจในคตินิยมและคติของโลกได้ง่ายขึ้น เช่น การเปรียบเทียบความปิติในธรรมเอิบอาบทั่วร่างกายเสมือนน้ำเย็นเอิบอาบทั่วกอบัว หรือการเปรียบเทียบความรักว่าย่อมเกิดจากบุพพเพสันนิวาสและความเกื้อกูลกันในปัจจุบัน เสมือนบัวเกิดจากโคลนตมและน้ำ ว่า “ความรักนั้นย่อมเกิดขึ้นเพราะอาศัยเหตุ ๒ ประการ อย่างหนึ่งคือ เพราะการอยู่ร่วมกันในกาลก่อนหนึ่ง เพราะการเกื้อกูลกันในปัจจุบันหนึ่ง ดุจดอกบัวเกิดจากน้ำ (เพราะอาศัยเปือกตมและน้ำ) ฉะนั้น”^{๕๖}

แม้ว่านางที่ถือกำเนิดในดอกบัวจะไม่ได้แสดงความดีงามทางธรรมะแต่ก็แสดงความดีงามในทางความประพฤติ โดยเน้นที่การประพฤติตนเป็นภรรยาที่ดีของสามี เช่น นางทิพยเกสรในเรื่องลักษณวงศ์ ที่ออกติดตามหาสามีด้วยความจงรักภักดี นางบัวคำในเรื่องเจ้าสุวัตร และนางปทุมมาวดีในเรื่องท้าวโศภิต มีพรานป่าฆ่าสามีนางตาย และจับนางไป นางก็ได้ใช้สติปัญญาฆ่าพรานป่านั้น และออกติดตามหาสามีโดยไม่ย่อท้อต่อความยากลำบาก

ทั้งนี้ แม้ว่านางที่ถือกำเนิดในดอกบัวบางคนจะไม่แสดงบทบาทในการประพฤติเป็นภรรยาที่ดีให้เห็นเด่นชัดนัก (เพราะไม่ค่อยมีบทบาทในเรื่อง) แต่ก็มิได้ประพฤติตนไปในทางเสื่อมแก่สามีให้เห็นเช่นกัน เนื่องจากนางที่กำเนิดในดอกบัวนั้น เกิดมาเพื่อเป็นนางคู่บุญบารมีของพระเอกในนิทานอยู่แล้ว ดังนั้นด้วยตัวของนางเองจึงแทนสิ่งที่ดีงามอยู่แล้ว โดยไม่ต้องแสดงพฤติกรรมให้เห็น ดังจะสังเกตได้ว่าในนิทานไทยนั้น ไม่ปรากฏเลยว่านางที่ถือกำเนิดในดอกบัวคนใดจะมีบทบาทเป็นนางร้ายในนิทานต่างจากนางที่มีกำเนิดเหนือธรรมชาติประเภทอื่น ๆ เช่น นางยักษ์หรือนางกินรีที่มีทั้งฝ่ายดีและฝ่ายร้าย

^{๕๖} พระธรรมมัทธกุฎกาแปลภาค ๒, อปปมาทัก วัฒนนา, เรื่องพระนางสามาวดี (๑๕), หน้า ๒๘, อ้างใน บุษผา เต็งสุวรรณ, “บัวในวรรณคดีบาลีและสันสกฤต,” หน้า ๘๓.

ด้วยอิทธิพลที่ได้รับจากวรรณคดีทางพุทธศาสนารวมถึงวรรณคดีสันสกฤตผสมผสานเข้ากับจินตนาการและความช่างสังเกตของกวีหรือผู้เล่านิทาน ทำให้สามารถนำเอาคุณลักษณะเด่นของดอกบัวมาเชื่อมโยงกับสตรีที่ชายปรารถนา คือ มีทั้งความงาม ความดี และความบริสุทธิ์ นางที่ถือกำเนิดในดอกบัวจึงกลายเป็นนางเอกในนิทานไทยแบบฉบับอีกประเภทหนึ่ง มีการนำไปผลิตซ้ำแล้วซ้ำเล่าอยู่เสมอ คนทั่วไปสามารถรับรู้เข้าใจความหมายและคุณค่าของนางเอกกลุ่มนี้ได้โดยไม่ต้องชี้แจง จึงอาจกล่าวได้ว่านางในดอกบัวนั้นได้สะท้อนค่านิยมของสังคมไทยที่มีต่อสตรี เป็นการแสดงความคาดหวังว่าสตรีที่ดีควรมีลักษณะเช่นไร โดยไม่ต้องกล่าวออกมาตรง ๆ เหมือนวรรณกรรมประเภทคำสอนซึ่งมีการกำหนดกรอบความประพฤติและคุณสมบัติของสตรีที่สังคมคาดหวังไว้อย่างชัดเจน เช่น สุภาวดีสอนหญิงหรือภรรยาสอนน้อง แต่ในนิทานที่มีจุดประสงค์หลักในการเล่าเพื่อความบันเทิงได้สรุปรวมความคาดหวังนี้ไว้อย่างสมบูรณ์อยู่ในสัญลักษณ์เดียว นั่นคือการเป็น “นางที่กำเนิดในดอกบัว”

๔.๒.๓ อนุภาคคนสมพาสกับกนิรี

คนไทยรู้จักและคุ้นเคยกับกนิรีมาช้านาน ภาพของกนิรีปรากฏอยู่ในศิลปกรรมไทยเกือบทุกแขนง ไม่ว่าจะเป็นจิตรกรรม ประติมากรรม ดนตรี นาฏศิลป์ รวมทั้งวรรณกรรม สิ่งที่ได้รับรู้ต่อ ๆ กันมาเกี่ยวกับกนิรีนั้นคือเป็นครึ่งคนครึ่งนก มีทั้งเพศชายและเพศหญิง เพศชายเรียกว่ากนิร เพศหญิงเรียกว่ากนิรี หรือกนิรี พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๖ ให้ความหมายของ กนิร-กนิรีไว้ว่า^{๕๓}

กนิร หมายถึง น. อมนุษย์ในนิยาย มี ๒ ชนิด ชนิดหนึ่งเป็นครึ่งคนครึ่งนก ท่อนบนเป็นคน ท่อนล่างเป็นนก อีกชนิดหนึ่งมีรูปร่างเหมือนคน เมื่อจะไปไหนมาไหนก็ใส่ปีกหางบินไป

กนิริน, กนิรี หมายถึง น. กนิรเพศเมีย

ศักดิ์ศรี แย้มนัตตา ได้เขียนบทความเกี่ยวกับกนิร-กนิรีไว้ใน *วิทยารัตนสาร*^{๕๔} ไว้อย่างน่าสนใจว่า คำว่า กนิร ซึ่งรูปศัพท์เป็นภาษาบาลีและสันสกฤต แยกออกเป็น กนิ (กิ) + นร คำว่า กิ แปลว่า “หรือ, อะไร” และ นร แปลว่า “คน” ฉะนั้น คำว่า กนิร แปลตามรูปศัพท์จึงแปลว่า “คนหรือ” หรือ “คนอะไร” เหตุที่มีชื่อเช่นนี้เนื่องมาจากกนิร-กนิรีนั้นมีลักษณะส่วนใหญ่เหมือนคน เพียงแต่มีปีกมีหาง

^{๕๓} พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๖, หน้า ๑๒๘ - ๑๒๙.

^{๕๔} ศักดิ์ศรี แย้มนัตตา, “กนิร-กนิรี,” *วิทยารัตนสาร* (กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด, ๒๕๕๕), หน้า ๑๓๓ - ๑๓๕.

เป็นนกเท่านั้น ในวรรณคดีพราหมณ์และพุทธ (คือชาติต่าง ๆ) กล่าวถึงกิงนร-กิงรีในฐานะครึ่งสัตว์ครึ่งคน ถอดปีกถอดหางไม่ได้ แต่กิงนร-กิงรีในนิยายพื้นบ้านนั้นถอดปีกถอดหางได้ และเมื่อถอดปีกถอดหางแล้วก็เป็นคนธรรมดาตัวเอง และจากการศึกษาวรรณคดีสันสกฤตหลาย ๆ เล่มพบว่าวรรณคดีสันสกฤตทุกเล่มกล่าวในทำนองเดียวกันหมดว่า กิงนร-กิงรีนั้นเป็นหม่อมมนุษย์หมู่หนึ่งที่มีความเป็นอยู่อันเป็นทิพย์คล้าย ๆ เทวดา มีหน้าที่เช่นเดียวกับวิทยากร คนธรรพ์ รากษส และยักษ์ คือ ต้องรับใช้ปรณิบัติทำกุเวรหรือท้าวไพศรณ

ในนิทานไทย กิงรีที่พบโดยมากอยู่ในลักษณะที่ ๒ คือ ถอดปีกถอดหางได้ โดยเวลาปกติจะไม่ใส่ปีกหางนั้นแต่จะใส่ก็ต่อเมื่อจะบินไปไหนมาไหน ดังจะเห็นได้ชัดเจนในเรื่องพระสุธน - มโนห์รา คือ หม่อมนางกิงรีใส่ปีกหางบินไปเล่นน้ำ ขณะเล่นน้ำก็ถอดออกทำให้ปีกของนางกิงรีตนหนึ่งถูกลักไป นางจึงไม่สามารถบินกลับบ้านเมืองได้และต้องไปเป็นภรรยาของมนุษย์ นิทานเรื่องสิ่งท้ไกรภพ กล่าวถึงนางแก้วกิงรีซึ่งเป็นลูกครึ่งยักษ์กับกิงรี คือ เป็นธิดาของท้าวเทพสุรราชซึ่งเป็นยักษ์กับนางเทพกิงราซึ่งเป็นกิงรี เมื่อนางจะเดินทางไปไหนก็จะสวมปีกกิงรีทำให้สามารถบินได้

จะไปไหนใส่ปีกกิงเรศ

รู้ประเวศเหาะเหินเดินเวหา

นางห้ามแหนแสนสุวรรณค์ลำอางค์ตา

อสุราเรียงรื่นทุกคืนวัน^{๕๔}

ทั้งนี้สันนิทานบางเรื่องกล่าวถึงปีกหางของกิงรีนี้ว่าเป็นสิ่งที่สร้างขึ้นมิใช่สิ่งที่ติดตัวมาตั้งแต่เกิด เช่น ในเรื่องมโหหรานิบาดของภาคใต้กล่าวถึงปีกหางนี้ว่าท้าวทุมพรเจ้าเมืองไกรลาศได้สร้างปีกหางให้พระธิดาทั้ง ๗ เพื่อใส่บินไปเล่นน้ำที่สระโบกขรณี

๐ ไม่สู้ดูหมิ่นแคลน ท้าวท่างแหนเจตธิดา รัชชดังพระไอยนา
ท้าวจึ่งซึ่งปีกหาง ๐ ด้วยเครื่องกายสิทธิ์ อิทฤทท์สำรับนาง บุตรีสรรพวง
ทั้งเจตองค์ทรงชมไพร ๐ กับหมู่กิงราช สหัชชานารถบริพานไป
ชมโบกขรณีใน ทิมพานต์ทางเวहन^{๕๐}

^{๕๔} สุนทรภู่, "ลักษณะวงศ์" ใน รวมนิทาน สุภาชีวิต และบทเห่กล่อมของสุนทรภู่, หน้า ๒๒๓.

^{๕๐} มโหหรานิบาด ฉบับมัชฌิมมาวาส สงขลา (สงขลา : วิทยาลัยวิชาการศึกษาสงขลา วิทยาลัยครูสงขลา, ๒๕๑๓), หน้า ๕๐.

เช่นเดียวกับนิทานภาคใต้เรื่อง นางมโนราห์ ๑ เจ้าเมืองไกรลาสลงมาเห็นสระที่ป่าหิมพานต์จึงสร้างปึกทางให้ลูกสาวทั้ง ๗ บินมาเล่นน้ำที่สระนี้ ส่วนเรื่อง มโนราห์ ๒ ท้าวชุมพรได้เรียนวิชาทำปึกทางจาก กิณร เมื่อได้แต่งงานกับมเหสีมายของเจ้าเมืองไกรลาสซึ่งมีลูกติด ๖ คน และต่อมามีธิดาของตนเอง ๑ คน ก็ได้ทำปึกทางให้ธิดาทั้ง ๗ มาเล่นน้ำที่สระโหนดดาต

คนไทยมีความเชื่อสืบต่อกันมาว่ากิณร-กิณรีอาศัยอยู่ที่เขาไกรลาส ในไตรภูมิพระร่วงกล่าวถึงที่อยู่ของเหล่ากิณรีไว้ว่า “ในเหมเขาไกรลาศนั้นแล ว่ามีเมืองอันหนึ่งที่ยระย้อมเงินแลทองแลมีฝูงกิณรีอยู่แห่งนั้น บ้านเมืองแห่งนั้นสนุกนี้หนักหนาดังเมืองไตรตรึงษาสุวรรณ^{๖๑}” ใน พระสุพรรณมโนราห์ ส่วนต่าง ๆ กล่าวว่ามีบิดาของนางมโนห์ราเป็นเจ้าเมืองไกรลาส เช่น ในมโนหรานินบาตว่า

๐ ยังมีบุรีรัตน์ สมบัติแมนเมืองอำมร ถานาวิฑิยาธร ธรเทวกิณรี

๐ ทุมพอรบพิท อิศรธธิบตี ผู้เป็นสวามี กรุงไกรลาศรัชดา มีปรางคปราสาท
สุวรรณมาศเลขา แทนรัตตะนา บรรชอรแลแกลมูณี^{๖๒}

ส่วนเรื่องท้าวสีทนต์ของภาคอีสาน พ่อของนางมโนห์ราเป็นพระยาหลวงแห่งภูเงินซึ่งก็หมายถึงเขาไกรลาสนั่นเอง เนื่องจากเชื่อกันว่าเขาไกรลาสนั้นมีสีขาว นอกจากนั้นนางทิพพมาลิกากิณรีในเรื่อง อุตสาหารส ก็บอกแก่พระบารสว่าบิดาเป็นใหญ่ในเขาไกรลาส

ส่วนว่าพ่อแม่แห่งข้าชื่อพระญาอุทุมพรราชเปนไทยในเมืองจอมเขาไกรลาส
อันว่าแม่แห่งข้าชื่อว่าจันเทวีแล ตูข้าทั้งหลายมาแคว้นในที่นี้เพื่อใคร่หั้นป่าหิมพานต์
แล ส่วนว่าพระญาอุทุมพรราชมหากระลัตราพ่อตูข้าเปนใหญ่กว่าท้าวพระญาทั้งหลาย
ได้ ๑๑ อันมีอยู่ในเมืองจอมเขาไกรลาสอันกว้างได้ ๕๐๐ โยชนะ ประกอบด้วย
ทิพพลัมปัตติคีมีแก่กิณนาระกิณนารีทั้งหลายแล^{๖๓}

ในวรรณคดีสันสกฤตมีการอ้างบ่อย ๆ ว่ากิณรีอาศัยอยู่ที่ภูเขาไกรลาสในป่าหิมพานต์^{๖๔} แต่น่าจะไม่ใช่บนยอดเขา เนื่องจากตามความเชื่อของศาสนาพราหมณ์-ฮินดูนั้นภูเขาไกรลาสเป็นที่ประทับของ

^{๖๑} พญาสิทธิ, ไตรภูมิพระร่วง, หน้า ๒๘๙.

^{๖๒} มโนหรานินบาต ฉบับมัชฌิมมาวาส สงขลา, หน้า ๔๘

^{๖๓} อุดม รุ่งเรืองศรี, วรรณกรรมล้านนา, หน้า ๒๕๑.

^{๖๔} ศักดิ์ศรี แย้มนันทดา, วิทยารัตนนาคร, หน้า ๑๓๖.

พระคิระหรือพระอิศวร แต่เมื่อไทยรับวัฒนธรรมอินเดียรวมทั้งความเชื่อเรื่องเทพต่าง ๆ เข้ามานั้นมักเป็นการรับผ่านทางพุทธศาสนาพระคิระจึงไม่มีบทบาทเหมือนกับพระอินทร์ที่ปรากฏทุกเรื่อง พระคิระจะปรากฏเฉพาะในวรรณคดีที่รับมาจากวรรณคดีสันสกฤตหรือเกี่ยวข้องกับพราหมณ์โดยตรง เช่น **โองการแข่งน้ำ รามเกียรติ์** เป็นต้น ดังนั้นที่อยู่ของพระคิระคือเขาไกรลาสจึงไม่เป็นที่คุ้นเคยของคนไทยเหมือนเขาพระสุเมรุของพระอินทร์ ในนิทานหลายเรื่องเขาไกรลาสจึงกลายเป็นเมืองของพวกกินรี ท้าวไกรลาสก็กลายเป็นเจ้าแห่งพวกกินรี-กินรี

นอกจากนี้ในวรรณคดีสันสกฤตยังมีการกล่าวยกย่องความงามของกินรีว่าเป็นความงามที่เหนือกว่ามนุษย์แต่ยังไม่ถึงขั้นนางฟ้า เป็นความงามอย่างที่เรียกกันว่า “ระหว่างฟ้ากับดิน”^๕ ในนิทานไทยหลายเรื่องก็มีการพรรณนาถึงความงามของนางกินรีว่ามีโฉมงามอย่างยิ่ง ดังตัวอย่างบทชมโฉมนางมโนห์รา ใน **ท้าวสีหน**

โอนอ	ย่อง ๆ คิ้วค้อม	ก่องเดือนเพ็ญ	พุ่มเยอ
	เป็นลำชาย	ชุกคนคองแต่้ม	
	โสมสนิหเนื้อ	แฉวงกลมเสมอหล่อ	
เพื่อว่า	บุญมากล้น	เขาได้เกิดมา	นั่นแล้ว
อันว่า	เทวีโสม	งามตระหงาศ	
	คอคาดย่อง	พระอินทร์แต่้มแต่งโสม	
	ตระหงาดแก้ว	คล่องเกสเกสี	
	เป็นลำหญิง	ยอดนางนครฟ้า	
	นางคานแก้ว	โสมงามมโนราช	
	ตระหงาสัตร์	รถแก้วดอมอ้าย	นั่งเทียม ^๖

โฉมมโนหรานิบาด ท้าวอาทิตย์วงศ์ให้พราหมณ์มาพิจารณาลักษณะของนางมโนห์รา พราหมณ์พิจารณาแล้วก็ให้ความเห็นว่านางมโนห์รานั้นมีลักษณะเบญจกัลยาณี ดังคำกลอนว่า

^๕ คักดีศรี แยมันดดา, **วิทยารัตนากร**, หน้า ๑๓๕

^๖ ธวัชปุดโณทก, **เรียบเรียง, “ท้าวสีหน” ใน สารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคอีสาน** (กรุงเทพฯ : มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ธนาคารไทยพาณิชย์, ๒๕๔๒), หน้า ๑๖๗๙.

๑ ในลักษณะปัญญาจะกรรยา ละเอียดยเนียรเนือนพคุณ	คฤาษะมังษา
๑ พระเกษโลมาปุน แสงดั่งมณีรัตนหฤพาน	ชนจามรียสุน
๑ หัดถีดั่งเทียนทองปรมาร ดั่งเวลูไม้ปล่องเดี่ยว	ไหม้มีระคายปาน
๑ สูงต่ำดำขาวรัตเรียว ก็เบียดสเป็นปานกลาง	ผอมพีกันเดี่ยว
๑ ทำนองกลองแกล้งเอวบาง กระเวกกระเหว่าขานขัน	ส่วนลับทั้งนาง
๑ พระณรลักษณทั้งนั้น รทางไฉจะเสมอ ^{๖๗}	พร้อมสรรพสรร

เรื่องลักษณะวงศ์ ตอนลักษณะวงศ์เกี่ยวนางกนิริรัตนา ลักษณะวงศ์ได้ยกคำอุปมาอุปไมยเปรียบเทียบความงามของกนิริเพื่อเกี่ยวนางรัตนาวา “เขาวางามเหมือนกนิรช่างอ่อนพริ้ง งามจริงจริงดูแลลุ่มทั้งแก้มหอม” จากตัวอย่างที่ยกมานี้แสดงให้เห็นว่าความงามของนางกนิริเป็นที่เลื่องลือและยอมรับกันโดยทั่วไป ไม่เพียงเท่านั้น ความงามของนางกนิรินี้คงจะเป็นที่ประทับใจกวีโบราณมาก จึงปรากฏว่าในวรรณคดีไทยหลายเรื่องมีการเปรียบเทียบความงามของนางในวรรณคดีกับกนิริโดยเฉพาะการเปรียบเทียบรูปทรงหรือเอวที่อ่อนแอ้นว่าเหมือนนางกนิริ เช่น อิเหนาชมนางบุษบาในเรื่องอิเหนา

๑ สายสมรนอนเถิดพี้จะกล่อม นวลละอองผ่องพักตร์โสภา งามเนตรดั่งเนตรมฤคมาศ อรชรอ่อนแอ้นดั่งกนิริน	เจ้างามจริงพริ้งพร้อมดั่งเลขา ดั่งจันทร์าทรงกลดหมดมลทิน งามขนงววดดั่งคันศิลา หวังถวิลไม่เว้นวายเอย ^{๖๘}
--	---

บทชมนางบุษบาลี ในรามเกียรติ์

^{๖๗} มโนราชนิบาต ฉบับมัชฌิมมาวาส สงขลา, หน้า ๑๑๗ - ๑๑๘.

^{๖๘} พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, อิเหนา, หน้า ๕๓๒ - ๕๓๓.

ชนงกั๋นค้อมดั่งवाद	โษษฐ์เอี่ยมดั่งชาติเฉลิมศรี
นัยน์เนตรเพียงเนตรมฤคิ	ปรางเปรียบมณีพรายพรรณ
ลำคอตั้งคอรราชหงส์	เอวองค์ดั่งกินรีสุวรรณ
สองกรตั้งวงเอราวัณ	ดวงถันดั่งดวงปทุมทอง ^{๖๔}

หรือชมว่านิ้วสวยเหมือนนางกินรียามรำพ้อน เช่น บทชมนางอุทุมธานีในเรื่องจันทะมา

รูปร่างล้วน	คิงเครื่องสวยกัม
สองถานนม	เหมือนบัวจ้อจ้อ
เก๋ซามม	เหมือนคานน้ำหอม
หัตถานาง	อ่อนก้อม
เหมือนกินนารี	เมื่อจักลูกพ้อน
อกแอ่นอ้า	บินไป
กิ้วโก่งก้อม	สองหน่วยต่ำไหล
เหมือนวิตุไน	บ่มไว้ต่ำเจ้า ^{๖๕}

รวมทั้งชมผิวที่ใสवल ดั่งบทชมนางจุฬาคันธาในเรื่องหงส์หิน

มาหันลูกยักษ์บุญชกสยอง	นวลละองผิวใสอจ้อง
เหมือนกินรีอันเดินเลียบข้าง	เกาะชายถานแอ่นพ้อน^{๖๖}

ไม่เพียงแต่กวีจะจินตนาการถึงความงามในรูปโฉมของนางกินรี ศิลปินด้านนาฏกรรมก็ยังจินตนาการถึงท่วงท่าอันอ่อนช้อยงดงามของนางกินรียามกรายปีกกร่ายรำจนเกิดเป็นท่ารำนาคศิลป์ของไทย คือ ท่ากินรินเลียบถ้ำ เป็นท่ารำแม่บทของไทย ดังปรากฏในคำกลอนว่า

^{๖๔} พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก, *บทละครเรื่องรามเกียรติ์* เล่ม ๒ , หน้า ๘๖.

^{๖๕} เสันทา บุญรักษ์, *วรรณกรรมคำขวัญของภาคเหนือ* (กรุงเทพฯ : หน่วยศึกษานิเทศก์ กรมการฝึกหัดครู, ๒๕๑๙) หน้า ๑๘๓.

^{๖๖} อุทุม รุ่งเรืองศรี, *วรรณกรรมล้านนา*, หน้า ๕๐๒.

เทพนมปฐมพรหมสี่หน้า
ทั้งกว้างเดินดงหงส์บิน

สอดสร้อยมาลาเจ็ดฉิ้น
กนรีนเสียบถ้ำอำไพ^{๗๒}

และยังมีท่าละครชื่อกนรีพ่อนโอ้และกนรีรำอีกด้วย ไม่เพียงเท่านั้นทางภาคใต้เรื่องของนางกนรีโดยเฉพาะนางมโนราห์คงจะเป็นที่ประทับใจศิลปินมากจนทำให้เกิดการแสดงที่เรียกว่า โนรา ซึ่งผู้แสดงจะแต่งกายเลียนแบบกนรี คือ มีปีก-หางและยังมีท่ารำที่กรีดกรายอ่อนช้อยเลียนแบบท่าทางของกนรีในจินตนาการอีกด้วย

กนรีที่ปรากฏในวัฒนธรรมไทยน่าจะรับความเชื่อมาจากอินเดียผ่านทางพุทธศาสนา มากกว่าศาสนาพราหมณ์ จากการศึกษาเปรียบเทียบที่มาและความสัมพันธ์ของเรื่องพระสุธน-มโนห์ราระหว่างฉบับต่าง ๆ ของวินัย ภูระหงษ์^{๗๓} พบว่าต้นเค้าของเรื่องพระสุธน-มโนห์ราที่มีอยู่ในประเทศไทย ได้แก่ เรื่องสุธนมุขาราวทาน ที่มีในคัมภีร์พิยวาทานของพุทธศาสนิกายสรวาสตีวาทิน ซึ่งเป็นเรื่องที่ปรับปรุงจากเรื่องกนรีชาดก ในคัมภีร์มหาวัสตุของพุทธศาสนิกายโลโกตตราวาทินอีกต่อหนึ่ง นางกนรีจากเรื่องพระสุธนมโนห์รา นับว่าเป็นกนรีที่คนไทยรู้จักดีที่สุด เนื่องจากพบนิทานเรื่องพระสุธนมโนห์ราแพร่หลายอยู่ทุกภาคและมีทั้งที่เป็นบันทึกลายลักษณ์และเล่าผ่านมุขปาฐะ เรื่องที่เกี่ยวข้องกับกนรีที่น่าสนใจอีกเรื่องหนึ่งคือ จันทกนรีชาดก ในนิบาตชาดก ซึ่งเป็นเรื่องของกนรีคู่ผู้ฝักใฝ่ที่แสดงความรักเดียวใจเดียวต่อกันอย่างยิ่ง จนกระทั่งความตายก็มีอาจเอาชนะความรักนั้นได้ เนื้อเรื่องจันทกนรีชาดก นี้มีอยู่ว่า พระเจ้าพรหมทัตได้เสด็จประพาสปาหิมพานต์ ได้ยินเสียงกนรีสองผู้ฝักใฝ่ร้องเพลงและพ่อนรำอยู่ริมแม่น้ำ เมื่อทอดพระเนตรเห็นนางกนรีก็ให้นักรักจึงยิงจันทกนรีผู้เป็นสามีเสีย นางกนรีเห็นสามีตนถูกยิงก็ร้องไห้ด้วยความเศร้าโศกเสียใจเป็นอย่างยิ่ง พระเจ้าพาราณสีจึงตรัสปลอบและจะให้นางไปเป็นมเหสีแต่นางกนรีไม่ยินยอม พระเจ้าพาราณสีนึกเบื่อหน่ายก็เสด็จหลีกไป นางกนรีคร่ำครวญรำพันถึงสามีและได้บวงสรวงเทวดาขอให้ช่วยสามี พระอินทร์ทราบเหตุจึงลงมาช่วยรักษาจันทกนรีจนฟื้น มูลเหตุที่พระพุทเจ้าทรงเล่าเรื่องนี้ก็เนื่องมาจากเมื่อครั้งที่เสด็จกลับไปยังเมืองกบิลพัสดุ์ ได้เสด็จไปยังตำหนักพระนางพิมพา พระเจ้าสุทโธทนะได้ทูลพรรณนาคุณความดีความมั่นคงของพระนางพิมพาเป็นต้นว่า

^{๗๒} พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก, บทละครเรื่องรามเกียรติ์ เล่ม ๑, หน้า ๔๘.

^{๗๓} วินัย ภูระหงษ์, “พระสุธน-มโนห์รา : การศึกษาเปรียบเทียบที่มาและความสัมพันธ์ระหว่างฉบับต่างๆ,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๐).

.....ตั้งแต่พระองค์ทรงผนวชแล้วมา นางมิได้มีใจคลอนแคลนที่สุดจนกระทั่ง พระราชาพระองค์อื่นส่งราชบรรณาการมาถวาย เพื่อจะได้รับพระนางไปไว้บำรุงเลี้ยง นางก็มิได้ยินดีรับ เหตุทั้งนี้ก็เป็นด้วยพระนางตั้งใจสวามีภักดีซื่อสัตย์เฉพาะพระองค์ มีพระหฤทัยมั่นคงไม่แปรผัน นับว่าเป็นหญิงอันประเสริฐเลิศกว่าอเนกนิกรกัญญาทั้งหมด...^{๙๔}

เมื่อพระพุทธเจ้าทรงสดับเช่นนั้นจึงตรัสว่า

.....ดูกรมหาบพิตร ข้อซึ่งนางพิมพาเทวีมีความลึเนหาอันดีไม่คลอนแคลนใน ตถาคตบัดนี้นั้นไม่เป็นขออัศจรรย์นัก แม้นในภพก่อนนางเกิดในกำเนิดแห่งสัตว์ เดียวจฉาน นางยังมีจิตไม่แปรปรวนซื่อตรงต่อตถาคต...^{๙๕}

จากนั้นจึงทรงนำอดีตนิทานเรื่องจันทกีนรชาดกมาตรัสเทศนา

นอกจากนี้ยังมีเรื่องของกិនรีที่ได้สมรสกับมนุษย์ที่รู้จักกันดีอีกเรื่องหนึ่งคือเรื่องกិនรีกับฤๅษี ซึ่งปรากฏอยู่ในวรรณคดีที่มีใช้กันมาแต่เป็นวรรณคดีพุทธศาสนาและวรรณคดีที่เกี่ยวกับการปกครอง นั่นคือใน **ไตรภูมิพระร่วง** และ **กฎหมายตราสามดวง** ใน **ไตรภูมิพระร่วง** กล่าวไว้ใน มนุษยภูมิ ตอนหนึ่งว่า

จะกล่าวถึงนิทานมนุษย์เกิดในอณตชโยนิ ฯ เมื่อนั้นยังมีพราหมณ์ผู้หนึ่งอยู่ในเมืองใหญ่เมืองหนึ่ง แลเมืองนั้นชื่อว่าปาตลีบุตรมหานคร ฯ แลพราหมณ์ผู้นั้นออกไปจากพระนครสัญจรเข้าไปสู่ป่าใหญ่อันหนึ่ง แลพราหมณ์ผู้นั้นจึงพบกีนรตัว ๑ ชื่อแห่งกีนรนั้นนับมีปรากฏเลย แลพราหมณ์ผู้นั้นเห็นโฉมนางกีนรนั้นก็มีใจพิพัทธ์รักหนักหนา จึงสมาคมด้วยนางกีนรนั้น แลสังวาสอยู่ด้วยกันในกลางป่านั้น มีข้าแลนางกិនรีก็มีครรภ์แลเกิดเป็นไข่สองดวง นางกិនรีก็พักไข่ ๆ แดกออกเป็นมนุษย์สองคน ผู้พี่นั้นชื่อเจ้าดิสสุมาร ผู้น้องนั้นชื่อเจ้ามิตรุมาร^{๙๖}

^{๙๔} นิบาตชาดก เล่ม ๖ (กรุงเทพฯ : กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, ๒๕๔๐), หน้า ๘.

^{๙๕} นิบาตชาดก เล่ม ๖, หน้า ๘.

^{๙๖} พญาลีไท, ไตรภูมิพระร่วง, หน้า ๑๔๔.

ตอนต้นของกฎหมายตราสามดวงเล่าถึงมโนสารกุมารผู้แต่งเป็นพระธรรมศาสตร์ว่าเป็นบุตรของพรหมเทวะฤๅษีกับนางกินรี มีประวัติความเป็นมาดังนี้

แต่นางเทพคนธกัณฐีคนหนึ่ง เข้ามาใกล้ยังสำนักนิแห่งพรหมเทวะฤๅษีนั้น พระพรหมเทวะฤๅษีมีใจรักใคร่ในนางกินรีเทพคนธกัณฐีนั้น จนมีครรภ์ได้บุตรคนหนึ่ง ประกอบด้วยรูปโฉมโฉมพรรณอันงาม นามกรชื่อภัทระระกุมาร ครั้นนานมานางกินรีเทพคนธกัณฐีนั้นมีครรภ์บุตรคนหนึ่งอีกเล่า นามกรชื่อว่าเจ้ามโนสารกุมาร บุตรทั้งสองนั้นย่อมประกอบด้วยสติปัญญา บิดามานดาว่ากล่าวสั่งสอนให้บวชเป็นฤๅษีก็บวช เจริญฉาน ได้อะภิญญา ๕ อรรฐสมาบัติทั้ง ๘ ประปฏิบัติบิดามานดามาตราบเท่าจนบิดามานดาทั้งสองกระทำกาลกิริยาตาย^{๑๖๖}

ในมโนหรานิบาตก็มีการกล่าวอ้างถึงเรื่องของนางกินรีสมพาสกับฤๅษีนี้ไว้ในตอนที่พระเจ้าอาทิตย์วงศ์เกลี้ยกล่อมให้นางมโนห์รายอมอภิเษกกับพระสุธนว่า

กินรำกับมนุษย์	ปูลาณาว่าฤๅษี
สบเสบด้วยกินรี	ร่วมรตราคฤหาเรมโรย ^{๑๖๗}

ในนิทานไทยมีนิทานที่กล่าวถึงกินรีเป็นจำนวนมาก และที่น่าสนใจคือกินรีในนิทานเหล่านี้มักจะมีความสัมพันธ์กับมนุษย์ ดังแสดงให้เห็นจากแนวเรื่องลักษณะต่าง ๆ ดังนี้

แนวที่ ๑ ได้แก่เรื่องพระสุธน (มุข, น) ท้าวสีทน (มุข, อ) นางมโนห์รา ๑ (มุข, ต) นางมโนห์รา ๒ (มุข, ต) พระสุธนต์มะโนรา (ลาย, ก) สุธนชาดก (ลาย, น) ท้าวสีทน (ลาย, อ) มโนหรานิบาต (ลาย, ต)

- นายพรานจับนางกินรีคนสุดท้าย (ใน ๗ คน) มาให้พระเอกที่เป็นลูกกษัตริย์ (เรื่องมโนหรานิบาต เป็นลูกคนโต)
- พระเอกได้นางกินรีเป็นชaya
- พระเอกออกรบ
- พ่อพระเอกฝันร้าย โหรแก้ฝันโดยต้องบูชาญนางกินรี
- นางกินรีบินหนีไป

^{๑๖๖} กฎหมายตราสามดวง, เล่ม ๑, พิมพ์ครั้งที่ ๑ (กรุงเทพฯ : องค์การค้าของคุรุสภา, ๒๕๓๗), หน้า ๑๓.

^{๑๖๗} มโนหรานิบาต ฉบับมัชฌิมมาวาส สงขลา, หน้า ๑๒๕.

- พระเอกออกติดตาม และเผชิญอุปสรรคต่าง ๆ
- ได้พบนางกินรี พ่อนางกินรีให้พระเอกทดสอบ
- พระเอกทดสอบผ่าน พานางกินรีกลับบ้าน

แนวที่ ๒ ได้แก่เรื่องวรรณชุดก (ลาย, น)

- นางกินรีไปเล่นน้ำ และถูกพรานลักปีกหาง
- พระราชามาพบและรับนางไปเป็นมเหสี
- นางกินรีคลอดโอรส ๒ คน
- โอรสทั้งสองถูกมเหสีเดิมนำไปกำจัด

แนวที่ ๓ ได้แก่เรื่องท้าวไผ่ยราช (ลาย, อ)

- พระเอกออกเดินทางเพื่อหาคู่ครอง
- พระเอกช่วยเหลือนางกินรีทั้ง ๗ ที่ถูกยักษ์จับไว้
- นางกินรีทั้ง ๗ ยอมเป็นขำรับใช้
- พระเอกเสี่ยงทายเลือกคนเดียว ได้นางกินรีคนที่ ๗ เป็นภรรยา
- พระเอกพานางเดินทางกลับบ้าน
- ระหว่างทางถูกวิทยากรแย่งนางไป
- นางกินรีใช้อุบายฆ่าวิทยากรตาย แล้วออกตามหาพระเอก

แนวที่ ๔ ได้แก่เรื่องสมุทรโคดม (ลาย, ก)

- พระเอกถูกนำตัวมาปล่อยเกาะ
- นางกินรี ๗ ตนมาเก็บข้าวที่พระเอกปลูกไว้
- นางกินรีถูกลงโทษให้มาเป็นทาสพระเอก
- พระเอกได้นางกินรีคนที่ ๗ เป็นภรรยา ซึ่งนางเป็นภรรยาที่ตายไปแล้วของพระเอกแต่กลับมาเกิดใหม่

แนวที่ ๕ ได้แก่เรื่องนวนานชุดก (ลาย, น)

- พระยาकिनรหาผู้รู้ธรรมและมาพบพระเอกถูกยักษ์เฝ้าสระจับขังอยู่
- พระยาकिनรให้พระเอกแสดงธรรมจนเป็นที่ถูกใจ
- พระยาकिनรยกธิดาซึ่งเป็นกินรีให้
- พระเอกพานางกลับบ้าน

แนวที่ ๖ ได้แก่เรื่องเจ้าสุวัตร (ลาย, น) อุตสาบารส (ลาย, น) สุริวงค์ (ลาย, อ)

- พระเอกออกเดินทางผจญภัย / กลับเมือง
- พบนางกนิรี (เรื่อง อุตสาบารส มีนางกนิรี ๗ ตน)
- ได้นางกนิรีเป็นภรรยา
- พระเอกเดินทางต่อ

แนวที่ ๗ ได้แก่เรื่องสิงห์ไกรภพ (ลาย, ก)

- ลูกพระเอกถูกลอกไปเมืองยักษ์ ถูกยักษ์จับไว้
- พระอินทร์อุ้มสมให้ได้กับธิดายักษ์ซึ่งเป็นกนิรีเนื่องจากเชื้อสายทางมารดา
- ลูกพระเอกพานางกนิรีหนี
- นางกนิรีถูกนางยักษ์ปลัดตกน้ำ ลูกพระเอกลงโทษนางยักษ์แล้วออกติดตามหาภรรยา
- พระเอกทราบข่าวตามมาช่วย รบกับยักษ์ ยักษ์แพ้
- พระเอกได้นางกนิรี (แม่) เป็นภรรยาอีกคน
- นางกนิรี (แม่) ทำเสน่ห์
- คนสนิทของพระเอกจับเสน่ห์ได้ นางจึงบินหนีไป

แนวที่ ๘ ได้แก่เรื่องลักษณวงศ์ (ลาย, ก)

- พระเอกเรียนวิชากับฤๅษี ได้พบกับนางเอกที่ฤๅษีเลี้ยงไว้
- พระเอกเดินทางกลับเมือง ตามหามารดา และปราบนางยักษ์ที่ทำเสน่ห์พ่อพระเอก
- นางเอกตามหาพระเอกและได้ไปอยู่กับนางกนิรี ๕ ตน
- พระเอกตามหานางเอกจนพบ
- พระเอกได้นางเอก
- พระเอกได้นางกนิรีทั้ง ๕
- พระเอกพานางเอกเดินทางกลับเมือง

แนวที่ ๙ ได้แก่เรื่องท้าวกาละเกต (มุข, อ) ท้าวลิ้นทอง (ลาย, ก) ท้าวลิ้นทอง (ลาย, อ)

การะเกต (ลาย, อ)

- พระเอกพานางเอกเดินทางกลับเมือง
- กนิรีสองพี่น้องแอบลักพาพระเอกไปเป็นสามี (เรื่อง ท้าวกาละเกต มี ๑ ตน เรื่อง การะเกต มี ๓ ตน)
- พระเอกอยู่กับนางกนิรีระยะหนึ่งก็คิดถึงนางเอก จึงออกติดตามหานางเอก

การที่ผู้เล่านิทานในสังคมหยิบตัวละครตัวใดตัวหนึ่งมาใช้บ่อย ๆ ในสถานการณ์ในเรื่องที่คล้ายกันย่อมแสดงให้เห็นว่าตัวละครนั้นแทนความหมายบางอย่างที่คนในสังคมนั้นรับรู้ร่วมกัน จะโดยรู้ตัวหรือไม่ก็ได้ จากการวิเคราะห์นิทานที่ปรากฏอนุภาคคนสมพาสกับนางกนิรี ทำให้เห็นว่านางกนิรีในนิทานไทยมีความหมายที่เกี่ยวข้องกับความรักเดียวใจเดียวและยังเป็นสัญลักษณ์ทางเพศอย่างหนึ่งนั่นคือแทนความมกมากทางกามารมณ์ของผู้ชาย

กนิรี : ความรักเดียวใจเดียว

จากการศึกษาตัวละครนางกนิรีที่สมพาสกับมนุษย์พบว่าอาจแบ่งได้ออกเป็น ๓ ลักษณะ คือ นางกนิรีที่เป็นนางเอก ได้แก่ นิทานแนวที่ ๑, ๓, ๔, ๕, ๗ นางกนิรีที่เป็นนางรองหรือเป็นเมียอีกคนหนึ่งของพระเอก ได้แก่ แนวที่ ๖- ๙ และนางกนิรีที่เป็นแม่พระเอก ได้แก่ แนวที่ ๒

นับเป็นเรื่องปกติของนิทานไทยที่พระเอกจะมีภรรยาหลายคน โดยภรรยาแต่ละคนนั้นมักจะได้ระหว่างการเดินทางผจญภัยหรือการไปเรียนวิชาในป่า ส่วนพระเอกที่มีภรรยาเพียงคนเดียวนับว่ามีน้อยมาก ที่รู้จักกันดีคือพระราม ในบทละครเรื่องรามเกียรติ์สำนวนพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๑ เป็นต้น อย่างไรก็ตามที่น่าสังเกตว่าในนิทานที่มีนางกนิรีเป็นนางเอก พระเอกในเรื่องจะมีนางกนิรีเป็นภรรยาเพียงคนเดียว เช่น เรื่องพระสุธน-มโนห์ราสำนวนต่าง ๆ พระสุธนมีเพียงนางมโนห์ราเป็นชายา (ยกเว้นสำนวนมุขปาฐะของภาคใต้ทั้ง ๒ สำนวนที่พระสุธนมีภรรยาอีก ๒ คน) ในเรื่องยังแสดงให้เห็นความรักที่มั่นคงของพระสุธนที่มีต่อนางมโนห์รา เมื่อนางบินหนีไปก็ไม่ยอมมีภรรยาใหม่ อุตส่าห์ดั้นด้นตามนางมโนห์ราไปยังเขาไกรลาสด้วยความยากลำบากจนได้พบนางในที่สุด

อย่างไรก็ดีในสุธนชาดก และมโนหรานิบาตซึ่งเป็นวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนา มีการอธิบายว่าการกระทำของพระสุธนเป็นการแสดงความลุ่มหลงมัวเมาอยู่ในความใคร่ ดังเห็นได้จากมูลเหตุที่มีการเล่าเรื่องสุธนชาดก และมโนหรานิบาต ซึ่งอยู่ในส่วนต้นของนิทานหรือที่เรียกว่าปัจจุบันวัตถุ กล่าวถึงพระพุทธเจ้าทรงปรารภถึงพระภิกษุผู้มัวเมาในความใคร่ นั่นคือ มีพระภิกษุรูปหนึ่งได้พบสตรีรูปงามก็เกิดมีใจรักใคร่ลุ่มหลง ไม่ยอมฉันอาหาร ภิกษุอื่นเห็นก็ไต่ถาม เมื่อทราบความแล้วจึงไปทูลพระพุทธเจ้า เมื่อพระพุทธองค์ทรงทราบเรื่องก็มีพุทธดำรัสตำหนิภิกษุรูปนั้นที่ปล่อยให้อำนาจความใคร่เข้าครอบงำ แล้วจึงตรัสต่อว่าในอดีตก็เคยมีคนประพฤตินี้ คือปล่อยให้อำนาจความใคร่ครอบงำถึงกับไม่ไยดีในทรัพย์สมบัติ ทอดทิ้งบิดามารดา ยอมทนทุกข์ทรมานด้วยเห็นแก่อิสตรีมาแล้ว ภิกษุทั้งหลายได้ยินเช่นนั้นก็ปรารถนาจะรู้เรื่องราวจึงทูลอาราธนาให้ทรงเล่า พระพุทธเจ้าจึงเล่าเรื่องสุธนมโนห์ราให้ภิกษุทั้งหลายฟัง ในอดีตวัตถุหรือต้นนิทานก็กล่าวไว้ในตอนที่พระสุธนเดินทางฝ่าฟันอุปสรรคจน

เกือบถึงเมืองไกรลาสแล้วได้รำพึงถึงความทุกข์ยากที่ได้เผชิญมา อันเนื่องมาจากความรักและความหลงที่มีต่อนางมโนห์ราว่า

๐ โอ้อะตัวกู มาทนทุกข์อยู่ เพราะด้วยเมียงาม ความรักชกกา
มาไม่เซ่จ้ชาม หลงเบญจกาม ตามรศรฐา^{๑๙}

เรื่องไพรยราช เมื่อท้าวไพรยราชได้นางกินรีคนที่ ๗ หรือนางลุนเป็นภรรยาแล้วก็มีเหตุการณ์หลายครั้งที่ทดสอบความรักเดียวใจเดียวของคนทั้งสอง ครั้งแรกเมื่อท้าวไพรยราชถูกพิทยาธรตัดแขนขาดแล้วอุ้มนางลุนไป นางลุนก็ใช้อุบายสังหารพิทยาธรได้จากนั้นก็ออกตามหาสามี แต่เมื่อพบปรากฏว่าท้าวไพรยราชสิ้นใจพอดี นางได้ร้องไห้เผาศพสามีอยู่นานเท่านานจนร่างกายผ่ายผอมและได้อ้อนวอนให้พระอินทร์ลงมาช่วย พระอินทร์ก็มาช่วยตามคำอธิษฐาน อีกครั้งเป็นการทดสอบความรักของท้าวไพรยราช คือ เมื่อท้าวไพรยราชพานางลุนกลับจากเยี่ยมท้าวไกรลาส ระหว่างแวะชมบ้านนางลุนกินผลไม่มีพิษจนเสียชีวิต พระอินทร์ได้ลงมาลองใจท้าวไพรยราชว่าจะรักเดียวใจเดียวหรือไม่ ปรากฏว่าท้าวไพรยราชมีสัจจะยึดมั่นในความรักที่มีต่อนางลุน พระอินทร์จึงช่วยชุบชีวิตนางลุน วรรณกรรมเรื่องนี้น่าจะได้รับอิทธิพลมาจาก *จันทกนิษฐาตก* เนื่องจากมีส่วนคล้ายกันมาก นั่นคือ ตอนนางลุนคร่ำครวญถึงสามีที่เสียชีวิตจนพระอินทร์ต้องลงมาช่วย เหมือนกับที่นางกินรีใน *จันทกนิษฐาตก* คร่ำครวญถึงสามีและพระอินทร์ลงมาช่วยชุบชีวิตให้เช่นกัน

เรื่อง *สมุทรโคดม* แสดงให้เห็นความรักของมนุษย์กับกินรีที่มีสืบเนื่องกันถึง ๒ ชาติ ในชาติแรกนั้นพระสมุทรโคดมได้แต่งงานกับนางชลคัมภีระ ธิดาท้าวสามลราช แต่ต่อมาท้าวสามลราชจะยกนางให้กับพระเจ้ากรุงจีนเพราะความโลภนางจึงกลั่นใจตายและได้เกิดเป็นนางกินรี ชื่อสุวรรณมาลาธิดาท้าวอาทิตย์กับนางจันทกนิษฐาแห่งเมืองไกรลาส และได้พบกับพระสมุทรโคดมอีกครั้งที่เกาะแห่งหนึ่งซึ่งเป็นที่ที่พระสมุทรโคดมถูกท้าวสามลราชให้คนนำมาปล่อยไว้ นางกินรีทั้งเจ็ดรวมนางสุวรรณมาลาได้เก็บข้าวที่พระสมุทรโคดมปลูกไว้ไปฝากมารดา แต่ถูกมารดาตำหนิและให้ไปรับใช้เจ้าของข้าว พระสมุทรโคดมจึงได้นางสุวรรณมาลาหรือชลคัมภีระเป็นภรรยาอีกครั้งหนึ่ง

เรื่อง *นวนวนชาตก* เป็นอีกเรื่องหนึ่งที่พระเอกมีภรรยาเป็นนางกินรีเพียงนางเดียว เรื่องนี้แสดงให้เห็นความรักของนางสุวรรณคีรีที่มีต่อนวนวน ยอมอดทนต่อความยากลำบากต่างๆ เพื่อช่วยให้นวนวนได้พบมารดาที่พลัดพรากกัน เช่น ไปขายพวงมาลัยที่นวนวนร้อยให้แก่นางพัจจามารดาเลี้ยงของนวนวน

^{๑๙} มโนหรานิบาด ฉบับมัชฌิมมวาส สงขลา, หน้า ๒๒๒.

และยังได้เข้าไปขับเพลงพรรณนาความทุกข์ยากของสามีนางพัจจาออกมารับวานวนและอภิเษก
ให้ครองราชสมบัติตามเดิม

เรื่องสิงห์ไกรภพ รามวงศ์โอรสของสิงห์ไกรภพพานางแก้วกิริณี ระหว่างเดินป่านางแก้วกิริณี
ถูกนางอองออยปลักตกล่าถาร รามวงศ์ได้ออกติดตามหานางอย่างไม่ย่อท้อ เมื่อคิดว่านางแก้วกิริณีตาย
ไปแล้ว รามวงศ์ก็บวชเป็นฤๅษีและตั้งสัตย์ว่าจะไม่มีเมียอีก

เจ้ารักผัวตัวตายข้างฝ่ายผัว	จะบวชตัวตั้งถือเป็นฤๅษี
รักษาสัตว์ตัดขาดแล้วชาตินี้	ไม่ขอมีเมียแล้วแก้วกลอยใจ
เจ้ามีคุณบุญพีที่ไต่บวช	จะร่ำตรวจน้ำสนองให้ผ่องใส
ในชาตินี้มีกรรมต้องจำไกล	จะเกิดไหนให้พบประสบกัน
แต่รุ่นราวสาวหนุ่มได้ชุ่มชื่น	สำราญรื่นอยู่จนสิ้นดินสวรรค์
เสวยสุขทุกทิวเวลาวัน	จนล่วงลับกับกัลป์พุทธรังคร ^{๑๐}

จากนิทานที่ได้แสดงให้เห็นนี้ทำให้พิจารณาได้ว่าไม่เพียงแต่ฝ่ายนางกิริณีเท่านั้นที่มีความรัก
เดียวใจเดียวต่อคู่ครองของตน ผู้ที่เป็นคู่กับนางก็มีความรักเดียวใจเดียวต่อนางด้วย ซึ่งเป็นเรื่องที่ค่อนข้าง
หายากในนิทานไทย ดังนั้นการเป็นคู่กับนางกิริณีจึงน่าจะมีความสัมพันธ์กับความคิดเรื่องรักเดียว
ใจเดียว ความคิดที่ว่านี้ตรงกับของอินเดีย ซึ่งพระยาอนุমানราชชนได้เล่าไว้ว่า

ในเรื่องทางอินเดีย เขาว่าพวกกิงนรนั้นถ้าได้คู่สู่สมเป็นสามีภรรยาไปแล้ว
ย่อมมีความรักใคร่ซื่อตรงต่อกันเสมอ ถ้ากวีอินเดียจะกล่าวถึงความรักระหว่างหญิง
กับชายที่บริสุทธิ์ซื่อตรงต่อกันก็มักยกเอาความรักแห่งกิงนรขึ้นมาเปรียบ^{๑๑}

ทั้งนี้ คนไทยน่าจะรับอิทธิพลความคิดนี้ผ่านทางเรื่องจันทกิงนรชาดก รวมถึงเรื่องในลักษณะ
เดียวกับพระสุนทร-มโนราห์ด้วย

^{๑๐} สุนทรภู่, "สิงห์ไกรภพ" ใน รวมนิทาน สุภาพชุด และบทเห่กล่อมของสุนทรภู่, หน้า ๒๕๐ - ๒๕๑.

^{๑๑} พระยาอนุমানราชชน, "กิงนร-คนธรรพ์" ใน ความรู้เกี่ยวกับวรรณคดีและเทพนิยายสงเคราะห์, หน้า

กิริยาการเป็นสัญลักษณ์ทางเพศ

นางกนิรีประเภทที่ ๒ ซึ่งมีบทบาทเป็นภรรยาอีกคนหนึ่งของพระเอก อาจนำมาแบ่งออกได้เป็น ๒ กลุ่ม คือ

๑. นางกนิรีที่พระเอกพบระหว่างเดินทางอยู่ในป่า ทั้งสองฝ่ายเกิดปฏิพัทธ์กันและได้เป็นสามีภรรยากัน หลังจากนั้นพระเอกเดินทางกลับเมืองโดยไม่ได้พานางไปด้วย ได้แก่เรื่องเจ้าสุวัตร (ลาย, น) อุตสาบาราส (ลาย, น) สุริวงค์ (ลาย, อ) ลักษณะวงศ์ (ลาย, ก)
๒. นางกนิรีที่ลักพระเอกไปเป็นสามีขณะที่พระเอกกำลังเดินทางอยู่ในป่ากับภรรยาที่เป็นนางเอก ได้แก่เรื่องท้าวกาละเกด (มุข, อ) ท้าวลั่นทอง (ลาย, ก) ท้าวลั่นทอง (ลาย, อ) การะเกด (ลาย, อ)

จะเห็นได้ว่าพฤติกรรมของนางกนิรีในกลุ่มหลังนี้คล้ายกับพฤติกรรมของนางยักษ์ที่ชอบลักพระเอกมาเป็นสามีซึ่งได้วิเคราะห์ไปแล้วก่อนหน้านี้ อย่างไรก็ตามเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นตามมาหลังจากการลักพาพระเอกของนางกนิรีและนางยักษ์นั้นต่างกันโดยสิ้นเชิง นั่นคือ ฝ่ายนางยักษ์มีการใช้คาถาอาคมให้พระเอกลุ่มหลง หรือมีการแปลงกายเป็นหญิงงามเพื่อให้พระเอกพอใจ แต่เมื่อพระเอกรู้ความจริงก็หนีไป บางเรื่องนางยักษ์ยังติดตามไปทำร้ายนางเอกอีก นางยักษ์จึงถูกมองว่าเป็นตัวละครฝ่ายร้าย ส่วนนางกนิรีนั้นไม่มีกล่าวถึงการใช้เวทมนต์หรือการแปลงกาย เนื่องจากนางกนิรีได้ชื่อว่าเป็นหญิงงามอยู่แล้ว ในนิทานบางเรื่องพระเอกยังเป็นฝ่ายลุ่มหลงนางกนิรีอยู่เป็นเวลานานจึงนึกถึงนางเอกที่พลัดพรากจากกันได้ แล้วจึงออกเดินทางตามหานาง ในการจากกันระหว่างพระเอกกับนางกนิรีเป็นการจากกันด้วยดี นางกนิรีไม่ได้ติดตามอาละวาดหรืออาฆาตแค้นพระเอก นางกนิรีบางเรื่องยังนำข่าวของนางเอกลมาบอกให้กับพระเอกเพื่อให้พระเอกไปตามหานางเอกด้วย ได้แก่ เรื่องท้าวกาละเกด (มุข, อ) ส่วนเรื่องลั่นทอง (ลาย, ก) แม้พระเอกจะหนีนางกนิรีไป แต่นางกนิรีก็ได้อาฆาตแค้นกลับตามไปคอยช่วยเหลือนางเอก

นางกนิรีที่สมพาสกับคนในกลุ่มที่ ๒ ยังมีข้อน่าสังเกตบางประการคือ ประการแรก นางกนิรีเหล่านี้มักเป็นนางกนิรีที่อาศัยอยู่ในป่า ไม่มีบ้านเมืองหรือไม่มีศักดิ์เป็นธิดาของเจ้าเมืองไกรลาสเหมือนกับนางกนิรีในกลุ่มแรก ยกเว้นเรื่องลั่นทอง (ลาย, ก) ที่นางเทพกนิรีเป็นธิดาของท้าวศิลาป็นต์ลาบิดา มาเที่ยวป่าจึงได้พบกับลั่นทอง ประการที่สอง ความสัมพันธ์ฉันสามีภรรยาระหว่างพระเอกกับนางกนิรีนี้เป็นความสัมพันธ์แบบชั่วคราว เมื่อได้พบกันในป่า พระเอกกับนางกนิรีได้อยู่ด้วยกันชั่วคราวระยะเวลาหนึ่ง พระเอกก็เดินทางต่อไป ทั้งนางกนิรีไว้ในป่าเช่นเดิม ประการสุดท้ายคือ พระเอกมักจะได้นางกนิรีคราวละหลายตน เช่น เรื่องท้าวลั่นทอง (ลาย, อ) มี ๒ ตน กาละเกด (ลาย, อ) มี ๓ ตน ลักษณะวงศ์ มี ๕ ตน สุริวงค์ (ลาย, อ) มี ๖ ตน และ อุตสาบาราส (ลาย, น) มี ๗ ตน ลักษณะเช่นนี้ต่างจากการได้นางในนิทานอื่น ๆ ที่ได้คราวละ ๑ คนเท่านั้น

เมื่อพิจารณาร่วมกับคุณสมบัติทั่วไปของนางกินรี คือเป็นผู้ที่มีความงามเป็นอย่างยิ่ง เป็นผู้ที่มีความบันเทิงแก่เหล่าเทพทั้งหลายด้วยการขับร้องเพลงอันไพเราะ และสภาวะที่ก้ำกึ่งของนางกินรี คือ มีลักษณะกึ่งคนกึ่งนก กึ่งคนกึ่งเทพ อาศัยอยู่ในป่าหิมพานต์ซึ่งเป็นสถานที่กึ่งจริงกึ่งเท็จ สภาวะของนางกินรีจึงเป็นสภาวะที่เหมาะสมกับการอยู่ในความฝันหรือในจินตนาการ นั่นคือเป็นตัวแทนของผู้หญิงในฝันที่ผู้ชายปรารถนา ทั้งนี้จะแตกต่างจากนางในดอกบัว เนื่องจากนางในดอกบัวเป็นนางในฝันหรือนางในอุดมคติที่ผู้ชายต้องการมาเป็นคู่ครองในชีวิตจริง ส่วนนางกินรีนั้นเป็นนางในฝันที่ผู้ชายต้องการนำมาสนองความปรารถนาทางเพศรสอันเรริงใจ ซึ่งอาจจะอยู่เฉพาะในจินตนาการ หรือในความเป็นจริงโดยอยู่ในฐานะที่เรียกว่า “นางบำเรอ” เท่านั้นไม่ใช่ภรรยาที่จะนำมาออกหน้าออกตา ดังตัวอย่างเรื่องลักษณวงศ์ ซึ่งแสดงให้เห็นความหมายที่กล่าวมานี้ได้อย่างชัดเจน นั่นคือ

ขณะที่ลักษณวงศ์ไปตามหานางเกสรในป่า ได้พบนางเกสรอาศัยอยู่กับนางกินรีพี่น้อง ๕ ตน ลักษณวงศ์ดันนางเกสรซึ่งตนเองตั้งใจมารับไปเป็นมเหสีตั้งแต่ออกมาจากเมืองเป็นภรรยา รวมทั้งได้นางกินรีทั้ง ๕ เป็นภรรยาด้วย นางกินรีทั้ง ๕ ก็พากันเอาใจลักษณวงศ์โดยที่นางเกสรไม่อาจจะคัดค้านหรือแสดงอาการหึงหวงอย่างชัดเจนได้ ดังคำกลอน

ห้ายพินกินเรศวพิเศษสัตว์	นีกก่าดัดปรีดีเปรมเกษมสันต์
เลือกเอาผลพฤษภาออกมาพลัน	ก็ชิงกันเข้าถวายพระภูบาล
บ้างก็ว่าของฉันทันนี้หวานซิด	สุกสนิทรสชาติประหลาดหวาน
บ้างก็ว่าของฉันที้ไม่เปรียบปาน	ทั้งหิมพานต์หาเปรียบไม่เทียบเลย
บ้างก็ว่าของฉันทันนั้นยอดอย่าง	ของสองนางนั้นพระองค์อย่างหลงเสวย
บ้างก็ว่าของฉันทันนั้นน่าเขย	ถึงเสวยแล้วก็หวานไม่ปานปุ่น ^{๔๖}

ทั้งนี้อาจกล่าวได้ว่าภาพความสุขของลักษณวงศ์ที่เกิดในถ้ำนี้เสมือนเป็นภาพสะท้อนความปรารถนาทางเพศของผู้ชายที่อยากจะได้รับความสุขทางเพศอย่างพุ่มเฟียกกับผู้หญิงคนอื่นในบางขณะ โดยไม่มีภรรยามาคอยขัดขวาง หรือมีภรรยาให้ความยินยอมแต่โดยดี ซึ่งภรรยาจะพอใจหรือไม่ก็ไม่เป็นเรื่องสำคัญ แต่อย่างไรก็ดีเมื่อต้องกลับเข้าสู่ความเป็นจริงหรือเมื่อต้องเลือกผู้หญิงที่จะเคียงคู่ ออกสู่สังคม ผู้หญิงในอุดมคติอย่างนางเกสรซึ่งเป็นนางในดอกบัวอันมีศักดิ์ศรีสูงกว่าก็เป็นฝ่ายที่ได้รับเลือก ดังจะเห็นได้จากลักษณวงศ์พาเพียงนางเกสรเท่านั้นคืนกลับสู่เมือง ส่วนนางกินรีก็ปล่อยให้อยู่ใน

^{๔๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๕๓.

ปาเหมือนเดิม ดังนั้นจึงอาจกล่าวได้ว่านางกินรีในนิทานกลุ่มที่สองเป็นสัญลักษณ์แทนความมั่งคั่งทาง
 กามารมณ์ของผู้ชายที่ปรารถนาความสัมพันธ์ทางเพศที่ไม่ผูกมัดและไม่จำกัดนั่นเอง

ในนิทานไทย กินรีจึงไม่ใช่เพียงอมฤตย์ครั้งคนครั้งสัตว์ที่อาศัยอยู่ในป่าหิมพานต์เท่านั้น แต่ยัง
 แทนความหมายที่เหมือนจะตรงข้ามกันโดยสิ้นเชิง นั่นคือเป็นสัญลักษณ์แทนความรักเดียวใจเดียวของ
 คู่ครอง รวมทั้งยังเป็นสัญลักษณ์ทางเพศแทนความปรารถนาทางเพศและความมั่งคั่งมากในทางกามารมณ์
 ของผู้ชายอีกด้วย

๔.๒.๔ อนุภาคคนสมพาสกัပ္พและนาค

งูเป็นสัตว์ศักดิ์สิทธิ์ที่มีอยู่ทุกแห่ง ถ้ากล่าวตามนิยายฝรั่งก็ว่ามีมาแต่ครั้งอาดัมกับอีวา^{๓๓}
 การเคารพนับถือบูชางูเกิดขึ้นอย่างกว้างขวางตั้งแต่ก่อนสมัยประวัติศาสตร์ สิ่งนี้อาจเป็นหลักฐานทาง
 โบราณคดีที่เก่าแก่ที่สุดที่แสดงให้เห็นการบูชางูมาจากสมัยเมโสโปเตเมีย นั่นคือพบรูปเคารพผู้หญิงที่มี
 ศีรษะเป็นงู พบที่อูร์ (Ur) อายุประมาณ ๔๐๐๐-๓๕๐๐ ปีก่อนคริสตกาล^{๓๔} เช่นเดียวกับในอุษาคเนย์
 ผู้คนในภูมิภาคอุษาคเนย์ยกย่องนับถืองูมาแต่ดึกดำบรรพ์ เมื่อไม่น้อยกว่าสองหรือสามพันปีมาแล้ว
 เพราะมีลายหม้อเขียนสีบางใบพบที่บ้านเชียง จังหวัดอุดรธานี เขียนลวดลายเป็นรูปงูพันอยู่ ลักษณะ
 เช่นนี้เหมือนกับภาชนะดินเผายุคก่อนประวัติศาสตร์ที่บ้านเก่าจังหวัดกาญจนบุรี แสดงว่าสมัยนั้นมี
 คติหรือลัทธิในการบูชา งูคือยกย่องนับถืองูเป็นสัตว์ศักดิ์สิทธิ์กันทั่วไปแล้ว^{๓๕}

ส่วนของนาค นาคก็คืองูนั่นเอง แต่เป็นงูที่มีหงอน และถือว่าเป็นสัตว์ศักดิ์สิทธิ์เรื่องอำนาจ ใน
 วรรณคดีสันสกฤตนาคเป็นกึ่งเทพกึ่งสัตว์ มีรูปร่างเป็นงูหงอนขนาดใหญ่และมีพิษร้ายแรง ในวรรณคดี
 บาลีกกล่าวถึงนาคว่าเป็นสัตว์วิเศษประเภทงูที่มีอยู่ใต้พื้นดินและในทะเลลึก^{๓๖} ในจีนก็มีความคิดเรื่องงู
 ใหญ่ที่มีอำนาจมาก แต่มีลักษณะแตกต่างกับนาค คือมีเขาและเท้า ในแถบอินโดจีนซึ่งประกอบด้วย
 ประเทศต่าง ๆ เช่น ประเทศไทย ลาว เขมร พม่า เวียดนามก็มีเรื่องนาคอยู่ในตำนานต่าง ๆ โดยเฉพาะ
 ชนชาติที่อยู่บริเวณสองฝั่งแม่น้ำโขง ตั้งแต่ตอนใต้มณฑลยูนนานของจีนลงมาจนถึงปากแม่น้ำโขงล้วน

^{๓๓} ส. พลายน้อย, สิบสองนักษัตร (กรุงเทพฯ : ดอกหญ้า, ๒๕๓๐) หน้า ๙๘.

^{๓๔} Hall, James, *Illustrated Dictionary of Symbols in Eastern and Western Art*, p.43.

^{๓๕} ศรีศักร วัลลิโภดม, *แอ่งอารยธรรมอีสาน*, พิมพ์ครั้งที่ ๓ (กรุงเทพฯ : มติชน, ๒๕๔๐), หน้า ๒๑.

^{๓๖} ศักดิ์ศรี แย้มนัตตา, *วรรณวิทยา* (พิมพ์เป็นที่ระลึกในวาระการเกษียณอายุราชการ, ๒๕๓๔).

เลื่อมใสศรัทธาบูชาคุณเพราะเชื่อกันว่าคุณเป็นผู้บันดาลให้เกิดธรรมชาติ เกิดความสมบูรณ์พูนสุขแก่บ้านเมืองและอาจบันดาลภัยพิบัติให้ทั่วหัวมเกิดความล่มจมแก่บ้านเมืองได้ ในขณะที่เดียวกันก็อาจบันดาลให้เกิดภัยพิบัติถึงชั้นบ้านเมืองล่มจมได้ นอกจากนั้นคนเหล่านี้ยังยกย่องนับถือคุณเป็นบรรพบุรุษด้วย^{๔๔}

นิทานที่สัมพันธ์กับมนุษย์

แนวที่ ๑ ได้แก่ เรื่องท้าววู (มุข, ก)

- หญิงสาวพี่น้องสามคนเห็นมะม่วงสุกเต็มต้น จึงพูดว่าใครปีนมะม่วงให้จะเอาเป็นผัว
- ท้าววูใช้หางฟาดมะม่วงให้
- งูตามหญิงสาวทั้งสองกลับบ้านและทวงสัญญา
- พี่สาวคนโตและคนกลางไม่ยอมแต่ง น้องคนสุดท้องยอมแต่ง
- กลางคืนงูลอกคราบ กลายเป็นชายหนุ่ม
- พี่สาวอยากได้บ้างจึงไปหางูมานอนด้วย
- พี่สาวถูกงูกิน

แนวที่ ๒ เรื่องอีหล่าอีลูน (มุข, อ)

- หญิงสาวคนหนึ่งเป็นลูกเมียหลวง แม่ตายเสียตั้งแต่ยังเล็ก
- หญิงสาวลูกเมียหลวงถูกเมียน้อยและลูกเมียน้อยกลั่นแกล้งให้ทำงานหนักเสมอ
- เมียน้อยไปหาหน่อไม้ พบงูตัวใหญ่จึงพามาซ่อนไว้ในห้องลูกเมียหลวงเพื่อให้ถูกงูกัด
- กลางคืนงูกลายเป็นชายหนุ่ม และได้กับลูกเมียหลวง
- ลูกเมียน้อยเห็นก็เกิดริษยา ให้แม่ไปหางูมาให้บ้าง
- ได้งูจริงมา ลูกเมียน้อยจึงถูกงูกิน

แนวที่ ๓ เรื่องงูกายสิทธิ์ (มุข, ต)

- ตายายช้อนกุ้งปลา แต่ได้งูงูเหลือมทุกครั้ง
- ตายายเอางูงูมาเลี้ยง
- เมื่อโตงูขึ้น ให้ตายายไปขอลูกสาวเศรษฐีให้ แต่เศรษฐีไล่กลับมา
- งูให้ตายายไปขอลูกสาวเจ้าเมือง
- เจ้าเมืองให้สร้างสะพานเงินสะพานทอง หาเพชรนิลจินดาและสร้างปราสาท

^{๔๔} ศรีศักร วัลลิโภดม, แอ่งอารยธรรมอีสาน, หน้า ๑๑.

- งูทำได้ เจ้าเมืองจึงยอมยกลูกสาวให้
- ลูกสาวเศรษฐีขอให้พ่อหางูมาเป็นคู่ครองให้บ้าง
- งูที่หามาเป็นงูจริง ลูกสาวเศรษฐีจึงถูกงูกัดตาย
- วิญญาณลูกสาวเศรษฐีตามหลอกลูกสาวเจ้าเมือง

แนวที่ ๔ เรื่องธนูชรรค์ (ลาย, ก)

- มเหสีคลอดลูกเป็นงูเขียว
- พระอินทร์แปลงเป็นเหยี่ยวมาโฉบไป
- ตายายมาพบจึงเอาไปเลี้ยง
- ธนูชรรค์ไปขอธิดาเจ้าเมือง
- ธนูชรรค์สร้างสะพานเงินสะพานทองตามเงื่อนไขของเจ้าเมืองได้ จึงได้แต่งงานกับธิดาเจ้าเมือง
- เจ้าเมืองไล่ธนูชรรค์และธิดาออกจากเมือง
- ธนูชรรค์ถอดร่างเป็นชายหนุ่ม เมื่อเจ้าเมืองรู้จึงรับกลับเข้ามาในวัง
- ลูกสาวเศรษฐีขอให้พ่อหางูมาเป็นคู่ครองให้บ้าง
- งูที่หามาเป็นงูจริง ลูกสาวเศรษฐีจึงถูกงูกัดตาย

นิทานที่มีคนสมพาสกับงูที่พบในนิทานไทยทั้ง ๔ แนวมีลักษณะคล้ายกันมาก แม้จะมีรายละเอียดในช่วงต้นต่างกันบ้าง เช่น แนวที่ ๑ มีการตั้งเงื่อนไขระหว่างงูกับหญิงสาวสองคนว่าถ้างูช่วยเหลือ ก็จะต้องแต่งงานกับงู แนวที่สองเริ่มต้นด้วยการกลั่นแกล้ง แต่สุดท้ายผู้ที่ถูกกลั่นแกล้งกลับได้ของดีไป ส่วนแนวที่ ๓ และ ๔ คล้ายกับนิทานคนแต่งงานกับเต่า คือการที่งูอยากแต่งงานกับลูกสาวเจ้าเมือง และเจ้าเมืองตั้งเงื่อนไขให้สร้างสะพานเงินสะพานทองหรือปราสาททองก่อน อย่างไรก็ตามในตอนท้ายของทุกเรื่องก็เหมือนกันคือการที่มีหญิงสาวอีกคนอยากเป็นอย่างหญิงสาวที่สามึงกลายเป็นหนุ่มรูปงาม จึงไปหางูมาเป็นสามีบ้าง แต่ได้งูจริง ๆ มา จึงถูกงูกินเสีย

นิทานที่นาคสมพาสกับมนุษย์

แนวที่ ๑ เรื่องพระร่วงอรุณกุมาร (ลาย, ก)

- พระราชาไปบำเพ็ญศีลในป่า
- ได้กับนางนาคที่อาศัยอยู่ใต้ภูเขาที่จำศีล
- พระราชากลับเมืองและได้ฝากผ้ากับแหวนไว้ให้นางนาค

- นาคนาคตั้งครรรค์ แล้วคลอดลูกทิ้งไว้ที่ถ้ำ ตัวเองกลับเมืองนาคไป
- พรานมาพบและนำไปเลี้ยง
- กุมารได้พบกับบิดา ซึ่งจำผ้าและแหวนได้
- พระราชาให้กุมารไปครองเมือง

แนวที่ ๒ ได้แก่ เรื่องขุนทึ่ง (มุข, อ) ขุนทึ่ง (ลาย, อ) ตำนานเมืองเชียงตุง (ลาย, น)

- พระราชาไปเที่ยวป่า ได้กับธิดาพญานาค และลงไปอยู่กับนางนาคที่เมืองบาดาล
- พระราชาเกิดเบื่อขึ้นมาจึงขอเดินทางกลับเมือง
- นางนากล้างลูกที่ยังไม่ครบกำหนดคลอดหอบีตองให้พระราชาเอาไปเลี้ยง
- มเหสีพระราชาไม่พอใจให้อาหารกบไปทิ้งในป่า
- ลัทธิปาช่วยกันเลี้ยงดูทารก
- เมื่อโตขึ้นไปเยี่ยมแม่ที่เมืองบาดาล และได้ของขวัญพิเศษจากแม่มา ๓ อย่าง
  - สร้างเมืองใหม่ และได้ปกครองเมืองนั้น

แนวที่ ๓ เรื่องไก่อ้วหอมฮู (มุข, อ) ไก่อ้ว (ลาย, อ)

- ชายยากจนไปต่อไก่ ได้ขนหางของไก่ตัวหนึ่งมีกลิ่นหอม
- พระราชารัฐข่าว ให้ชายยากจนไปตามไก่
- ชายยากจนนั่งยนต์ลงตามรูไปถึงเมืองบาดาล
- ได้กับธิดาพญานาคที่ปลอมเป็นไก่ไปตามหาเนื้อคู่
- เกิดอุบัติเหตุ นางนาคถูกยนต์ชักขึ้นไปคนเดียว
- พระราชาจะเอานางเป็นมเหสี แต่ไม่ได้
- ชายยากจนตามมา และเอานางคืนไปได้

แนวที่ ๔ เรื่องเจ้าสุวัตร (ลาย, น) ท้าวสุวัตร (ลาย, อ) สุวรรณวงศชาดก (ลาย, น)

- พระเอกเดินทางไปทำภารกิจบางอย่าง
- พระเอกได้ช่วยเหลือพญานาค
- พญานาคยกลูกสาวให้
- พระเอกเดินทางต่อ

แนวที่ ๕ เรื่องท้าวคำฟอง (ลาย, อ)

- พระเอกเดินทางกลับบ้านเพื่อให้บิดามารดามาสู่ขอนางเอก

- เรือพระเอกล่ม พระเอกจมน้ำตาย
- ธิดาพญานาคช่วยชีวิตพระเอกไว้
- พระเอกแต่งงานกับธิดาพญานาค
- พระเอกพาธิดาพญานาคเดินทางต่อ

แนวที่ ๖ เรื่องโคมทอง (ลาย, น)

- ธิดาพญานาคให้พี่เลี้ยงมาลักพระเอก
- พระเอกได้กับธิดาพญานาค
- ภรรยาพระเอกมาตามและพากลับไป

แนวที่ ๗ เรื่องสุวรรณหงส์ (ลาย, ต)

- พระเอกพานางเอกเดินทางกลับเมืองและพลัดพรากกัน
- นางเมขลามอบธิดาพญานาคให้พระเอก
- พระเอกเดินทางต่อ

แนวที่ ๘ เรื่องสุพรมโมกษา (ลาย, อ) พระสมุท (ลาย, ก)

- พระเอกเดินทางไปปฏิบัติภารกิจที่เมืองบาดาล
- ได้กับธิดาพญานาค
- พระเอกทำภารกิจเสร็จและพานางกลับมายังโลกมนุษย์

แนวที่ ๙ เรื่องวรรณุชชาดก (ลาย, น)

- พระเอกเดินทางตามหามารดา
- พญานาคมาพบและอุ้มพระเอกไปเมืองนาค
- พญานาคยกธิดาให้
- พระเอกแอบหนีออกจากเมืองนาค ไปตามหามารดาต่อ

แนวที่ ๑๐ เรื่องสุปถุณนาคชาดก (มุข, อ)

- พญานาคแปลงเป็นชายหนุ่มมาเที่ยวเมืองมนุษย์
- หญิงคนหนึ่งขอให้ช่วยเก็บมะม่วงให้ และจะยกลูกสาวให้ตอบแทน
- พระเอกคืนร่างเป็นนาคและเก็บมะม่วง
- หญิงคนนั้นหนีกลับบ้าน แต่พญานาคตามมาพบ

- สามีและลูกสาวคนเล็กเห็นชายหนุ่มอยู่ในร่างพญานาค
- พญานาคได้แต่งงานกับลูกสาวคนเล็ก
- พญานาคจะพานางเอกไปเมืองบาดาลเพื่อหาวิธีไม่ให้กลับเป็นนาค
- พี่สาวจับน้องไว้และตามไปแทน
- หนุมมาช่วยหญิงคนน้องไว้
- พญานาคทำพิธีสำเร็จ
- พี่สาวไปหางมาเป็นสามีบ้าง แต่สุดท้ายถูกงูกัดตาย

นิทานที่มีคนสมพาสกับนาคแนวที่ ๑ - ๒ เป็นเรื่องของเจ้าเมืองได้กับนางนาคที่แปลงกายเป็นมนุษย์ต่อมาภักคลอดลูกซึ่งเป็นวีรบุรุษดำเนินเรื่องต่อไป แนวที่ ๓ - ๔ พระเอกได้ธิดานาคเป็นภรรยา อาจเป็นภรรยาเพียงคนเดียวหรือหนึ่งในภรรยาอีกหลายคน และไม่เน้นกล่าวถึงการมีบุตรของธิดานาคกับพระเอก ส่วนแนวที่ ๑๐ ลักษณะของเรื่องนี้คล้ายกับเรื่องคนสมพาสกับงูมาก แต่มีการยกฐานะของพระเอกจากงูเป็นนาคซึ่งถือว่ามีความศักดิ์ศรีสูงกว่าสอดคล้องกับนิทานที่จัดให้เป็นนิทานชาดก

เมื่อพิจารณานิทานที่มีคนสมพาสกับงูและคนสมพาสกับนาค จะเห็นประเด็นที่น่าสนใจประการหนึ่ง คือ ในนิทานเหล่านี้จะเป็นเพศชายและนาคเป็นเพศหญิง (ยกเว้นเรื่องสุพรรณานาคชาดกเรื่องเดียว) ดังนั้นการวิเคราะห์ห่อผูกาคสมพาสที่ผิดธรรมชาติในนิทานไทยที่เกี่ยวข้องกับงูและนาคจึงแบ่งการวิเคราะห์ออกเป็น ๒ ประเด็นคือ ๑) งูกับความเป็นชาย และ ๒) นาคกับความเป็นหญิง เพื่อหาความหมายและความสัมพันธ์ระหว่างสัตว์ทั้งสองชนิดนี้กับเพศที่ปรากฏ

งูกับความเป็นชาย

แม้ว่างูกับนาคจะเป็นสัตว์ชนิดเดียวกัน ต่างกันเพียงแต่เป็นนาคที่มีทรงอนและมีอิทธิฤทธิ์มาก แต่เมื่อเรื่องราวของงูและนาคมาปรากฏในนิทานว่ามีความสัมพันธ์กับมนุษย์ กลับแสดงให้เห็นการแบ่งแยกที่ชัดเจนประการหนึ่ง คือ นิทานที่งูสมพาสกับมนุษย์ทุกเรื่อง งูเป็นเพศชาย ส่วนนิทานที่นาคสมพาสกับมนุษย์ทุกเรื่องเป็นเพศหญิง ยกเว้นเรื่องสุพรรณานาคชาดก ที่นาคเป็นเพศชาย แต่ถ้าพิจารณาโครงเรื่องสุพรรณานาคชาดก จะเห็นว่าดำเนินเรื่องลักษณะเดียวกับนิทานที่ตัวละครเอกเป็นงูสมพาสกับมนุษย์ เป็นการยกระดับงูให้มีชาติตระกูลสูงขึ้น มีอำนาจมากขึ้น นิทานเรื่องนี้ยังสะท้อนให้เห็นอีกว่า นิทานเรื่องงูน่าจะเป็นนิทานดั้งเดิมที่เล่ากันอย่างแพร่หลายในดินแดนแถบนี้ ต่อมาเมื่อรับอิทธิพลทางพุทธศาสนาเข้ามาจึงมีการปรับเปลี่ยนนิทานพื้นบ้านดั้งเดิมให้เป็นนิทานศักดิ์สิทธิ์คือนิทานชาดก และเปลี่ยนตัวละครให้มีสถานภาพสูงขึ้นเช่นเดียวกับนิทานพื้นบ้านเรื่องอื่น ๆ ที่ปรับเปลี่ยนแล้วใหม่เป็นนิทานชาดกนอกนิบาต ลักษณะเช่นนี้พบมากในภาคเหนือและภาคอีสานของไทย

ที่กล่าวว่านิทานเรื่องงูเล่ากันอย่างแพร่หลายในดินแดนแถบนี้ มีหลักฐานจากนิทานพื้นบ้านของชนชาติต่าง ๆ ที่อยู่รอบ ๆ ประเทศไทย เช่น พม่า เวียดนาม รวมถึงคนไทกลุ่มอื่นๆ เช่น ไทลื้อ เป็นต้น มีนิทานที่คล้ายคลึงกัน เช่น ในพม่ามีเรื่องเจ้าฟ้าชาย^{๘๘} เล่าถึงหญิงหม้ายที่มีลูกสาวสามคนขอให้งูช่วยเก็บลูกมะเดื่อให้โดยสัญญาว่าจะยกลูกสาวให้เป็นการตอบแทน แต่เมื่องูเก็บให้แล้วก็รีบพาลูกสาวหนึ่งกลับบ้าน แต่งูก็ตามไปถึงที่บ้านได้ มีเพียงลูกสาวคนสุดท้ายที่ยอมแต่งงานกลางคืนแม่หม้ายมาแอบดูเห็นมีชายหนุ่มออกมาจากร่างงู จึงเอาร่างงูไปเผา ต่อมาลูกสาวคนสุดท้ายที่มีลูกชายหนึ่งคน สามมีได้ออกรือไปค้าขาย พี่สาวทั้งสองจึงแอบลักน้องสาวตกทะเล มีนगरกระสาช่วยไว้ ต่อมาสามมีเล่นเรือมาพบจึงเอาปลาแลกนางมาจากนगरกระสา จากนั้นสามมีก็เอาภรรยาตนใส่ทาบไปให้พี่สาวทั้งสองซึ่งเมื่อเปิดเห็นน้องก็ตกใจ และถูกชาวบ้านด่าทอมาก นิทานเวียดนาม เรื่องสาวน้อยแต่งงานกับงูเหลือม^{๘๙} เล่าว่าหญิงหม้ายถูกงูเหลือมรัด และงูขอแลกชีวิตของนางกับการที่ยกลูกสาวให้แต่งงานกับงู ลูกสาวคนเล็กยอมแต่งงานกับงูเหลือม ต่อมางูก็กลายเป็นผู้ชาย ส่วนพี่สาวเกิดความอิจฉา เข้าป่าไปหางูมาบ้าง แต่ถูกงูกิน นิทานไทลื้อ เรื่องอิทุทซ์กับเจ้าชายนาคา อิทุทซ์เป็นลูกกำพร้าทำงานอยู่บ้านเศรษฐี วันหนึ่งไปตัดฟืนบนภูเขาเห็นมะม่วงสุกเต็มต้น จึงพูดว่าถ้าใครเก็บให้ก็จะยอมแต่งงานด้วย มีงูตัวหนึ่งมาเขย่าต้นมะม่วงให้อิทุทซ์จึงยอมเป็นเมียงู ต่อมางูบอกอิทุทซ์ว่าเป็นโอรสภาคแต่ถูกนางบิดาจับให้เป็นงู ทั้งสองได้เดินทางไปแก้คำสาปเมื่อกลับมากระท่อมที่อยู่ก็กลายเป็นทอง เมียเศรษฐีกับลูกสาวก็อิจฉาไปหางูมาเป็นสามมีให้ลูกสาวบ้างแต่ก็เช่นเดียวกับนิทานไทยคืองูเป็นงูจริง ลูกสาวเศรษฐีจึงถูกงูกินจนตาย

เหตุที่งูในนิทานเหล่านี้ล้วนแต่เป็นเพศชาย อาจต้องพิจารณาไปถึงความหมายของงูในเชิงสัญลักษณ์ ซึ่งแทบทั่วโลกกล่าวถึงงูว่าเป็นสัญลักษณ์ของเพศชาย นั่นคือเป็นสัญลักษณ์ขององคชาต ใน **Illustrated Dictionary of Symbols in Eastern and Western Art** ของ James Hall กล่าวถึงงูว่า “เป็นสิ่งที่ใช้ในพิธีกรรมเพื่อความอุดมสมบูรณ์ในสมัยโบราณ เนื่องจากมีรูปลักษณ์คล้ายอวัยวะเพศชาย และงูยังได้รับการปลีกรรมในฤดูเก็บเกี่ยวอีกด้วย”^{๙๐} นอกจากนี้ ใน **Dictionary of Symbolic and Mythological Animal** ของ J.C. Cooper กล่าวถึงสัญลักษณ์ที่เกี่ยวกับงูว่ามีมากมาย งูเป็นผู้ชายก็ได้เป็นผู้หญิงก็ได้ หรือจะสร้างตัวเองขึ้นใหม่ก็ได้ งูยังหมายถึงพระอาทิตย์และพระ

^{๘๘} หม่อง ทิน อ่อง, เขียน, เกษมชัย เตี้ยตระกูล, แปล, **นิทานเอกของพม่า** (เฉลิมนิจและโรงพิมพ์ภาษาต่างประเทศ, ๒๕๓๖).

^{๘๙} Nong Van Bieu, เรียบเรียง, **รวมนิทานชาวบ้านเวียดนาม**, เล่ม ๕ (ฮานอย : สำนักพิมพ์วรรณกรรม, ๒๕๓๙), หน้า ๑๕๘ - ๑๖๙. ใน ตรินท์ เดียว ชิน แปล, สุวิไล เปรมศรีรัตน์ และมยุรี ถาวรพัฒน์ บรรณาธิการ, **นิทานเวียดนาม** (สถาบันวิจัยภาษาและวัฒนธรรมเพื่อพัฒนาชนบท มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๔๑), หน้า ๑๖๑ - ๑๖๔.

^{๙๐} Hall, James, **Illustrated Dictionary of Symbols in Eastern and Western Art**, 1995, p.43.

จันทร์ หมายถึงชีวิตและความตาย ความดีและความชั่ว การรักษาและยาพิษ ในส่วนที่เกี่ยวกับผู้ชาย และผู้หญิงนั้น อธิบายว่า “มันเป็นลักษณะของเพศชายและสิ่งค์ เป็นสามีของผู้หญิงทุกคน แต่ปรากฏ อยู่เคียงข้างเทพมารดา (the Great Mother) เพื่อแสดงถึงความรู้แจ้ง ความลับ และ ปริศนา”^{๙๑} ใน ทางจิตวิทยาก็เช่นเดียวกัน อาจเป็นตัวแทนขององคชาต หรืออวัยวะเพศชาย ซึ่งเป็นกระบวนการที่จิต ไร้สำนึกถ่ายทอดความคิดออกมาในรูปสัญลักษณ์^{๙๒} สิ่งนี้อาจสนับสนุนความคิดนี้ได้ก็คือ การที่คนไทย มีความเชื่อว่า ถ้าผู้หญิงที่ยังไม่มีสามีฝันว่าถูกงูรัด แสดงว่ากำลังจะเจอเนื้อคู่

นาคกับความเป็นหญิง

ในความเป็นจริงแล้วนาคที่พบในนิทานไทยมีทั้งสองเพศ คือทั้งเพศชายและเพศหญิง ยิ่งกว่า นั้นจากการศึกษาตำนานหรือพงศาวดารท้องถิ่นของไทยในระยะแรก พญานาคที่ปรากฏในนิทานมัก เป็นผู้ชายทั้งสิ้น ในตำนานหรือพงศาวดารของทางภาคเหนือและอีสานมักจะมีเรื่องราวของนาคที่ขุด สร้างแม่น้ำและสร้างบ้านแปงเมืองขึ้น ในพงศาวดารภาคเหนือมีตำนานเมืองสุวรรณโคฒคำ^{๙๓} เล่าถึง พญานาคสองตัวเป็นสหายกัน อาศัยอยู่ในหนองกระแสน้ำ ตัวหนึ่งชื่อพญาศรีสัตตนาคราชอยู่ทางทิศ ได้ อีกตัวหนึ่งชื่อพญาสุตตนาคร อยู่ทางทิศเหนือ ต่อมาพญานาคทั้งสองทะเลาะกันเรื่องแบ่งอาหาร จึง เกิดการรบกัน พญาศรีสัตตนาครแพ้ หนีกลับไปยังที่อยู่ของตนแต่ก็ถูกพญาสุตตนาครพาบริวารขับไล่ออกไป จากที่อยู่เดิม พญาศรีสัตตนาครจึงพาบริวารคู้ควักหนีไปทางทิศเหนือ มาจนถึงถ้ำที่พระพุทธรเจ้าทรง ทำภักตกิจอยู่ ทางที่พญาศรีสัตตนาครคู้ควักมานี้จึงได้ชื่อว่าแม่น้ำชลนที หรือแม่น้ำโขง ต่อมาพญาศรี สัตตนาครเห็นว่ายังไม่ปลอดภัยอีกจึงคู้ควักต่อลงมาอีกจนได้ ๗ วันพบแม่น้ำอุจิงล่องมาตามแม่น้ำนั้น จนมาถึงเมืองโพธิสารหลวง เรื่องราวจากนี้กล่าวถึงกำเนิดของเมืองสุวรรณโคฒคำ โดยพญาศรีสัตตนาคร และบริวารที่อพยพมาอยู่ในแม่น้ำชลนทีได้ช่วยเหลือเจ้าสุวรรณทวารกุมารจากการลอบแพ ให้กลับคืนสู่ ทำเสาโคหมทอง แล้วตั้งบ้านเมืองขึ้นที่นั่น และในตอนท้ายเรื่อง กล่าวถึงเจ้าเมืองสุวรรณโคฒคำไม่ตั้งอยู่ ในธรรม จึงถูกพญานาคพาบริวารมาทำลายเมืองสุวรรณโคฒคำจนล่มไป ตำนานสิงหนวัติ^{๙๔} กล่าวถึง กำเนิดของเมืองนาคพันธุสิงหนวัตินครว่าเกิดจากพญานาคชื่อพันธุนาคราชเนรมิตกายเป็นพรหมณ์เข้า ไปบอกให้เจ้าสิงหนวัติซึ่งเป็นราชบุตรของกษัตริย์ฮ่อแห่งตระกูลไทยเมือง ชื่อ เทวกาล ให้ตั้งบ้านเมือง ริมแม่น้ำชานที จากนั้นนาคก็แสดงอิทธิฤทธิ์ขุดคูรอบเมืองกว้าง ๓๐๐๐ วาโดยรอบทุกด้าน จากนั้นจึง

^{๙๑} J.C. Cooper, **Dictionary of Symbolic and Mythological Animal** (London :HarperCollins Publisher, 1992)p. 212 - 213.

^{๙๒} ยศ สันตสมบัติ, **พรอยด์และพัฒนาการของจิตวิเคราะห์ : จากความฝันสู่ทฤษฎีสังคม**, หน้า ๓๒.

^{๙๓} **ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๗๒ ตำนานเมืองสุวรรณโคฒคำ** (พระนคร : กรมศิลปากร, ๒๕๐๔).

^{๙๔} **ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๖๑** (พระนคร : โรงพิมพ์ชวนพิมพ์, ๒๕๑๕).

ตั้งชื่อเมืองตามชื่อของพญานาคกับราชบุตรรวมกันว่านาคพันธุสิงหนวดินคร ซึ่งต่อมาภายหลังเปลี่ยนชื่อเป็นโยนกนครไชยบุรีราชธานีศรีช้างแส่น

ส่วนทางภาคอีสานมีนิทานที่เกี่ยวกับนาคสร้างเมืองที่สำคัญคือ *ตำนานอุรังคธาตุ*^{๔๔} หรือตำนาน *พระธาตุพนม* กล่าวถึงพญานาคสองตัวเป็นสหายกัน ทั้งสองอาศัยอยู่ในหนองแส ตัวหนึ่งชื่อพินทโยนกวัตินาคเป็นใหญ่อยู่หัวหนอง อีกตัวชื่อธนะมุลนาคเป็นใหญ่อยู่ท้ายหนอง ธนะมุลนาคอยู่กับหลานชื่อชีวานาค ต่อมานาคทั้งสองก็วิวาทกันเรื่องแบ่งอาหารจนทำให้น้ำในหนองขุ่นมัวไปหมด เทวดาที่เป็นใหญ่อยู่ที่นั่นมาห้ามปรามทั้งสองก็ไม่เชื่อ ในที่สุดเทวดาจึงไปทูลพระอินทร์ พระอินทร์จึงใช้ให้วิสุกรรมเทวบุตรลงมาขับไล่ นาคทั้งสองให้พ้นไปจากหนองนั้น ธนะมุลนาคคู้ควกั๊กแผ่นดินหนีลงไปทางใต้ ไปถึงเมืองกุรุนทนคร กลายเป็นแม่น้ำมูลนที ชีวานาคจึงคู้ควกั๊กแม่น้ำออกไปตามคลองอกของนาคทั้งสองนั้น แม่น้ำนั้นจึงชื่อว่าอุรังคนทีหรือแม่น้ำอู ส่วนพินทโยนกวัตินาคคู้ควกั๊กแม่น้ำออกไปทางเมืองเชียงใหม่ เรียกชื่อว่าแม่น้ำปิง นอกจากนี้ยังมีนาคตัวอื่น ๆ ที่เคยอาศัยอยู่ในหนองแสที่น้ำที่ขุ่นไม่ได้จึงหนีไปอยู่ตามที่ต่าง ๆ เช่น สุวรรณนาคอยู่ที่ภูเวียง พุทธโธปนาคอยู่ที่หนองบัวบาน ปัพพารนาคอยู่ที่ภูเขาลวง สุกขรณาคคู้ควกั๊กที่เวินหลอด เป็นต้น ในตอนต่อจากนี้เป็นเรื่องราวการเสด็จมายังที่ต่าง ๆ ริมสองฝั่งแม่น้ำโขงของพระพุทธเจ้า แล้วมีพญานาคมาถวายภัตตาหารแด่พระพุทธเจ้า มีเหตุการณ์ที่พระพุทธเจ้าได้โปรดแสดงธรรมเทศนาแก่พญานาค รวมทั้งได้ทรงประทับรอยพระพุทธบาทไว้ยังสถานที่ต่าง ๆ ตามที่พญานาคที่อาศัยอยู่ ณ ที่นั้นได้ทูลขอไว้ และที่สำคัญคือได้ทรงแสดงพุทธทำนายถึงที่ประดิษฐานของพระอุรังคธาตุและที่ตั้งของเมืองในอนาคตคือเมืองศรีสัตตนาคนานนท์จากนั้นก็เสด็จกลับกุสินารา

นอกจากหลักฐานที่ปรากฏในตำนานหรือพงศาวดารว่านาคในยุคแรกเป็นชายแล้วยังมีหลักฐานเกี่ยวกับลายผ้าโบราณที่เรียกว่าลายนาคซึ่งพบในงานค้นคว้าเรื่องผ้าของเพริเซีย แน่นหนา^{๔๕} โดยอาศัยหลักฐานผ้าลายนาคที่ได้จากเมืองซาเหนือและแขวงเชียงขวางซึ่งอยู่ทางตอนเหนือของประเทศลาวมาเป็นตัวอย่างประกอบคำอธิบาย และได้แปลความหมายจากสัญลักษณ์ที่ปรากฏบนลายผ้าว่า ความคิดเรื่องนาคมีมาก่อนที่นาคแบบอินเดียจะแพร่ผ่านเข้ามาสู่ท้องถิ่น นาคในความหมายเก่าของท้องถิ่นเป็นสัญลักษณ์แห่งอวัยวะเพศชาย เป็นผู้บันดาลสายฝน และคุ้มครองแม่น้ำซึ่งเกี่ยวโยงกับความอุดม

^{๔๔} *อุรังคธาตุ ตำนานพระธาตุพนม* (วิทยาลัยครูมหาสารคามและมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒมหาสารคาม, ๒๕๓๑).

^{๔๕} Patricis Cheesman Naenna, *Lao textiles : ancient symbols - living art* (Bangkok : White lotus, ๑๙๘๘) อ้างใน พิเชฐ สายพันธ์, "นาคาคติ" อีสานลุ่มน้ำโขง : ชีวิตทางวัฒนธรรมจากพิธีกรรมร่วมสมัย, (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบัณฑิต มหาวิทยลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๓๓).

สมบูรณ์ ดังนั้นไม่ว่าจะเป็นหญิงหรือภาคในวัฒนธรรมดั้งเดิมของไทยต่างเป็นสัญลักษณ์ที่หมายถึงเพศชายทั้งสิ้น

หากเป็นเช่นนั้นแล้วนิทานที่เล่าต่อกันมาในสมัยหลัง ได้เริ่มเกิดภาคเพศหญิงขึ้นตั้งแต่เมื่อไร และเนื่องมาจากเหตุใด

ในตำนานสุวรรณโคมคำ ตอนท้ายเรื่องเล่าถึงธิดาพญานาคสามพี่น้องออกมาจากเมืองนาคเที่ยวเล่นน้ำใกล้ดอนทรายซึ่งเป็นไร่ของมาณพคนหนึ่ง เมื่อหิวก็เข้าไปกินข้าวไร่ที่มาณพนั้นปลูกไว้ ต่อมาเมื่อกลับไปยังบาดาลได้เล่าเรื่องให้พญานาคผู้เป็นบิดาฟัง พญานาคจึงให้ธิดาทั้งสามขึ้นมาคอยช่วยเหลือมาณพอยู่ได้ ๑ ปี นางนาคนั้นก็เบื่ोजึงแรมมิเรื่อพร้อมสินค้ำให้มาณพออกไปค้าขายในเมืองสุวรรณโคมคำ ซึ่งขณะนั้นสิ้นเชื้อสายของปฐมกษัตริย์ผู้ก่อตั้งแล้ว มีพระยากรอมคำซึ่งสืบเชื้อสายมาจากตระกูลเสนานิเมืองอุโมงคเสลากรอมเขตต์มาปกครองแทน และกษัตริย์คนใหม่นี้เป็นผู้ที่ไม่ตั้งอยู่ในธรรม ได้กลั่นแกล้งทำอุบายเอาเรือและสินค้ำของมาณพไปหมด เมื่อธิดานาคทราบเรื่องจึงไปช่วยเหลือจนได้สิ่งของต่าง ๆ กลับมาเช่นเดิม จากนั้นนางนาคก็กลับไปเล่าพฤติกรรมของพระยาพาลีให้บิดาฟัง พญานาคทราบเรื่องก็มีความโกรธแค้นพระยากรอมคำมากพาบริวารมาชุดควักแม่น้ำให้ไหลไปทางเมืองสุวรรณโคมคำจนเมืองทั้งเมืองพังทลายและจมน้ำไปทันที นางนาคที่ปรากฏในท้ายเรื่องสุวรรณโคมคำนี้เริ่มแสดงให้เห็นการปรากฏตัวของนางนาค และความสัมพันธ์ของนางนาคที่มีต่อมนุษย์ แต่ความสัมพันธ์ที่ว้ายังไม่ถึงขั้นเป็นสามภรรยากัน เป็นแต่เพียงผู้ช่วยเหลือมนุษย์เท่านั้น

เมื่อย้อนกลับไปพิจารณาแนวเรื่องคนสมพาสกับนาคทั้ง ๑๐ แนวเรื่อง สามารถนำมาจัดใหม่ได้เป็นกลุ่มใหญ่ ๓ กลุ่ม คือ

๑. นางนาคสมพาสกับมนุษย์แล้วคลอดลูก ต่อมาลูกได้เป็นเจ้าเมือง
๒. ธิดาพญานาคเป็นภรรยาของเจ้าชาย
๓. นาคชายสมพาสกับหญิงสาว โดยมีแนวเรื่องลักษณะเดียวกับคนสมพาสกับงู

จะเห็นว่ากลุ่มที่ ๑ และ ๒ นาคล้วนแต่เป็นผู้หญิงทั้งสิ้น แต่แม้ว่าทั้งสองกลุ่มจะเล่าถึงนาคที่เป็นผู้หญิงเหมือนกัน แต่มีความแตกต่างในรายละเอียดและความหมาย ดังนี้

๑. นางนาคสมพาสกับมนุษย์แล้วคลอดลูก ต่อมาลูกได้เป็นเจ้าเมือง

เรื่องราวของนางนาคที่ได้สมพาสกับมนุษย์แล้วให้กำเนิดลูกกับมนุษย์ ต่อมาลูกได้เป็นเจ้าเมืองสืบเชื้อสายมนุษย์กับนาคต่อไป พบในนิทานไทยเรื่องพระร่วงอรุณกุมารเมืองสวรรค์โลก เป็นตำนานเกี่ยวกับพระร่วงซึ่งเชื่อว่าเป็นกษัตริย์องค์หนึ่งของสุโขทัยที่มีอำนาจมาก พระร่วงมีแม่เป็นนางนาคซึ่งได้กับพระยาอภัยคามินีเจ้าเมืองทริภุญไชย ขณะที่พระยามาถือศีลอยู่ในป่า เรื่องขุนทึ่งก็เช่นกัน ขุนทึ่งเป็นโอรสของขุนเทืองกับนางแอกไคธิดาพญานาค ต่อมาได้ขอวิชาจากมารดาช่วยในการสร้างเมือง และได้เป็นกษัตริย์ขึ้นปกครองเมืองเวียงเชียงเรือง ส่วนในตำนานเมืองเชียงตุงน่าจะมีความสัมพันธ์ในการเล่าเรื่อง เพราะเล่าถึงขุนทึ่งลูกพระยามังรายที่เกิดจากแม่หมี่ที่มากินน้ำบ้วนปากพระยามังรายจนตั้งครรภ์ ไปได้กับนางนาคและมีลูกชื่อขุนทึ่งเช่นเดียวกับพ่อ ต่อมาพญานาคผู้เป็นตาก็ได้เนรมิตเมืองให้ปกครองชื่อเมืองเวียงทวาย

อย่างไรก็ดี แม้วานิทานดังที่กล่าวมานี้จะเล่าในลักษณะตำนาน อธิบายความเป็นมาของเชื้อสายทางมารดาของกษัตริย์ที่สร้างเมืองหรือเจ้าเมืองว่าสืบเนื่องมาจากพระยานาค ซึ่งนักมานุษยวิทยาวิเคราะห์ว่าเป็นชนพื้นเมืองที่อาศัยอยู่ในดินแดนแถบนี้ และสอดคล้องกับการอธิบายความหมายจากตำนานการสร้างบ้านแบ่งเมืองของพญานาคในตำนานต่าง ๆ ดังที่กล่าวมาแล้วข้างต้น แต่เนื้อความยังไม่ต่อเนื่องกับตำนานเหล่านั้นเสียทีเดียวนัก เนื่องจากในนิทานเรื่องพระร่วงอรุณกุมาร ขุนทึ่ง หรือเรื่องตำนานเมืองเชียงตุง พญานาคที่เป็นพ่อของนางนาคนั้นไม่แสดงให้เห็นบทบาทการเป็นเจ้าของพื้นที่ให้เห็นอย่างชัดเจนอย่างในตำนานสุวรรณโคมคำ ตำนานสิงหนวัติ หรือตำนานอูรังคราตุ ที่เห็นนาคเป็นทั้งผู้บุกเบิกแม่น้ำ ช่วยสร้างเมือง รวมถึงทำลายเมืองให้ล่มไปด้วย นอกจากนี้ยังมองเห็นภาพการเคลื่อนย้ายถิ่นฐานอย่างชัดเจนทั้งฝ่ายนาคและฝ่ายมนุษย์ แต่ในนิทานเรื่องพระร่วงอรุณกุมาร ขุนทึ่ง หรือตำนานเมืองเชียงตุง พญานาคอาศัยอยู่ในบาดาลที่มีอยู่เดิมแล้วเช่นเดียวกับทางฝ่ายมนุษย์ และไม่มี การบุกเบิกแม่น้ำลำคลองอะไรอีก สิ่งเดียวที่คล้ายกันคือมีการสร้างเมืองใหม่เพิ่มขึ้น สิ่งนี้อาจสะท้อนให้เห็นสภาพถิ่นฐานบ้านเมืองที่ลทลบกักฐานดีแล้ว แต่ก็ยังมีการขยายเมืองเพิ่มขึ้นอยู่เรื่อย ๆ คนที่เคยเป็นครอบครองพื้นที่เดิมกับฝ่ายที่มาจากที่อื่นในตอนนั้นมีฐานะการเป็นเจ้าของพื้นที่เหมือนกัน สิ่งที่แบ่งแยกให้เห็นความแตกต่างน่าจะมีเพียงเรื่องเชื้อสาย โดยมีการนับถือทางฝ่ายนาคซึ่งมักเป็นฝ่ายทางมารดาว่ามีเชื้อสายตระกูลเก่าแก่

การที่สันนิษฐานว่าฝ่ายของมนุษย์ซึ่งก็คือกษัตริย์ที่สมพาสกับนาคเป็นคนที่มาจากอื่น แต่ได้ลงหลักปักฐานอยู่ที่นั่นนานแล้ว ทำให้เกิดช่องว่างที่จะเชื่อมโยงระหว่างนิทานในยุคตำนานสุวรรณโคมคำหรือตำนานอูรังคราตุ ซึ่งเป็นยุคที่นาคเข้ามาตั้งบ้านเมืองอยู่ก่อนและกลายเป็นเชื้อสายเก่าแก่ดั้งเดิมอยู่ในบริเวณนี้กับนิทานในยุคพระร่วงหรือขุนทึ่งที่มีคนอีกกลุ่มเข้ามาลงหลักปักฐานอยู่ด้วย เนื่องจากไม่

ปรากฏหลักฐานเรื่องราวอยู่ในนิทานไทยที่จะนำมาเชื่อมโยงได้ แต่เมื่อนำตำนานหรือพงศาวดารของเพื่อนบ้านใกล้เคียงมาศึกษา ก็จะเห็นว่าสามารถนำมาสวมช่องว่างนี้ได้พอดี นั่นคือ *ตำนานพระทอง* นางนาคของเขมรซึ่งปรากฏอยู่ใน *ราชพงษาวดารกรุงกัมพูชา*^{๓๗} เล่าว่าพระทองเป็นโอรสของพระเจ้าอาทิตย์วงศ์ซึ่งครองกรุงอินทปรีติบุรีศรีมหานคร ต่อมาพระทองคิดกบฏเพราะเห็นว่าพระราชบิดายกราชสมบัติให้น้องชาย พระเจ้าอาทิตย์วงศ์สั่งให้นำไปประหารแต่พระโอรสองค์เล็กมาทูลขอไว้ จึงเปลี่ยนเป็นเนรเทศพระทองกับบริวารออกจากเมือง พระทองได้เดินทางไปหยุดพักอยู่ที่นครโคกหมัน ต่อมาพระทองได้ไปเที่ยวบริเวณเนินโคกหมันและติดอยู่ที่นั่นเนื่องจากน้ำทะเลขึ้นและได้พบกับนางนาคที่ขึ้นมาเล่นบนหาดทราย พระทองขอผูกสมันครรักไคร้กับนางนาค แต่นางนาคให้พระทองไปเตรียมเครื่องบรรณาการมาที่นั่นอีก ๗ วัน ต่อมาพญานาคก็ยกธิดาให้และช่วยสูบน้ำบริเวณรอบ ๆ โคกหมันออก และเนรมิตราชธานีพร้อมด้วยปราสาทแล้วอภิเษกพระทองให้เป็นกษัตริย์ครองนคร ตั้งชื่อพระนครว่ากรุงกัมพูชา ต่อมาพระทองกับนางนาคนี้มีโอรสด้วยกัน ๑ องค์ ชื่อ พระเกตมาลาซึ่งต่อมาเป็นกษัตริย์ที่ยิ่งใหญ่และมีเดชานุภาพมาก

เรื่องพระทองนางนาคนี้แสดงให้เห็นความสัมพันธ์ของนาคในยุคแรกที่คู้ควักแผ่นดินลงมาทางใต้ และได้มาครอบครองบึงเจ้าของพื้นที่ในบริเวณโคกหมันซึ่งเดิมเป็นเกาะใหญ่ ในตอนต้นของ *ราชพงษาวดารกรุงกัมพูชา* กล่าวถึงพระพุทธเจ้าเสด็จมาประทับยังใต้ต้นหมัน มีพญานาคที่อาศัยอยู่บริเวณนั้นนำบริวารมานมัสการและทูลขอพึ่งพระธรรมเทศนา และได้มีพุทธทำนายว่าต่อไปที่นี่จะเป็นราชธานีใหญ่โดยมีพญานาคที่อาศัยอยู่ที่นั่นเป็นผู้สร้าง และตะกวดที่อาศัยอยู่ที่ต้นหมันนี้จะเป็นกษัตริย์ปกครอง กาลต่อมาก็เป็นจริงดังที่ทรงทำนาย นอกจากนี้ในเรื่องพระทองนางนาคยังเห็นร่องรอยวิธีการช่วยสร้างบ้านเมืองของพญานาค แม้จะมีการใช้อิทธิฤทธิ์เนรมิตบ้านเมือง แต่ก็ยังหลงเหลือวิธีการที่สอดคล้องกับธรรมชาติของนาคอยู่นั่นคือช่วยสูบน้ำบริเวณรอบ ๆ เกาะออก ซึ่งมีลักษณะเดียวกับการสร้างช่วยเมืองของนาคใน *ตำนานสุวรรณโคมคำ* *ตำนานสิงหนวัติ* หรือ *ตำนานอุรังคธาตุ* คือใช้กำลังคู้ควักแม่น้ำหรือคูคลองรอบเมือง แต่ในตำนานดั้งเดิมไม่มีการเนรมิตบ้านเมืองขึ้นมา ส่วนในนิทานเรื่องขุนทึ่งและ *ตำนานเมืองเชียงตุง* มีเพียงการเนรมิตอย่างเดียว ไม่มีการใช้ฤทธิ์ตามธรรมชาติของนาคแต่อย่างใด

ดังนั้นถ้าจะให้สรุปพัฒนาการของนิทานโดยใช้ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับนาคเป็นเกณฑ์จะเห็นว่านิทานจะเริ่มมาจากนิทานที่มีพญานาคเป็นผู้สร้างเมือง ซึ่งนาคเหล่านี้กล่าวถึงเพียงนาคเพศชายมีความสัมพันธ์กับมนุษย์ในการให้ความช่วยเหลือ สร้างถื่นฐานบ้านเมือง และในยุคนี้ยังเป็นยุคที่คนนับถือลัทธิบูชานาคอยู่ นิทานในสมัยต่อมาเป็นเรื่องของนาคที่ตั้งหลักปักฐานอยู่ในพื้นที่แล้ว และมีคน

^{๓๗} *ราชพงษาวดารกรุงกัมพูชา* (พระนคร : แพร่พิทยา, ๒๕๑๓).

จากภายนอกเดินทางเข้ามา จึงเริ่มเกิดนาครผู้หญิงหรือธิดาพญานาค เพราะมีการแต่งงานระหว่างคนที่มาจากภายนอกกับลูกสาวของเจ้าของพื้นที่เดิมซึ่งก็คือนาคร คนที่มาจากภายนอกนี้คือพวกพรหมณ์ที่นำลัทธิพรหมณ์กับพุทธเข้ามาจนเกิดความขัดแย้งกับระบบความเชื่อเดิมคือลัทธิขุขานาค^{๔๔} และทำให้ลัทธินี้เริ่มเสื่อมถอยลง ความสำคัญของนาครก็ลดลงด้วย ทำให้นิทานในยุคถัดมาบทบาทของนาครก็เริ่มลดน้อยลง แต่ก็ยังมีอยู่ เห็นได้จากการที่ยังนับเชื่อสายทางแม้ว่าเป็นนาครและพญานาคที่เป็นตาก็ยังช่วยสร้างบ้านเมือง และหลังจากนี้ความสำคัญของนาครในนิทานไทยก็ลดลงเรื่อย ๆ จนกระทั่งถึงนิทานในยุคหลังที่นาครเป็นเพียงตัวละครมหัศจรรย์ เป็นสัตว์ในจินตนาการตัวหนึ่งเท่านั้น ดังจะกล่าวรายละเอียดในหัวข้อต่อไป

๒. ธิดาพญานาคเป็นภรรยาของเจ้าชาย

ในนิทานกลุ่มที่สองนี้ เล่าถึงตัวละครธิดาพญานาคได้เป็นภรรยาของเจ้าชาย ซึ่งพบมากในนิทานมหัศจรรย์ของภาคต่าง ๆ นิทานกลุ่มนี้น่าจะได้รับอิทธิพลมาจากนิทานในกลุ่มแรก ซึ่งเป็นเรื่องเกี่ยวกับตำนานชีวิตประวัติของกษัตริย์บางองค์ที่มีแม่เป็นนาคร แต่ทั้งนี้ในนิทานกลุ่มที่ ๒ นางนาครได้ถูกลดบทบาทลงอย่างมาก จากในนิทานกลุ่มแรกที่มีของวิเศษให้ลูก เพื่อให้ลูกใช้ในการสร้างเมือง หรือบางครั้งพญานาคผู้เป็นตาก็ช่วยสร้างเมืองให้ รวมทั้งนางนาครในนิทานกลุ่มแรกยังมีสภาวะที่แสดงให้เห็นความเป็นนาครสูง เช่น การออกไข่เป็นฟอง การแสดงให้เห็นร่างของนาครขณะหลับ หรือการกลายร่างเป็นนาครเพื่อเล่นน้ำ แต่ในนิทานกลุ่มที่สองซึ่งโดยมากมักจะเป็นนิทานมหัศจรรย์ นางเอกที่เป็นธิดาของพญานาคไม่ได้แสดงพฤติกรรมที่เป็นนาครมากนัก ภาพที่ปรากฏในนิทานจึงเป็นเพียงหญิงสาวสวยคนหนึ่งที่อยู่อาศัยเป็นธิดาพญานาค และอาจแปลงร่างเป็นนาครได้เท่านั้นเอง นอกจากนี้นางนาครในนิทานกลุ่มที่สองยังไม่ค่อยมีบทบาทในเรื่องเท่าใดนักแม้จะอยู่ในฐานะภรรยาของพระเอกแต่ส่วนใหญ่ก็จะเป็นภรรยา ๑ ในหลาย ๆ คนของพระเอก และได้กันในขณะที่พระเอกเดินทางอยู่ในป่าเพื่อกระทำการกิจบางอย่าง เช่น ตามหามารดา หรือตามหาภรรยาที่พลัดพรากกัน นอกจากนี้ ในนิทานเหล่านี้ไม่ได้เล่าถึงการมีทายาทกับนางนาคร ดังนั้นนางนาครในนิทานกลุ่มนี้จึงไม่ได้แสดงสัญลักษณ์ของการสืบเชื้อสายทางฝั่งมารดาดังเช่นในนิทานกลุ่มก่อน ดังนั้นหากจะวิเคราะห์ความหมายของนางนาครในนิทานกลุ่มนี้ คงจะวิเคราะห์ได้ว่าพวกนางเป็นเพียงหญิงสาวชาวป่าธรรมดา ๆ ที่พระเอกมาพบในป่า ได้นางเป็นภรรยาแล้วก็ผ่านไป หรือบางเรื่องก็อาจพากลับเมืองด้วย ไม่ได้มีศักดิ์สูงถึงขั้นเป็นลูกสาวหัวหน้าชนเผ่าท้องถิ่นดังนิทานในกลุ่มแรก หรือเป็นเพียงตัวละครที่กวีจินตนาการขึ้นเพื่อเพิ่มรสชาติความสนุกสนานให้กับนิทานเท่านั้น นิทานในกลุ่มนี้จึงแสดงให้เห็นความสำคัญของนาครในความคิดของคนไทยส่วนใหญ่ที่ลดลงอย่างชัดเจน อย่างไรก็ตามในคนไทยบางกลุ่มยังตระหนักถึงความสำคัญและความศักดิ์สิทธิ์ของ

^{๔๔} สุจิตต์ วงษ์เทศ, *นาครในประวัติศาสตร์อุษาคเนย์*, หน้า ๒๖.

นาค และได้แสดงออกผ่านทางพิธีกรรมแทน เช่น พิธีบูชาสัตตนาคราแห่งวัดพระธาตุพนมซึ่งเป็นการสร้างความหมายใหม่ให้กับพญานาคกับพระพุทธศาสนา ซึ่งมีรายละเอียดอยู่ในวิทยานิพนธ์ของพิเชฐ สายพันธ์^{๔๔}

กล่าวโดยสรุป ในนิทานไทยงูกับนาคเป็นสัตว์ชนิดเดียวกัน และมีความสัมพันธ์ระบบความคิด ความเชื่อของคนไทยเพื่อนบ้านที่อยู่ในบริเวณใกล้เคียงมาตั้งแต่โบราณ โดยมีลัทธิเกี่ยวกับการบูชา และนาค ทั้งงูและนาคในยุคแรกเป็นสัญลักษณ์ของเพศชาย เห็นได้จากการที่นิทานเกี่ยวกับงูทุกเรื่อง ให้งูเป็นผู้ชาย ส่วนนิทานเกี่ยวกับนาคในยุคสร้างบ้านแปลงเมืองก็เป็นชายเช่นกัน จากนั้นนาคก็มีการปรับเปลี่ยนตนเองตลอดเวลาเพื่อให้เข้ากับการเปลี่ยนแปลงทางสังคม ที่สำคัญคือการเข้ามาของคณาภย นอกทำให้เกิดการแต่งงานระหว่างลูกสาวของหัวหน้าเผ่าดั้งเดิมกับคนที่เพิ่งเข้ามาใหม่ เกิดมีนาคเพศหญิงขึ้น และนาคเพศหญิงก็เข้ามามีความสำคัญแทนที่นาคชาย ในฐานะที่เป็นเชื้อสายทางฝ่ายมารดา ต่อมาเมื่อลัทธิการบูชานาคเสื่อมลง ความสำคัญของนาคที่เป็นเชื้อสายมารดาก็ลดลงด้วย นาคในนิทาน จึงเป็นเพียงตัวละครหญิงตัวหนึ่งที่ใช้ประดับบารมีของตัวละครเอกฝ่ายชายเท่านั้น

ส่วนงูนั้นมีการเปลี่ยนแปลงตามกาลเวลาน้อยมาก ความคิดเรื่องงูเป็นสัญลักษณ์แทนเพศชาย ยังฝังแน่นอยู่ในจิตใจได้สำนึกของคนไทย แม้เมื่อรับอิทธิพลทางพุทธศาสนาเข้ามา งูก็ยังดำรงความเป็นเพศชายอยู่ เพียงแต่มีการสถาปนาตัวเองให้กลายเป็นนาคผู้ที่มีอำนาจและความศักดิ์สิทธิ์มากขึ้นเท่านั้น

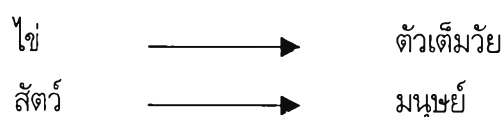
๔.๒.๕ อนุภาคคนสมพาสกับสัตว์ : สัตว์ที่ต่อมาถอดร่างเป็นคน

ในบรรดานิทานที่มีคนสมพาสกับสัตว์ ซึ่งแบ่งออกได้เป็น คนสมพาสกับสัตว์จริง คนสมพาสกับคนที่แปลงร่างเป็นสัตว์ คนสมพาสกับสัตว์ที่แปลงร่างเป็นคน และคนสมพาสสัตว์ที่ต่อมาถอดร่างเป็นคน พบว่านิทานประเภทสุดท้าย คือคนสมพาสสัตว์ที่ต่อมาถอดร่างเป็นคน มีเป็นจำนวนมากที่สุด อีกทั้งยังมีลักษณะร่วมกันบางประการจนอาจนำมาวิเคราะห์หาความหมายร่วมกันได้ นิทานในกลุ่มนี้ได้แก่เรื่อง *ไชยมงคล* (ลาย, ก) *ท้าววูง* (मुख, ก) *งูกายสิทธิ์* (मुख, ต) *ธนูชรรค์* (ลาย, ก) *สุวรรณจักกาคำ* (ลาย, น) *แลนทอง* (मुख, ต) *ท้าวเต่า* (मुख, น) *พญาสุวรรณกัจฉะ* (मुख, อ) *ท้าวเต่าคำ* (मुख, อ) *ท้าวเต่าคำ* (ลาย, อ) *เจ้าชายกบ* (मुख, ต) *ป่าตะเพียนทอง* (ลาย, น)

^{๔๔} พิเชฐ สายพันธ์, "นาคาคติ" อีสานลุ่มน้ำโขง : ชีวิตทางวัฒนธรรมจากพิธีกรรมร่วมสมัย, (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบัณฑิต มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๓๙).

“ร่างสัตว์” กับสภาวะทางธรรมชาติ

เมื่อพิจารณาชนิดของสัตว์ในนิทาน อันได้แก่ ไก่ กิ้งก่า ตะกวด เต่า งู กบ และปลา จะเห็นได้ว่าแม้ว่าสัตว์เหล่านี้จะมีประเภทที่หลากหลายนั่นคือ มีทั้งสัตว์ปีก ได้แก่ ไก่ สัตว์เลื้อยคลาน ได้แก่ กิ้งก่า ตะกวด งู และเต่า สัตว์ครึ่งบกครึ่งน้ำ ได้แก่ กบ และสัตว์น้ำ ได้แก่ ปลา สัตว์เหล่านี้ยังมีลักษณะทางธรรมชาติร่วมกันบางประการ นั่นคือ มีสภาวะแรกกำเนิดและสภาวะเจริญเติบโตที่แตกต่างกัน กล่าวคือ เมื่อแรกเกิด เกิดเป็นไข่ ต่อมาจึงออกจากไข่กลายเป็นตัว สัตว์บางชนิดมีสภาวะเปลี่ยนแปลงเมื่อเจริญเติบโตขึ้นมากกว่า ๑ ครั้ง เช่น กบ เปลี่ยนจากไข่เป็นลูกอ๊อด แล้วจึงเป็นกบในที่สุด งูก็มีการเปลี่ยนแปลงสภาวะบ่อยครั้ง คือ เมื่อออกจากไข่เป็นตัวงูแล้ว จะมีการลอกคราบเพื่อขยายขนาดลำตัวอยู่เสมอ การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นนี้เป็นกลไกของธรรมชาติ เพื่อให้สัตว์เหล่านั้นเตรียมการปรับตัวและสามารถอยู่รอดได้ในสภาวะแวดล้อมใหม่ และแสดงภาวะที่เติบโตขึ้น ลักษณะทางธรรมชาติดังกล่าวนี้สอดคล้องกับสภาวะเปลี่ยนแปลงของตัวละครสัตว์ในนิทานกลุ่มนี้ที่มีการเปลี่ยนแปลงจากสภาวะกำเนิดและวัยเด็ก คือ ร่างสัตว์ ไปสู่ภาวะที่เติบโตเต็มที่ นั่นคือเป็นมนุษย์ อยู่ในวัยที่สามารถมีคู่ครองเพื่อขยายเผ่าพันธุ์ตามธรรมชาติได้

นอกจากนี้ ไข่ของสัตว์ยังทำหน้าที่ปกป้องลูกอ่อนของสัตว์จากสภาวะที่เปลี่ยนแปลงจากในครรภ์มาสู่โลกภายนอก ในขณะที่ร่างสัตว์ก็ปกป้องและสร้างความปลอดภัยให้กับพระเอกในวัยเด็กได้เช่นกัน กิ้งก่า อัจฉกร เรียกว่าพระเอกอยู่ในร่างสัตว์นี้ว่าการซ่อนตัวซึ่งมีเหตุผลประการหนึ่งคือ เพื่อความปลอดภัยของตัวละครที่ยังอ่อนวัย ไม่เข้มแข็งทั้งกำลังและความสามารถ การปรากฏเรือนร่างหรือแวแห่งความสามารถเร็วเกินไปอาจสร้างความอิจฉาริษยาและชวนให้ศัตรูหาทางกำจัดโดยที่ตนเองไม่มีทางรู้ หรือไม่มีโอกาสรู้^{๑๑๑} รวมทั้งการถือกำเนิดอยู่ในครอบครัวที่ยากจน การอยู่ในร่างสัตว์จะทำให้ผู้ที่เลี้ยงดูไม่ต้องลำบากมากเกินไป ซึ่งลักษณะเช่นนี้จะพบได้บ่อยที่สุด เช่น สุวรรณจักกัคำ หนูซอร์ค ห้าวเต่า พญาสุวรรณกัจจะ ห้าวเต่าคำ เจ้าชายกบ เป็นต้น อย่างไรก็ตาม สิ่งที่ผู้วิจัยเห็นว่าเป็นเหตุผลที่สำคัญที่สุดในการที่ตัวละครเอกซ่อนอยู่ในร่างสัตว์ คือเพื่อการทดสอบ หรือพิสูจน์ความจริงบางประการ

^{๑๑๑} กิ้งก่า อัจฉกร, *คติชนวิทยา* (กรุงเทพฯ : หน่วยศึกษานันทนาการ กรมการฝึกหัดครู, ๒๕๑๙), หน้า

“ร่างสัตรว์” กับการทดสอบ

เมื่อนำนิทานเหล่านี้ มาพิจารณารายละเอียดการดำเนินเรื่อง พบว่าส่วนใหญ่มีลักษณะเดียวกัน นั่นคือ

- พระเอกเกิดมาในร่างสัตรว์
- นางเอกมักเป็นลูกคนสุดท้องหรือเป็นลูกคนเดียว
- มีการกำหนดเงื่อนไขให้พระเอกทำ ก่อนที่จะได้นางเอก หรือ พระเอกสัญญาว่าจะทำงานบางอย่างให้ แลกกับตัวนางเอก
- เมื่อได้แต่งงานกับนางเอก กลางวันพระเอกเป็นสัตรว์ กลางคืนถอดร่างเป็นคน
- นางเอกนำร่างสัตรว์ไปทำลาย
- พระเอกกลายเป็นคนตลอดไป

บางเรื่องมีตอนท้ายเพิ่มอีกว่า

- หญิงสาวอีกคนอิจฉา ไปหาสัตรว์เช่นนั้นมาเป็นสามีบ้าง
- สัตรว์นั้นเป็นสัตรว์จริง ๆ จึงถูกสัตรว์ทำร้าย

ลักษณะของอนุภาคดังกล่าวมานี้ มีบางส่วนคล้ายกับ แบบเรื่อง The search for the lost husband ในแบบเรื่องนิทานพื้นเมือง ของ Antti Aarne และ Stith Thompson^{๑๑๑} ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

๑. สามีเป็นอมมนุษย์
  - (a) อมมนุษย์เกิดมาเพราะการอริษฐานที่แรงริบของพ่อแม่
  - (b) เขาเป็นมนุษย์ในเวลากลางคืน
  - (c) หญิงสาวสัญญากับตัวเองว่าจะเป็นเจ้าสาวของอมมนุษย์ หรือ (c¹) ค้นพบเสื้อผ้าหรือเครื่องประดับที่ถูกลักขโมยไป (c²) หนีจากการถูกจับขังในน้ำพุ หรือบ่อน้ำ (c³) หญิงสาวพบสามีเหนือธรรมชาติโดยบังเอิญ
  - (d) พ่อของหญิงสาวสัญญากับเธอไว้ว่า (d¹) ให้นำดอกไม้มาให้ หลังกลับจากการเดินทาง หรือ (d²) จ่ายหนี้พนัน (d³) หลบหนีจากอันตราย
  - (e) พ่อและลูกสาวพยายามส่งหญิงสาวคนอื่นให้เป็นภรรยาอมมนุษย์ แต่ไม่เป็นผล

---

^{๑๑๑} แบบเรื่องนิทานพื้นเมือง (The Types of the Folktale) จะพิจารณานิทานทั้งเรื่องหรือทั้งตอนซึ่งสมบูรณ์ในตัวเอง ต่างจากดัชนีอนุภาค ที่จำแนกอนุภาคหรือองค์ประกอบย่อยๆ ของนิทาน

๒. การทำลายคำสาปของอมมนุษย์
- หญิงสาวทำลายคำสาปของอมมนุษย์ (คนแคระ หมี หมาป่า ลา กู หมู เม่น กบ นก หรือ ต้นไม้) โดยการจูบหรือลှ่น้ำตา หรือ
  - โดยการเผาร่างสัตว์ หรือ
  - โดยวิธีการอื่น ๆ
๓. สามีย้ายตัวไป
- หญิงสาวสูญเสียสามีเพราะเธอเผาร่างสัตว์ของเขา
  - เปิดเผยความลับของเขากับพี่สาวหรือน้องสาวของเธอ
  - ทำผิดข้อห้ามอื่น ๆ (c¹) มองดูเขา (c²) จูบเขา หรือ (c³) พักอยู่ที่บ้านนานเกินไป
๔. การค้นหาสามี
- หญิงสาวเดินทางไปด้วยความเศร้าโศกเสียใจและต้องสวมรองเท้าเหล็ก
  - ได้ของวิเศษจากหญิงชราหรือจากลูกของเธอ
  - ถามหนทางที่จะไปจากสายลมหรือดวงดาว
  - ปีนขึ้นภูเขาแก้วที่สูงชัน
  - รับใช้แม่เมดซึ่งใช้ให้เธอทำงานที่เป็นไปไม่ได้หรือมีอันตราย
  - เอาตัวรอดจากผู้ชายที่เข้ามาเกี่ยวพาราสี
๕. การค้นพบสามี
- เธอใช้อัญมณี ๓ ชิ้นใช้เวลา ๓ คืน เพื่อยู่กับสามีของเธอ และสุดท้ายเธอก็ได้เขากลับมา
  - แก้คำสาปให้เขาโดยการปฏิบัติต่อเขาด้วยความรัก
  - บางครั้งเธอจะต้องเดินทางต่อไปและได้แสดงความเมตตาต่อสัตว์และสิ่งของต่าง ๆ

สิ่งที่คล้ายกันระหว่างลักษณะร่วมบางประการของนิทานในกลุ่มนี้กับแบบเรื่องนิทานพื้นบ้านคือ พระเอกเกิดมาเป็นอมมนุษย์ โดยส่วนใหญ่ก็คือสัตว์ ในดัชนีแบบเรื่องมีคนแคระกับต้นไม้ด้วย ส่วนนิทานไทย มีแต่สัตว์อย่างเดียว และผู้ที่จะกำจัดร่างนั้นไปก็คือนางเอก ในนิทานไทยมีวิธีกำจัดวิธีเดียวคือการทำลายร่างสัตว์นั้นเสียโดยการเผาไฟ ส่วนการที่สามีหนีออกจากบ้านหลังการทำลายร่างสัตว์นั้นพบเพียงเรื่องเดียว คือ *เจ้าชายกบ*

น่าสังเกตว่าทั้งนิทานในแบบเรื่องนิทานพื้นบ้าน *The search for the lost husband* และในนิทานไทยประเภทคนสมพาสกับสัตว์ที่ต่อมาถอดร่างเป็นคน สัตว์ หรืออมมนุษย์ เป็นเพศชายแทบทั้งหมด ส่วนส่วนฝ่ายมนุษย์เป็นผู้หญิงและเป็นภรรยาที่ถูกทดสอบบางประการจากสามี ในแบบเรื่อง

นิทานพื้นบ้าน เห็นได้ชัดว่า มีการทดสอบที่สำคัญ ๒ ประการ คือ ทดสอบความรัก และทดสอบความซื่อสัตย์จงรักภักดี อันเป็นคุณสมบัติสำคัญของภรรยาที่สังคมคาดหวัง การทดสอบความรัก เห็นได้จากวิธีที่หญิงสาวทำลายคำสาป ประการหนึ่งคือจุมพิตสามี่ ซึ่งยังอยู่ในร่างมนุษย์ มีความน่าเกลียดน่ากลัว หญิงสาวต้องใช้ความรักเอาชนะความรังเกียจยะแยะจึงจะทำลายคำสาปได้ และเมื่อค้นพบสามี่แล้ว ก็ต้องปฏิบัติต่อสามี่ด้วยความรักจึงจะได้เขากลับมา ส่วนการทดสอบความซื่อสัตย์จงรักภักดีต่อสามี่นั้น เป็นสิ่งสำคัญมาก เห็นได้จากการที่เธอต้องสูญเสียเขาไป ประการหนึ่งก็เพราะไม่ซื่อสัตย์ต่อเขา นั่นคือเอาความลับของสามี่ไปเล่าให้คนอื่นฟังหรือทำผิดข้อห้ามอื่น ๆ และเมื่อภรรยาสำนึกได้ จะออกติดตามหาสามี่ เธอก็ต้องผ่านบททดสอบนานับประการเพื่อพิสูจน์ความซื่อสัตย์จงรักภักดี เช่น การไม่หลงไปกับคำเกี้ยวพาราสีของผู้ชายคนอื่น การติดตามสามี่ไปยังหนทางที่ยากลำบากอย่างไม่ย่อท้อ เป็นต้น

ในส่วนของนิทานไทย หลายเรื่องแสดงให้เห็นการทดสอบที่วุ่นวายเช่นกัน ในเรื่อง *ท้าวเต่าคำ* (มุข, ๑) เมื่อแต่งงานกันแล้วเต่าแก๊งถอดรูปเป็นชายหนุ่มมาเกี้ยวพาราสีภรรยาแต่นางก็ไม่เล่นด้วย เรื่อง *ท้าวเต่าคำ* (ลาย, ๑) เต่าแก๊งพาภรรยาไปทำนาเมื่อนางไม่ปริปากบ่นจึงเนรมิตปราสาทให้อยู่ ส่วนเรื่อง *เจ้าชายกบ* เมื่อภรรยาเผาร่างกบของสามี่แล้ว นางก็ออกติดตามหาสามี่ด้วยความยากลำบากจนพบสามี่ในที่ที่สุด ดังนั้นจะเห็นได้ว่าการทดสอบนางเอกในนิทานไทยมีส่วนคล้ายคลึงกับในแบบเรื่องนิทานสากล และยังมีการทดสอบที่เป็นเอกลักษณ์ที่สะท้อนวัฒนธรรมของท้องถิ่น นั่นคือการทดสอบให้นางเอกซึ่งเป็นธิดาเจ้าเมืองทำนา อันเป็นอาชีพหลักของคนไทย

ทั้งนี้ นอกจากการทดสอบฝ่ายหญิงแล้ว ในนิทานไทยกลุ่มนี้บางเรื่องยังมีการทดสอบฝ่ายชายด้วย แต่แตกต่างกันที่การทดสอบฝ่ายหญิงนั้นเป็นการทดสอบเรื่องอุปนิสัยใจคอ ส่วนฝ่ายชายเป็นการทดสอบความสามารถในการสร้างสิ่งที่มีค่าต่าง ๆ เช่น สะพานเงินสะพานทอง ปราสาททอง ถนนที่ปูด้วยเพชรนิลจินดา การทดสอบนี้ถือเป็นเงื่อนไขที่จะทำให้ได้แต่งงานกับนางเอก ซึ่งมักเป็นธิดาเศรษฐีหรือเจ้าหญิง พระเอกที่อยู่ในร่างสัตว์จะสามารถเนรมิตสิ่งต่าง ๆ ตามเงื่อนไขนี้ได้ บางเรื่องพระเอกสามารถปลุกพืชที่มีเพชรหรือทองอยู่ข้างใน แล้วนำไปขอนางเอกที่เป็นธิดาเจ้าเมือง จนเจ้าเมืองยกลูกสาวให้ การทดสอบนี้ ในนิทานมองว่าเป็นการแสดงบุญญาภิหารของพระเอก แต่อีกนัยหนึ่งอาจมองได้ว่าเป็นเสมือนการตรวจสอบความสามารถในการก่อร่างสร้างตัวของฝ่ายชายการเป็นหลักเป็นฐานหรือการขยันทำมาหากิน เช่น การทำไร่ปลุกพืชจนได้ผลิตผลที่ดี มีราคา เพื่อประกันว่าหากยกลูกสาวให้แล้ว ลูกสาว จะไม่อยู่อย่างลำบาก

นอกเหนือจากความน่าสนใจในการวิเคราะห์หาเหตุผลของการซ่อนตัวอยู่ในร่างสัตว์ของตัวละครเอกที่มีจุดประสงค์สำคัญเพื่อซ่อนตัวหรือพิสูจน์ความจริงบางอย่างแล้ว ความสัมพันธ์ของ “ร่าง

สัตว์” กับเพศก็เป็นอีกสิ่งหนึ่งที่นำเสนอใจวิเคราะห์หาความหมายเช่นกัน ในจำนวนนิทานที่คนสมพาสกับสัตว์ที่ต่อมาถอดร่างเป็นคนกลุ่มนี้ ซึ่งมีนิทานที่เกี่ยวข้องทั้งสิ้น ๑๒ เรื่อง ตัวละครสัตว์นี้เป็นเพศชายถึง ๑๑ เรื่อง มีเพียงเรื่องเดียวที่เป็นเพศหญิง คือ เรื่อง *ป่าตะเพียนทอง* ที่นางเอกเป็นปลาตะเพียน การที่ร่างสัตว์มักจะเป็นพระเอกซึ่งเป็นเพศชายนั้นอาจนำมาพิจารณาได้สองแง่มุม ประการแรกคือความสัมพันธ์ของสัตว์กับสัญลักษณ์ทางเพศ ประการที่สองคือความคิดความเชื่อที่เกี่ยวข้องกับตัวเอกที่มีร่างอัปลักษณะในนิทาน

ในบรรดาสัตว์ทั้งหลาย งูจัดว่าเป็นสัญลักษณ์ทางเพศที่เป็นสากล^{๑๐๒} นั่นคือเป็นสัญลักษณ์แทนเพศชายหรืออวัยวะเพศชาย เช่น ในเพลงรักเพลงหนึ่งของชาวพื้นเมืองออสเตรเลียแห่งหมู่เกาะอาร์นแฮมแลนด์กล่าวถึงงูสายฟ้าปรากฏตัวขึ้นขณะที่ชายหญิงกำลังสมสู่กันอยู่ในกระท่อม งูสายฟ้ามาพร้อมกับก้อนเมฆ มันกอดรัดก้อนเมฆ และสมสู่กับเมฆด้วยอาการรุนแรง จนในที่สุดฝนก็ตกลงมา เบอร์นทตีความว่า งูคือองคชาติ ฝนคือน้ำกาม คนไทยสมัยก่อนก็มีความเชื่อว่าใครฝันเห็นงูจะเจอเนื้อคู่ นิทานหลายเรื่องได้สะท้อนความเชื่อนี้ เช่น เรื่อง *พระอภัยมณี* ตอนนางเกษราฝันก่อนจะเจอกับศรีสุวรรณความว่า

จึงเรียกสี่พี่เลี้ยงมาเคียงข้าง	นุชนางเล่าแจ้งแถลงไข
ฉันฝันว่าวาสุกรีอันเกรียงไกร	เข้ามาในแท่นสุวรรณอันบรรจง
เกี่ยวกระหวัดรัดรอบอุราน้อง	ฉันรำร้องอยู่บนเตียงจนเสียงหลง
ให้อ้อนนุ่มกลุ่มจิตพิชฌุขงค์	หมายว่าปลงชีวานีกาลัย

เมื่อนางเล่าให้พี่เลี้ยงฟัง พี่เลี้ยงก็ตอบว่า

แม้ชบกัตรัดใครในนิมิต	จะได้ชมสมสนิเทศนทา
แม้รูปร่างฝ่ายคู่ภิรมยา	วาสนาฟุ้งเฟื่องเรื่องเจริญ ^{๑๐๓}

ในนิทานกลุ่มที่นำมาศึกษาเองก็จะเห็นว่า นิทานที่มีตัวละครเป็นงูทุกเรื่องล้วนแต่เป็นเพศชายทั้งสิ้น ในส่วนของสัตว์ชนิดอื่น ๆ เช่น เต่า มีการนำมาใช้ในความหมายแตกต่างกันออกไป ในเพลงพื้น

^{๑๐๒} สุภัญญา ภัทราชัย, เพลงปฎิพากย์ : บทเพลงแห่งปฏิภาณของชาวบ้านไทย , หน้า ๑๐๒.

^{๑๐๓} สุนทรภู่, พระอภัยมณี, หน้า ๓๔ - ๓๕.

บ้านของภาคกลางมักนำเต่ามาเป็นสัญลักษณ์แทนเพศอวัยวะเพศหญิง โดยยึดรูปลักษณะเป็นหลัก^{๑๐๔} แต่ในนิทานที่นำมาศึกษา นิทานที่มีเต่าเป็นตัวละครได้สมพาสกับมนุษย์ ทุกเรื่องเป็นเพศชาย ดังนั้นการนำเต่ามาใช้ในนิทานอาจจะได้รับอิทธิพลมาจากทางอื่น นั่นคืออิทธิพลทางพุทธศาสนา ได้แก่ ความคิดความเชื่อเรื่องพระโพธิสัตว์ลงมาเสวยชาติเป็นมนุษย์แต่อยู่ในรูปอัปลักษณ์

ความคิดเรื่องพระโพธิสัตว์ลงมาเสวยชาติอยู่ในร่างอัปลักษณ์ ร่างชายโรคตะ รวมถึงร่างสัตว์พบมากในนิทานพื้นบ้านของภาคเหนือและภาคอีสาน เช่น *ท้าวท้าวกาดำ ท้าวหัวข้อหล้อ ท้าวหมาหุยุ* เป็นการนำนิทานพื้นบ้านมาแต่งในลักษณะของชาดก ซึ่งเป็นลักษณะที่ได้รับความคิดมาจากการแต่งปัญญาสชาดก ชาดกนอกนิบาตของล้านนาที่รู้จักและแพร่หลายในวงกว้าง ลักษณะทั่วไปของนิทานเหล่านี้คือ พระเอกเกิดมาในรูปอัปลักษณ์ถูกคนรังเกียจ แต่ได้ประพุดิตตัวคืออยู่ในศีลธรรม ต่อมาจึงสามารถถอดร่างให้มีรูปร่างได้ บางเรื่องเทวดาก็มาเนรมิตร่างใหม่ที่สวยงามให้ให้ โดยอธิบายว่าหมดกรรมแล้ว เช่น เรื่อง *ท้าวหมาหุยุ* ในปัญญาสชาดกเองก็ไม่มีเรื่องใดที่ตัวเอกเป็นสัตว์แล้วแต่งงานกับมนุษย์ อาจจะมีเรื่องที่ใกล้เคียงกันที่สุด คือ เรื่อง *สุวรรณสังฆชาดก* ที่พระโพธิสัตว์จุติลงมาในครรภ์และคลอดออกมาเป็นหอยสังข์ แต่หอยสังข์นี้ถูกหุบทำลายเสียตั้งแต่เมื่อพระสังข์ยังเป็นเด็ก ผู้ที่หุบคือแม่ของพระสังข์เอง อย่างไรก็ตามพระสังข์ก็ได้รูปเงาะมาจากนางยักษ์ที่เลี้ยงดูตน และได้สวมรูปเงาะนี้ไปเลือกคู่ จะเห็นได้ว่า *สุวรรณสังฆชาดก* นี้ มี “ร่าง” ที่ปกปิดร่างที่แท้จริง ถึงสองร่าง คือ ร่างเมื่อแรกกำเนิดเป็นหอยสังข์และร่างที่ใช้ตอนโตเป็นร่างของคนอัปลักษณ์ แต่ในนิทานในกลุ่มที่คนสมพาสกับสัตว์ถอดร่างเป็นคนได้มีร่างเดียว คือมีร่างสัตว์ตั้งแต่แรกกำเนิดและใช้ไปจนถึงแต่งงาน จากนั้นร่างจึงถูกทำลาย ดังนั้นการใช้เต่าเป็นตัวละครเพศชายในนิทานจึงน่าจะได้รับอิทธิพลมาจากความคิดเรื่องพระโพธิสัตว์ในการแต่งชาดกพื้นบ้านของไทย รวมถึงคู่สมพาสที่เป็นสัตว์ที่ถอดร่างได้ชนิดอื่นๆ เช่น กิ้งก่า แลน กบ ขึ้นอยู่กับว่ากวีจะเลือกสัตว์ชนิดใดขึ้นมารังสรรค์ อย่างไรก็ตามสัตว์ที่เลือกมานี้ยังมีความสัมพันธ์กับร่างสัตว์ธรรมชาติที่สามารถ “ถอดได้” หรือเปลี่ยนรูปได้ ดังที่กล่าวมาแล้วข้างต้นด้วย

ในส่วนของเรื่อง *บัวตะเพียนทอง* ซึ่งเป็นเรื่องเดียวที่สัตว์ที่ถอดร่างได้เป็นเพศหญิง พิจารณาได้ว่า ลักษณะที่ปลาเป็นเพศหญิงพบในนิทานอีกหลายเรื่อง เช่น *รามเกียรติ์* ทศกัณฐ์ได้สมพาสกับนางปลาคือนางมัจฉา เรื่อง *ปลาบู่ทอง* นางขนิษฐามารดาของนางเอื้อย เมื่อตายไปก็มาอยู่ในร่างปลาบู่ รวมถึงเงือกที่มีลักษณะครึ่งคนครึ่งปลาโดยมากก็เป็นเพศหญิง ยกเว้นเงือกในเรื่อง *พระอภัยมณี* ที่มีทั้งสองเพศ ดังนั้นปลาอาจจะเป็นสัญลักษณ์ทางเพศแทนเพศหญิง โดยเฉพาะเมื่อพิจารณารูปร่างของปลาตะเพียนที่มีลักษณะค่อนข้างไปทางอวัยวะเพศหญิง แต่อย่างไรก็ดี ยังมีนิทานบางเรื่องที่ปลาเป็นเพศชาย

^{๑๐๔} สุกัญญา ภัทราชัย, *เพลงปฏิพากย์ : บทเพลงแห่งปฏิภาณของชาวบ้านไทย*, หน้า ๑๐๕

นั่นคือในพิธีสวดคาถาปลาช่อนของไทยจีน หรือ คาถาปลาช่อ ของคนลาว หรือ คาถาปลาลำคำ ของไทใต้คงเพื่อขอฝน ซึ่งเรื่องทั้งหมดนี้มีที่มาจากชาดกในนิบาตชาดก กล่าวถึงพระโพธิสัตว์ครั้งเสวยชาติเป็นปลาได้กระทำการมีช่วยสัตว์อื่นในหนองน้ำให้พ้นภัยพิบัติ^{๑๐๕} ในชาดกไม่ได้กล่าวในรายละเอียดว่าพระโพธิสัตว์เสวยชาติเป็นปลาอะไร แต่เมื่อก่อนนำมาตีความใหม่ก็เลือกที่จะให้ปลานั้นเป็นปลาช่อน เพราะนอกจากลักษณะทางธรรมชาติของปลาช่อนที่มักจะผูกขึ้นมาจากโคลนเมื่อฝนเริ่มตก แสดงสัญลักษณ์ของความชุ่มชื้นและความอุดมสมบูรณ์ ลักษณะทางกายภาพของปลาช่อนเองยังมีลักษณะคล้ายอวัยวะเพศชายซึ่งตรงกับเพศของพระโพธิสัตว์อีกด้วย

๔.๒.๖ อนุภาคการตี่มน้ำหรือน้ำปัสสาวะในรอยเท้าช้างแล้วตั้งครรภ์

นิทานที่มีอนุภาคผู้หญิงตี่มน้ำในรอยเท้าช้างแล้วตั้งครรภ์เป็นนิทานที่พบอยู่ในทุกท้องถิ่นของประเทศไทย บางท้องถิ่นมีเฉพาะเรื่องเล่ามุขปาฐะ เช่น ในภาคใต้มีเรื่องมีพ่อเป็นช้าง ภาคกลาง มีเรื่องนางผมหอม บางท้องถิ่นมีทั้งที่เป็นเรื่องเล่ามุขปาฐะและที่บันทึกเป็นลายลักษณ์ ได้แก่ ภาคเหนือมีเรื่องนางลูกช้าง นางผมหอม และ ไร่ลูกช้าง เป็นนิทานมุขปาฐะ และเรื่อง ช้างโพงนางผมหอม เป็นนิทานลายลักษณ์ ส่วนทางภาคอีสานมีเรื่องนางผมหอม และท้าวคัชนาม พบทั้งสำนวนลายลักษณ์และมุขปาฐะ แสดงให้เห็นว่านิทานที่มีอนุภาคผู้หญิงตี่มน้ำในรอยเท้าช้างแล้วตั้งครรภ์เป็นที่นิยมโดยทั่วไป โดยเฉพาะอย่างยิ่งเป็นที่นิยมมากในภาคเหนือและภาคอีสาน

ในตำนานประวัติศาสตร์ของทางภาคเหนือหลายเรื่องมีอนุภาคสองอนุภาคที่น่าสนใจและน่าจะเกี่ยวข้องกับอนุภาคผู้หญิงตี่มน้ำในรอยเท้าช้างแล้วตั้งครรภ์ นั่นคืออนุภาคคนเกิดในรอยเท้าสัตว์และอนุภาคสัตว์ตี่มน้ำปัสสาวะคนแล้วตั้งครรภ์ ซึ่งทั้งสองอนุภาคนี้มักพบในตอนต้นของตำนานประวัติศาสตร์ของภาคเหนือ เช่น ตำนานนางจามเทวี ตำนานเชียงใหม่ปางเดิม ตำนานสุวรรณคำแดง ตำนานพระธาตุเชิงตุ่ม เป็นต้น

ในตำนานนางจามเทวี^{๑๐๖} กล่าวถึง ฤๅษีสู่ทเวะไปอาบน้ำที่แม่น้ำโรหิณี (แม่น้ำข่า) พบเด็กเกิดในรอยเท้าช้าง รอยเท้าแรด และรอยเท้าวัว เป็นชายหนึ่งคนหญิงหนึ่งคนต่อหนึ่งรอย ฤๅษีจึงนำไปเลี้ยงไว้

^{๑๐๕} สุกัญญา สุจฉายา, "พิธีขอฝน", *วัฒนธรรมข้าวของชนชาติไทย : ภาพสะท้อนจากตำนาน นิทาน เพลง* (เอกสารไม่ตีพิมพ์เผยแพร่), หน้า ๑๖๑.

^{๑๐๖} อัจฉรา ประมวล, "ตำนานนางจามเทวี," *สารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคเหนือ* (กรุงเทพฯ : มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ธนาคารไทยพาณิชย์, ๒๕๔๒), หน้า ๒๔๒๕ - ๒๔๒๘.

และให้แต่งงานตามคู่ที่เกิดมาด้วยกัน ต่อมาเมื่อนางวางมากินบัสสาวะของฤๅษีตนนี้ แล้วคลอดลูกเป็นชายหนึ่งคนหญิงหนึ่งคน ฤๅษีสุทวะได้นำเด็กทั้งสองมาเลี้ยง เมื่อโตขึ้นก็ให้แต่งงานกัน ต่อมาฤๅษีได้ตั้งเมืองขึ้นให้ลูกชายเป็นพระยาครองเมือง และให้คนที่เกิดในรอยเท้าทั้ง ๖ เป็นบริวาร

ตำนานเชียงใหม่ปางเดิม^{๑๑๗} และตำนานสุวรรณคำแดง^{๑๑๘} กล่าวถึงเจ้าสุวรรณคำแดงพาบริวารตามเนื้อทรายไปถึงดอยอ่างสรง พบกับนางอินทร์เหลาจึ่งอยู่กับนางในถ้าไม่ไปตามเนื้อทรายต่อ ปล่อยให้บริวารตามไปจนถึงดอยอุจจุ๊ปพพตา (ดอยสุเทพ) และพบคนเกิดในรอยเท้าเนื้อทราย แรด และช้างเป็นชายหญิงอย่างละคู่จึงพาไปด้วย ต่อมาก็พบกับฤๅษีตนหนึ่ง ฤๅษีบอกให้นำไปเลี้ยงดูให้ดี เนื้อความต่อจากนี้ไม่กล่าวถึงคนที่เกิดในรอยเท้าอีก

ตำนานพระธาตุดอยตุง^{๑๑๙} เป็นเรื่องของนางวางมากินบัสสาวะฤๅษีเช่นเดียวกับตำนานจามเทวี แต่นางวางในตำนานนี้คลอดลูกเป็นผู้หญิง ฤๅษีผู้เป็นพ่อนำมาเลี้ยงไว้ ให้ชื่อว่านางปทุมมา เมื่อนางปทุมมาโตขึ้นกลายเป็นหญิงสาวที่มีความงามมาก เรื่องล่องรู้ไปถึงพระยาอชุตตราชราชา พระยาจึงเอาทองคำสี่แสนกับเครื่องการวะไปขอนางจากพระราชชา พระราชชายกนางให้ และมอบทองคำนั้นให้นำไปหล่อเป็นรูปนางวางไว้สักการบูชา

นอกจากนี้ยังมีอนุภาคสัตว์กินน้ำบ้วนปากคนแล้วตั้งครรรค์อีก ได้แก่ ตำนานเมืองเชียงตุง^{๑๒๐} เล่าถึงพระยามังรายไปเที่ยวป่าหิมพานต์และได้บ้วนปากลงที่ก้อนหินใหญ่ มีแม่หมีมากินน้ำบ้วนปากนั้น ต่อมาแม่หมีตั้งครรรค์และคลอดลูกเป็นชาย เมื่อลูกโตขึ้นก็ออกไปตามหาพ่อและได้พบพระยามังราย พระยามังรายก็รับเป็นลูกและตั้งชื่อว่าขุนทิ้ง

^{๑๑๗} อุดม รุ่งเรืองศรี, "ตำนานเชียงใหม่ปางเดิม," สารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคเหนือ เล่ม ๕, หน้า ๒๔๑๘ - ๒๔๒๒.

^{๑๑๘} อุดม รุ่งเรืองศรี, "ตำนานสุวรรณคำแดง," สารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคเหนือ เล่ม ๕, หน้า ๒๔๓๗ - ๒๕๐๐.

^{๑๑๙} สิริเกตุ นรสิงห์, เรียบเรียง, "ตำนานพระธาตุดอยตุง," จาก ประวัติพระธาตุดอยตุง (มูลนิธิแม่ฟ้าหลวง และสถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๓๖) ใน สารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคเหนือ เล่ม ๕, หน้า ๒๔๔๐ - ๒๔๔๒.

^{๑๒๐} ทวี สว่างปัญญางกูร, ปรีวรรต, ตำนานเมืองเชียงตุง (เชียงใหม่ : สำนักหอสมุด มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๒๙), หน้า ๒๐ - ๒๑.

จากนิทานที่กล่าวมานี้จะเห็นว่ามีสองลักษณะ คือ นิทานที่มีอนุภาคคนถือกำเนิดในรอยเท้าสัตว์ ได้แก่ รอยเท้าช้าง รอยเท้าแรด รอยเท้ากวางหรือรอยเท้าวัว ซึ่งจะเกิดมาเป็นคู่หญิงชายและได้แต่งงานกัน ฐานะของคนที่เกิดในรอยเท้านี้คือเป็นขุนนางช่วยเหลือกษัตริย์ในช่วงกำลังก่อสร้างบ้านเมือง ลักษณะที่สองคือ นิทานมีอนุภาคสัตว์ที่ดื่มน้ำปัสสาวะคนแล้วตั้งครรรภ์ สัตว์เหล่านี้ได้แก่ กวาง หมู เจ้าของน้ำปัสสาวะมีทั้งฤๅษีและพระราชา คนที่เกิดมาจากสัตว์ที่ดื่มน้ำปัสสาวะคนในตำนาน มีฐานะสูงกว่าพวกที่เกิดในรอยเท้าคือได้เป็นเจ้าเมืองหรือเป็นภรรยาของเจ้าเมือง

นิทานที่เล่าถึงคนเกิดในรอยเท้าน่าจะได้รับอิทธิพลมาจากนิทานของกลุ่มชนพื้นเมืองในอินเดีย คือพวกชนเผ่าเชื้อสายดราวิเดียนหรือที่ถูกเรียกอย่างเหยียดหยามจากพวกอารยันว่าพวกมิลักษะ ทัสยูหรือทาส ชาวดราวิเดียนดั้งเดิมนับถือภูติผีปีศาจและเวทคาในธรรมชาติ มีความเชื่อว่าแผ่นดิน ภูเขา ต้นไม้ ดอกไม้ ตลอดจนสิ่งสารพัดต่าง ๆ เป็นต้นกำเนิดแห่งเผ่าพันธุ์ตน^{๑๑๑} ต่อเมื่อชาวอารยันอพยพเข้ามาจึงพยายามต่อต้านและทำลายความเชื่อเหล่านี้ แต่ก็มิสามารถลบล้างความเชื่อเหล่านี้ได้ เนื่องจากเป็นความเชื่อที่หยั่งรากลึกอยู่ในพื้นประเพณีเดิม ทั้งยังแฝงอยู่ในเรื่องราว ตำนานพงศาวดารในรูปของการกำเนิดอันพิศดาร นอกจากนี้ในนิทานพื้นบ้านของยุคต่อ ๆ มามากมีเรื่องราวการกำเนิดของมนุษย์จากสัตว์ ต้นไม้หรือดอกไม้ อาทิ กุมาร กุมารี ที่เกิดในรอยเท้าสัตว์หรือนางงามผู้กำเนิดในดอกบัว เป็นต้น เหล่านี้ล้วนสืบมาจากความเชื่อตามลัทธิดั้งเดิมของชาวมิลักษะทั้งสิ้น^{๑๑๒}

นิทานของพวกดราวิเดียนหรือพวกมิลักษะนี้จะเข้ามายังไทยพร้อมกับการเข้ามาของพุทธศาสนาในดินแดนล้านนา เนื่องจากพร่องรอยของนิทานที่มีคนกำเนิดในรอยเท้าสัตว์ในตำนานภาคเหนือหลายเรื่องดังที่กล่าวมาแล้วข้างต้น นอกจากนี้ เรื่องมิลักษะหรือมิลักขุยังมีเกี่ยวเนื่องมาถึงสำนักของไทยโบราณด้วย เห็นได้จากในพงศาวดารไทยภาคเหนือซึ่งแต่งเป็นภาษาบาลี ก็ได้แสดงความรู้สึกที่ถือตัวเป็นผู้พิชิตและเจริญก้าวหน้ากว่าชนพื้นเมืองเช่นเดียวกันนี้เหมือนกัน เช่น ตำนานจามเทวีวงศ์ และชินกาลมาลีปกรณ์ ทั้งคู่เรียกพวกละว้าพื้นเมืองของแคว้นลำพูนว่า มิลักขุ คือพวกป่าเถื่อน ในตำนานสิงหนวัตกุมารซึ่งเล่าเรื่องราววงศ์ไทเมืองลงมาตั้งอาณาจักรโยนกก็เรียกพวกละว้าพื้นเมืองในบริเวณเชียงแสนว่า มิลักขุ ซึ่งก็คือมิลักขุนั่นเอง^{๑๑๓}

^{๑๑๑} ฤติรัตน์ ภายภาค, บัว : องค์ประกอบประวัติศาสตร์ ศิลปวัฒนธรรมไทย, หน้า ๓๓.

^{๑๑๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๔.

^{๑๑๓} จิตร ภูมิศักดิ์, ความเป็นมาของคำสยาม ไทยลาวและขอม และลักษณะทางสังคมของชื่อชนชาติ ข้อเท็จจริงว่าด้วยชนชาติขอม ฉบับสมบูรณ์, พิมพ์ครั้งที่ ๔ (กรุงเทพฯ : เกล็ดไทย, ๒๕๕๐), หน้า ๒๔๗.

ในอรรถกถาชาดกซึ่งเป็นเรื่องของพระโพธิสัตว์ที่ทรงบำเพ็ญบารมีในอดีตก่อนที่จะได้ตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าในชาติปัจจุบัน ก็มีเรื่องที่ปรากฏอนุภาคสัตว์ดิมน้ำบัสสวะคนแล้วตั้งครรรค์ นั่นคือ *อลัมพสาชาดก* กล่าวถึงนางเนื้อตัวหนึ่งกินหญ้าบนน้ำเชื้อพระดาบส แล้วคลอดลูกออกมาเป็นชายชื่ออสิสิงคกุมาร ความคิดนี้ยังปรากฏอยู่ใน *ไตรภูมิพระร่วง* ตอนที่กล่าวถึงการตั้งครรรค์ลักษณะต่าง ๆ และกล่าวถึงผู้หญิงที่ติมน้ำราคะของผู้ชายแล้วตั้งครรรค์ว่า “อโลจปานคัพภ”

หญิงกลางคนมีใจรักผู้ชายแล เมื่อใดราคะผู้ชายนั้นตก แลหญิงนั้นได้กินน้ำราคะนั้นก็มีครรรค์ และครรรค์นั้นมีชื่อเรียกว่าอโลจปานคัพภ ดุจดั่งแม่เนื้ออันเป็นแม่เจ้าฤๅษีผู้ชื่อว่าสิงคดาบสนั้นแล ฯ^{๑๑๔}

ดังนั้น นิทานที่มีอนุภาคหญิงติมน้ำในรอยเท้าช้างแล้วตั้งครรรค์นี้ ผู้เล่าจึงน่าจะได้อารมณ์มาจากนิทานพื้นเมืองอินเดียโดยผ่านทาง การเขียนตำนานพื้นเมืองของภาคเหนือ และจากอรรถกถาชาดกซึ่งมีอยู่ในคัมภีร์ทางพุทธศาสนา รวมทั้งการนำมีการนำโครงเรื่องเดิม ๆ ที่มีอยู่ในนิทานท้องถิ่นมาผสมผสานกันจนเกิดเป็นเรื่องใหม่ขึ้น

ในส่วนของเนื้อเรื่องที่เกิดขึ้นต่อจากการติมน้ำในรอยเท้าช้างแล้วตั้งครรรค์ มีการสร้างสรรค์และพัฒนาต่อไปเป็นสองแนว แนวแรก คือ การตั้งครรรค์แล้วคลอดลูกเป็นหญิง ลูกหญิงได้ออกตามหาพ่อจนพบ ได้อยู่กับพ่อในปราสาทที่พ่อสร้างให้หรือในถ้ำ จากนั้นก็มีการเสียดายหาญโดยการลอยผม มีการลักลอบได้เสียกัน ต่อมาก็ตลบทหนีไปทำให้พ่อเสียใจจนตาย แนวที่สอง คือ คลอดลูกเป็นชายและออกติดตามหาพ่อเช่นกัน แต่ตอนท้ายบางเรื่องก็ให้พบพ่อบางเรื่องก็ไม่ให้พบ แนวที่สองนี้จะเน้นที่การผจญภัยของลูกชาย การได้ของวิเศษ การได้เพื่อนที่มีลักษณะประหลาด การได้คู่ครองเป็นนางที่อยู่ในกลอง และสุดท้ายคือการได้ครองเมือง จะเห็นได้ว่า เนื้อเรื่องในส่วนที่ต่อมานี้ ปรากฏอนุภาคที่พบแพร่หลายอยู่ในนิทานพื้นบ้านเรื่องอื่น ๆ เช่น การสร้างปราสาทให้ลูกสาวอยู่ การเสียดายหาญโดยการลอยผม การผจญภัยได้ของวิเศษ การได้นางที่อยู่ในกลอง เป็นต้น การสร้างสรรค์นิทานโดยการผสมผสานอนุภาคนิทานที่มีที่มาจากแหล่งต่าง ๆ กันเข้าไว้ด้วยกัน ทำให้เกิดเป็นเรื่องใหม่ เป็นวิธีการสร้างสรรค์วรรณกรรมใหม่ที่เกิดขึ้นโดยทั่วไป ที่มีผูกโครงเรื่องโดยอาศัยเรื่องราวที่มีมาก่อนแล้วมากกว่าที่จะคิด

^{๑๑๔} พระญาติไทย, *ไตรภูมิพระร่วง*, หน้า ๑๘๙.

ผูกโยงเรื่องขึ้นเองทั้งหมด เรื่องราวซึ่งใช้เป็นพื้นฐาน ได้แก่ พงศาวดาร ตำนาน นิทานพื้นบ้าน ชาดก และวรรณกรรมต่างประเทศ เป็นต้น^{๑๑๕}

ในส่วนของนิทานที่มีอนุภาคผู้หญิงตีมน้ำในรอยเท้าข้างแล้วทำให้เกิดตั้งครรภ์ ซึ่งผู้วิจัยจะนำมาวิเคราะห์โดยละเอียดต่อไปนี้ ผู้วิจัยเห็นว่าเป็นนิทานที่เกิดจากการผสมผสานอนุภาคที่มาจากที่ต่าง ๆ ได้อย่างลงตัว ไม่ว่าจะเป็นอนุภาคที่รับมาจากภายนอก อนุภาคที่มีอยู่ในท้องถิ่น หรือที่ผู้เล่าจินตนาการขึ้นมาเอง (ซึ่งก็ไม่อาจแบ่งแยกลงไปได้อย่างชัดเจน) นอกจากนี้ อนุภาคที่ปรากฏในนิทานนี้ได้แสดงให้เห็นสัญลักษณ์ต่าง ๆ มากมายที่เกี่ยวข้องกับความคิดอันเป็นสากล และความคิดที่เกี่ยวข้องเนื่องมาจากวัฒนธรรมในท้องถิ่น และสัญลักษณ์เหล่านี้ยังมีความเกี่ยวเนื่องร้อยเรียงกันอย่างเป็นระบบ เหมาะที่จะนำมาวิเคราะห์เป็นอย่างยิ่ง

ก่อนการวิเคราะห์ ผู้วิจัยจะแสดงให้เห็นภาพรวมของนิทานที่มีอนุภาคผู้หญิงตีมน้ำในรอยเท้าข้างแล้วตั้งครรภ์ซึ่งมีสองแนว โดยทั้งสองแนวนี้นี้มีเนื้อเรื่องในตอนต้นที่เหมือนกันคือเป็นเรื่องของผู้หญิงที่กินน้ำในรอยเท้าข้างแล้วตั้งครรภ์ แต่เรื่องต่อจากนี้จะแตกต่างกันมาก ที่เห็นเด่นชัดคือแนวแรกคลอดลูกเป็นผู้หญิงซึ่งจะเรียกວ່ານิทานนางผมหอม และแนวที่สองคลอดลูกเป็นผู้ชายจะเรียกວ່ານิทานไอ้ลูกข้าง ดังนี้

นิทานนางผมหอม ได้แก่เรื่องข้างโพงนางผมหอม (ลาย, น) นางผมหอม๑ (मुख, อ) นางลูกข้าง (मुख, น) นางผมหอม๒ (मुख, อ) นางผมหอม (ลาย, อ)

- ผู้หญิง (มีทั้งที่เป็นธิดาภคินี และหญิงธรรมดา) หลงป่า ได้ตีมน้ำในรอยเท้าข้าง (บางเรื่องระบุว่าป็นน้ำปัสสาวะ)
- นางตั้งครรภ์และคลอดลูกเป็นหญิงมีผมหอม จึงตั้งชื่อວ່านางผมหอม
- ต่อมาเข้าป่าอีกและได้ตีมน้ำปัสสาวะวัว หรือน้ำในรอยเท้ากระทิง (บางเรื่องว่ามีลูกคนเดียวอีกคนเป็นเพื่อน)
- ตั้งครรภ์มีลูกสาวอีกคน
- เพื่อนล่อວ່านางทั้งสองเป็นลูกสัตว์ นางจึงออกไปตามหาพ่อ
- พบพญาข้าง พญาข้างทดสอบว่เป็นลูกจริงหรือไม่โดยการให้ตีขึ้นบนงา
- นางผมหอมได้ได้ นางอีกคนได้ไม่ได้ จึงถูกข้างจับกิน

^{๑๑๕} วินัย ภูระหงษ์, "พระสุธน - มโนห์รา : การศึกษาเปรียบเทียบที่มาและความสัมพันธ์ระหว่างฉบับต่าง ๆ," หน้า ๑.

- ช้างสร้างปราสาทให้นางผมหอม
- นางผมหอมเอาผอบใส่ผมลอยหาคู่
- เจ้าชายเมืองหนึ่งพบจึงออกเดินทางหานางผมหอม (บางเรื่องว่าเป็นนายพราน)
- เจ้าชายกับนางผมหอมลักลอบได้เสียกันจนมีลูกสองคนโดยที่พญาช้างไม่รู้
- นางผมหอมกับสามีพาลูกหนีพญาช้างไปบงกชเขา
- พญาช้างตามมา แต่ขึ้นไปไม่ได้ พญาช้างเสียใจจนอกแตกตาย (บางเรื่องจบเท่านี้)
- ก่อนตายสั่งให้นางผมหอมเองทำเรือพายกลับบ้าน

นิทานไอ้ลูกช้าง ได้แก่เรื่อง *ท้าวคันทนาม* (มข, อ) *ไอ้ลูกช้าง* (มข, น) *ท้าวคันทนาม* (ลาย, อ)

- หญิงหม้าย (หรือหญิงที่นทีก) ตามช้างที่มาเหยียบไร่เสียหายเข้าไปในป่า และได้ดื่มน้ำในรอยเท้าช้าง (บางเรื่องระบุว่าปัสสาวะ)
- หญิงนั้นตั้งครรภ์ และคลอดลูกเป็นชาย มีกำลังมาก (บางเรื่องว่ามีพระขรรค์ออกมาด้วย)
- เมื่อโตขึ้นชวนแม่ออกไปตามหาพ่อ
- ได้ขอวิชา และเพื่อนที่มีลักษณะประหลาดหลายคน
- พบเมืองร้างและได้ช่วยเจ้าหญิงที่อยู่ในกลอง
- ปราบงูที่มากินคนในเมืองและใช้ของวิเศษชุบชีวิตชาวเมือง
- ได้ธิดาเจ้าเมืองและได้ครองเมืองต่อมา

ความแตกต่างของโครงเรื่องที่เกิดขึ้นนี้ จะเห็นได้ว่ามีความแตกต่างอย่างตรงกันข้าม ตรงกับที่ Levi-Strauss เรียกว่า binary opposition หรือคู่ของสิ่งที่ตรงข้ามกัน เช่น ในนิทานเรื่องเดียวกัน แต่คนละสำนวน “เด็กชายวิ่งหนีไปทางทิศใต้” อาจกลายเป็นว่า “เด็กหญิงวิ่งหนีไปทางทิศเหนือ” ซึ่งคู่ที่ตรงกันข้ามคือ เด็กชาย - เด็กหญิง และ ทิศใต้ - ทิศเหนือ ความแตกต่างในลักษณะนี้เป็นความแตกต่างในแนวตั้งหรือที่เรียกว่า paradigmatic pattern^{๑๑๑}

เด็กชาย		ไปทางทิศใต้
เด็กหญิง	วิ่งหนี	ไปทางทิศเหนือ

^{๑๑๑} ศิราพร ฤณกลาง, ใน *ห้องถิ่นนิทานและการละเล่น* : การศึกษาคติชนในบริบททางสังคมไทย, หน้า

ความแตกต่างของนิทานนางผมหอม และนิทานไอ้ลูกช้างก็อาจแสดงให้เห็นโดยใช้ pattern นี้ได้ ดังนี้

ลูกหญิง (นางผมหอม)	ตามหาพ่อ	พบพ่อ
ลูกชาย (ไอ้ลูกช้าง)		ไม่พบพ่อ (ส่วนใหญ่)

ความแตกต่างที่เกิดขึ้นนี้ เกิดจากองค์ประกอบที่สำคัญหลายประการ ซึ่งจะแสดงให้เห็นในการวิเคราะห์หาความหมายของนิทานต่อไป

ในการหาความหมายของนิทานนางผมหอมและนิทานไอ้ลูกช้าง ผู้วิจัยจะแบ่งการวิเคราะห์โดยพิจารณาตามเหตุการณ์หลักที่เกิดขึ้นในเรื่องเป็น ๒ ช่วง ดังนี้

๑. การดื่มน้ำหรือน้ำปัสสาวะในรอยเท้าช้างแล้วตั้งครรภ์
๒. การออกเดินทางตามหาพ่อ
  - ๒.๑ การออกเดินทางตามหาพ่อของนางผมหอม
  - ๒.๒ การออกเดินทางตามหาพ่อของไอ้ลูกช้าง

๑. การดื่มน้ำหรือน้ำปัสสาวะในรอยเท้าช้างแล้วตั้งครรภ์

ดังที่ได้กล่าวมาแล้วว่า อนุภาคการดื่มน้ำในรอยเท้าช้างนี้น่าจะมีที่มาจากตำนานประวัติศาสตร์พื้นเมืองของทางภาคเหนือ อย่างไรก็ดี เมื่ออนุภาคนี้อยู่ในนิทานนางผมหอมหรือนิทานไอ้ลูกช้างก็ได้อยู่อย่างไร้ความหมายหรืออยู่อย่างลอย ๆ เช่นที่ปรากฏในตำนาน แต่มีการสร้างสรรค์เป็นเรื่องราวที่มีโครงเรื่องสมบูรณ์ ในส่วนของอนุภาคการดื่มน้ำในรอยเท้าช้างแล้วตั้งครรภ์ เราสามารถมองเห็นความหมายที่ปรากฏอยู่ในสิ่งที่เกี่ยวข้องกับอนุภาคนี้นี้ที่สำคัญ ๓ ประการ คือ ความหมายของน้ำหรือน้ำปัสสาวะ ความหมายของรอยเท้า และความหมายของช้าง

ความหมายของน้ำหรือน้ำปัสสาวะ

น้ำเป็นสัญลักษณ์ที่ใช้มาตั้งแต่โบราณ หมายถึง มดลูก และความอุดมสมบูรณ์ รวมทั้งเป็นสัญลักษณ์ของการกำเนิดใหม่^{๑๑๗} ตามความเชื่อดั้งเดิมเมื่อมนุษย์ยังนับถือผี มนุษย์ได้สร้างพิธีกรรมเกี่ยวเนื่องกับความมั่งคั่ง (fertility rites) เพื่อให้ผีสงเทวดาที่แฝงอยู่ในธรรมชาติอำนวยความสะดวกโดยการโดยอาศัยการสืบทอด ซึ่งสัญลักษณ์ทางเพศของมนุษย์มาตีความปรากฏการณ์ธรรมชาติ เพราะการผสมของมนุษย์ก่อให้เกิดชีวิต เช่นเดียวกัน เมื่อฝนตกลงมายังพื้นดิน พืชงอกเกิดชีวิต จึงเกิดคติที่ว่า ฟ้าเป็นพ่อ ดินเป็นแม่ ฝนคือน้ำเชื้อของพ่อที่บันดาลชีวิต^{๑๑๘} ในตำนานของชาวอะบอริจินในออสเตรเลีย กล่าวถึง งูสายรุ้ง (the Rainbow Serpent) หรือ งูแห่งสวรรค์ (the Celestial Serpent) ว่าเป็นเทพแห่งน้ำ ที่ให้น้ำครั้งแรกแก่ผู้คนโดยการปัสสาวะลงมา มิฉะนั้นคนก็จะตายเพราะความแห้งแล้งและความกระหาย การปัสสาวะนี้ก็คือการทำให้ฝนตกลงมานั่นเอง

น้ำหรือน้ำปัสสาวะจึงมีความหมายเดียวกับบอสุจิ ยิ่งไปกว่านั้นการดื่มน้ำปัสสาวะหรือน้ำอสุจิในนิทานจะทำให้เกิดการตั้งครรภ์เสมอ ดังนั้นการดื่มน้ำปัสสาวะหรืออสุจิจึงเป็นสัญลักษณ์ของการร่วมประเวณีกันระหว่างผู้ที่กินกับเจ้าของน้ำปัสสาวะหรือน้ำอสุจิ

ความหมายของรอยเท้า

ความเชื่อเรื่องรอยเท้าว่าเป็นรูปรอยที่ประทับลงในโลกโดยการปรากฏกายหรือการสัมผัสของเทพเจ้าหรือผู้มีความศักดิ์สิทธิ์อื่น ๆ หรือว่าเป็นเครื่องหมายที่บรรพบุรุษได้ทิ้งไว้เพื่อเป็นแนวทางการประพฤติปฏิบัติของบุคคลรุ่นหลังเป็นความเชื่อสากลที่พบอยู่ในอารยธรรมของเกือบทุกถิ่นในโลก^{๑๑๙} รอยเท้ายังเป็นสัญลักษณ์แทนการดำรงอยู่ การเคลื่อนที่ การเดินทางไปโลกหน้า^{๑๒๐} คนบางกลุ่มเชื่อว่ารอยเท้าเป็นตัวแทนของเจ้าของ เช่น ชาวอะบอริจินส์ในออสเตรเลียเชื่อว่าถ้าเอาเศษแก้วแตก หรือหินคม ๆ ใส่ในรอยเท้าของศัตรู ศัตรูก็จะอ่อนแอ ในพม่าและอินเดียก็เชื่อว่าอาการเจ็บปวดที่เท้าเกิดจากแม่มดหรือศัตรูทำไสยศาสตร์ใส่รอยเท้า^{๑๒๑} ในอารยธรรมอินเดียโบราณรอยเท้าหรือการก้าวอย่างอันเป็นเหตุของรอยเท้า นั้น นอกจากจะหมายถึงการปรากฏอยู่เป็นนิรันดร์ของเทพเจ้าและปูชนียบุคคลแล้ว ยัง

^{๑๑๗} Hall, James, *Illustrated Dictionary of Symbols in Eastern and Western Art*, p. 111.

^{๑๑๘} สุกัญญา ภัทรราชย์, *เพลงปฏิพากย์ : บทเพลงแห่งปฏิภาณของชาวบ้านไทย*, หน้า ๘๖.

^{๑๑๙} นันทนา ชุตินวงศ์, *รอยพระพุทธรูปในศิลปะเอเชียใต้และเอเชียอาคเนย์* (กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, ๒๕๓๓), หน้า ๙.

^{๑๒๐} Jabes, Gertrude, *Dictionary of Mythology Folklore and Symbols* (New York : the Scarecrow Press, Inc, 1962), p. 593.

^{๑๒๑} Ibid , p. 593.

เป็นเครื่องหมายแห่งชัยชนะและความมีอำนาจเหนือสถานที่และบุคคลในสถานที่นั้น ๆ ^{๑๒๒} ในนารายณ์สิบปาง อวตารปางที่ ๕ ชื่อวามนาวตาร พระนารายณ์อวตารเป็นพราหมณ์เดี่ยวไปปราบพลิที่ยึดครองสววรรค์ และได้แสดงอิทธิฤทธิ์ก้าวสามก้าว สองก้าวแรกเหยียบสววรรค์และโลกมนุษย์ ส่วนก้าวที่สามจะเหยียบบาดาลแต่พลิขอให้เหยียบบนศิระชะตนแทน การก้าวพระบาททั้งสามของพระนารายณ์ในครั้งนั้นเรียกกันว่า “ตรีวิกรม” บางคนให้ความหมายว่าเป็นการยึดเอาจักรวาลทั้งจักรวาลอันประกอบด้วยโลกทั้ง ๓ นั้นเป็นกรรมสิทธิ์ของพระองค์ ^{๑๒๓} นอกจากนั้นยังมีรอยเท้าศักดิ์สิทธิ์รอยหนึ่งบนภูเขา Ceylon หรือ ภูเขาสุมนภูฏาในลังกา ได้รับการอธิบายจากผู้ที่นับถือศาสนาต่าง ๆ ว่าเป็นรอยเท้าของบุคคลสำคัญในศาสนาของตน นั่นคือชาวพุทธอธิบายว่าเป็นรอยพระบาทของพระพุทธเจ้า ชาวฮินดูอธิบายว่าเป็นรอยพระบาทของพระคิเว ส่วนชาวมุสลิมอธิบายว่าเป็นรอยเท้าของอาดัม ^{๑๒๔} และยังมีชาวคริสเตียนเชื่อว่า เป็นรอยเท้านักบุญโยรมัส ผู้นำคริสตศาสนาเข้าสู่อินเดียและลังกา ^{๑๒๕} รอยเท้าศักดิ์สิทธิ์ที่นี้จึงเป็นเสมือนศูนย์รวมแห่งความศรัทธาของทุกศาสนาในประเทศศรีลังกา

ตามพุทธประวัติ เมื่อพระพุทธเจ้าประสูตินั้นได้อย่างพระบาท ๗ ก้าวบนพื้นพระธรณี ซึ่งต่อมามีคำวิเศษนาพยากรณ์ว่า จะได้พระสัตตตรันสัมโพชฌงค์ทั้ง ๗ ^{๑๒๖} คือองค์แห่งธรรมเป็นเครื่องตรัสรู้ ๗ ประการ ในบางแห่งก็กล่าวว่าการย่างพระบาททั้ง ๗ ก้าวนี้เป็นการประกาศอำนาจสิทธิ์ขาดของพระองค์ในทิศทั้ง ๗ อันประกอบขึ้นเป็นจักรวาล ชาวพุทธในทุกท้องถิ่นและทุกสมัยมีความเชื่อว่าพระพุทธองค์นั้นได้เสด็จไปทุกหนทุกแห่งในโลกเพื่อประกาศพระศาสนา และสั่งสอนเวไนยสัตว์ให้ประพฤติธรรม และ ณ สถานที่ทุกแห่งนั้น พระองค์ได้ทิ้งรอยพระบาทไว้ให้ปรากฏอยู่ชั่ววันรันดร์กาล เป็นตราประทับยืนยันชัยชนะของพระพุทธและพระธรรมที่มีต่อความเชื่อดั้งเดิมของท้องถิ่นเหล่านั้น และเป็นเครื่องหมายประกาศความยั่งยืนของพระพุทธศาสนาอันจะมีสืบไปชั่ววันรันดร์ในแดนนั้น ๆ ^{๑๒๗} ในตำนานพื้นเมือง โดยเฉพาะตำนานการสร้างเมืองของชาวพม่า ไทย ลาวและเขมรจึงมีเรื่องราวที่บอกเล่าการเสด็จมาเยือนของพระองค์และประทับรอยพระบาทไว้ และทำให้เกิดคติการบูชารอยพระพุทธรูป

คติการบูชารอยพระพุทธรูปได้แพร่เข้าสู่ดินแดนสยามประเทศอย่างน้อยตั้งแต่สมัยทวารวดี ดังเห็นได้จากรอยพระพุทธรูปที่สระมรกต อำเภอโคกปีบ จังหวัดปราจีนบุรี มีอายุประมาณพุทธ

^{๑๒๒} นันทนา ชุตินวงศ์, รอยพระพุทธรูปในศิลปะเอเชียใต้และเอเชียอาคเนย์, หน้า ๙.

^{๑๒๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๙.

^{๑๒๔} Jabes, Gertrude, *Dictionary of Mythology Folklore and Symbols*, p. 593.

^{๑๒๕} นันทนา ชุตินวงศ์, รอยพระพุทธรูปในศิลปะเอเชียใต้และเอเชียอาคเนย์, หน้า ๒๑.

^{๑๒๖} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส, พระปฐมสมโพธิกถา, หน้า ๕๗.

^{๑๒๗} นันทนา ชุตินวงศ์, รอยพระพุทธรูปในศิลปะเอเชียใต้และเอเชียอาคเนย์, หน้า ๙ - ๑๐.

ศตวรรษที่ ๑๑ - ๑๓^{๒๘} และมีการบูชารอยพระพุทธรูปในประเทศไทยสืบเนื่องมาตลอดสมัยสุโขทัย อยุธยา และรัตนโกสินทร์ ในดินแดนภาคเหนือที่เคยเป็นอาณาจักรล้านนา มีความเชื่อเรื่องการเสด็จ มาประทับรอยพระบาทของพระพุทธเจ้าแพร่หลายมากกว่าในภาคกลาง ตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๒๑ เป็นต้นมาความนิยมทำรูปพระบาท ๔ รอยซ้อนกัน แสดงเป็นรอยสัมผัสฝ่าเท้าของพระพุทธเจ้าในอดีตทั้ง ๓ และขององค์ศรีศากยมุนีที่ได้ประทับลงไว้ ณ ตำแหน่งเดียวกัน วรรณคดีท้องถิ่นที่เขียนขึ้น ในสมัยเดียวกันก็เล่าถึงเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นซ้ำแล้วซ้ำอีกในสมัยของพระพุทธเจ้าแต่ละองค์ ว่าสถานที่ หลายแห่งในดินแดนแถบนั้นทั้งหมดได้รับพรและการพิทักษ์จากพระพุทธเจ้าไม่เพียงแต่พระองค์เดียว แต่จากองค์อื่น ๆ ที่ได้อุบัติมาแล้วและที่จะเกิดตามมาในอนาคตด้วย^{๒๙} เช่น ตำนานพระเจ้าเลียบโลก ซึ่งเป็นเรื่องที่กำลังถึงการเสด็จของพระพุทธเจ้าตามสถานที่ต่าง ๆ ในเขตล้านนาไทยและอาณาจักรใกล้เคียง เพื่อเทศนาสั่งสอนประชาชนและประดิษฐานรอยพระบาท ประทานพระเกศาธาตุพร้อมทั้งทรง ทำนายอนาคตกาลเกี่ยวกับสถานที่เหล่านั้นเอาไว้ด้วย^{๓๐}

ความหมายของช้าง

ถ้าพิจารณาจากลักษณะทางธรรมชาติของช้าง ช้างจะสื่อความหมายถึง ความแข็งแรง การมีความจำยาว ความอดทน ความฉลาด ความซื่อสัตย์^{๓๑} ความมุ่งมั่น ความระมัดระวัง ความมีภาระมาก ความสุขภาพ ความเรียบง่าย การอดกลั้น ลักษณะขององคชาติ พลังที่เหนือมนุษย์ การควบคุมอารมณ์^{๓๒} การใช้ช้างเป็นสัญลักษณ์มีมานานแล้ว ตัวอย่างที่เก่าแก่ที่สุดเป็นตราประทับรูปช้างที่พบใน อินดัสแวลลีย์ (Indus Valley) ที่โมเฮนโจ-ดาโร ๓,๐๐๐ - ๒,๐๐๐ ปี ก่อนคริสตกาล คาดว่าใช้เป็นสัญลักษณ์ของกษัตริย์ เนื่องจากผู้ที่เป็นเจ้าของช้างได้นั้น จะต้องเป็นผู้มีอำนาจสูงสุดเท่านั้น^{๓๓} ชนชาติทางตะวันตกและทางตะวันออกให้ความหมายของช้างที่ต่างกันออกไป กรีก-โรมันให้ช้างเป็นสัญลักษณ์ของชัยชนะเหนือความตาย การมีอายุยืนยาว และการไม่มีศีลธรรม^{๓๔} ศาสนาพราหมณ์นับ

^{๒๒๘} ธิตา สาระยา, คำนำ ใน นันทนา ชุตินวงศ์, *รอยพระพุทธรูปในศิลปะเอเชียใต้และเอเชียอาคเนย์*, หน้า ๗.

^{๒๒๙} Griswold, A.B., *Wat Pra Yun reconsidered* (Bangkok : Siam Society, 1975) อ้างใน นันทนา ชุตินวงศ์, *รอยพระพุทธรูปในศิลปะเอเชียใต้และเอเชียอาคเนย์*, หน้า ๓๘.

^{๒๓๐} กัตติญญ ชูชื่น, "พระเจ้าเลียบโลกฉบับล้านนา," *วรรณกรรมพุทธศาสนาในล้านนา* (สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ร่วมกับสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, ๒๕๔๐), หน้า ๒๒๗.

^{๒๓๑} Hall, James, *Illustrated Dictionary of Symbols in Eastern and Western Art*, p.121.

^{๒๓๒} Jabes, Gertrude, *Dictionary of Mythology Folklore and Symbols*, p.501.

^{๒๓๓} Hall, James, *Illustrated Dictionary of Symbols in Eastern and Western Art*, p.106.

^{๒๓๔} Cooper, J.C. *Dictionary of Symbolic and Mythological Animal*, 2nd ed. (London :

ถือว่าข้างเป็นสัตว์ศักดิ์สิทธิ์ มีกำเนิดจากพระเป็นเจ้า เทพเจ้าที่สำคัญองค์หนึ่งของศาสนาพราหมณ์ ยินดูก็มีเคียรเป็นข้าง นั่นคือพระคเณศ และนับถือกันว่าเป็นเทพแห่งสติปัญญา ข้างยังเป็นพาหนะของ เทพสำคัญอีกองค์หนึ่งคือพระอินทร์ ข้างที่ว่านี้คือข้างเฮอร์วณ เป็นข้างเผือก มีกำเนิดมาพร้อมกับสิ่ง วิเศษ ๑๔ อย่างที่ขึ้นมาจากทะเลน้ำนม เมื่อคราวที่เทวดาและอสูรกวานเกษียรสมุทร

ในทางพุทธศาสนา ข้างอาจหมายถึงพระพุทธเจ้าหรือพระโพธิสัตว์ก็ได้ ที่ว่าอาจหมายถึงพระ พุทธเจ้าก็ได้ นั่นเนื่องมาจากเมื่อพระโพธิสัตว์จะจุติลงมาในครรภ์พระนางสิริมหามายา พระนางได้ฝันว่า มีข้างเผือกถือดอกบัวมาทำทักษิณาวรรตรอบพระนาง จากนั้นก็เข้าสู่ครรภ์พระนางทางด้านข้าง ข้างเผือก นี้เป็นนิมิตหมายถึงพระโพธิสัตว์ที่มาปฏิสนธิเป็นพระพุทธเจ้านั่นเอง ส่วนที่ว่าพระพุทธเจ้าหมายถึงพระ โพธิสัตว์ พิจารณาจากในอดีตชาติ พระโพธิสัตว์ได้เสวยชาติเป็นพญาข้างสำคัญหลายครั้ง เช่น เสวยพระชาติเป็นพระยาข้างฉันทันต์ในฉันทันตชาดก พระยาข้างสีลวนาคราชในสีลวนาชาดก พระยา ข้างเผือกในมาตุโปสกชาดก เป็นต้น

ในประเทศไทยมีความเชื่อเรื่องข้างโดยเฉพาะข้างเผือกว่าเป็นสัตว์คู่บุญบารมีของพระมหา กษัตริย์มาช้านาน ดังเช่นในไตรภูมิพระร่วงกล่าวถึงแก้ว ๗ ประการที่เป็นสิ่งคู่บุญบารมีของพระยา จักรพรรดิราช หนึ่งในนั้นได้แก่ ข้างแก้วหรือหัสติรัตนซึ่งเป็นข้างในตระกูลจันทันต์และตระกูลอุโบสถ ลักษณะของข้างแก้วนั้น

เทียบย่อมตัวใหญ่ตัวสารอันงามขาวดั่งเดือนเมื่อวันเพ็ญบูรณนั้น แลมีตีนแดง งามดั่งตะวันแลงออกแล มีลักษณะเท้า ๔ แห่งดงามดั่งสร้างปั้นมิ่งวงแดงงามดั่ง ดอกบัวแดงอาจไปได้โดยอากาศ ดั่งอรหันต์ผู้มีอำนาจ แลไปโดยอากาศเร็วนัก ข้างนั้น สูงงามดั่งเขาเงิน แลพิษณุกรรมเอาชาติหิงคลทาให้งามอันมาก อันดีอันมีลักษณะดั่ง นั้นด้วยบุญพระญาณมหาจักรพรรดิราช^{๑๓๔}

เมื่อพิจารณาความหมายของ "รอยเท้า" และ "ข้าง" จะเห็นว่ามีความสอดคล้องเกี่ยวโยงกันเป็น อย่างยิ่ง นั่นคือ เกี่ยวข้องกับพระพุทธเจ้า หรือพระโพธิสัตว์ หรืออีกนัยหนึ่งก็อาจหมายถึงกษัตริย์ ซึ่ง ถือว่าเป็นหน่อพระพุทธเจ้า นอกจากนี้การใช้ตัวละคร "ข้าง" แทนคน ยังอาจเป็นการบอกนัยยะความ แตกต่างทางเผ่าพันธุ์ ระหว่างคนสองกลุ่ม คือ กลุ่มที่เป็นแม่และพ่อของนางผมหอมหรือไอ้ลูกข้าง ดัง

HarperCollins Publishers, 1995) p.

^{๑๓๔} พระญาณไทย, ไตรภูมิพระร่วง, หน้า ๑๒๗ - ๑๒๘.

นั้น “ข้าง” และ “รอยเท้าข้าง” ในนิทานกลุ่มนี้จึงน่าจะหมายถึงกษัตริย์ และเป็นกษัตริย์จากอีกเมืองหนึ่ง ที่เข้ามามีอำนาจเหนือเมืองที่แม่ของนางผมหอม หรือไอ้ลูกข้างอยู่

หญิงสาว (ในนิทานนางผมหอม) และหญิงหม้ายหรือหญิงที่นทีก (ในนิทานไอ้ลูกข้าง) ดื่มน้ำปัสสาวะหรือน้ำในรอยเท้าข้าง จึงอาจหมายถึงนางเหล่านี้ได้ร่วมประเวณีกับกษัตริย์จากต่างเมืองนั่นเอง นอกจากนี้ยังมีข้อสันนิษฐานอีกประการหนึ่งเกี่ยวกับหญิงที่ดื่มน้ำในรอยเท้าและสาเหตุที่ได้ดื่มน้ำในรอยเท้านั้น นั่นคือ ในนิทานนางผมหอมกล่าวถึงหญิงที่ดื่มน้ำในรอยเท้าข้างว่าเป็นหญิงสาว ซึ่งมีทั้งที่เป็นธิดากษัตริย์และคนธรรมดาได้หลงป่าและดื่มน้ำในรอยเท้าข้าง ส่วนในเรื่องไอ้ลูกข้างนั้นเป็นหญิงที่นทีกหรือมิฉะนั้นก็เป็นหญิงหม้ายทำไร่ แล้วมีข้างมาเหยียบไร่เสียหาย นางจึงตามข้างนั้นไปในป่า แล้วได้ดื่มน้ำในรอยเท้าข้าง เมื่อเราตีความให้ข้างเป็นพระมหากษัตริย์ หญิงที่ดื่มน้ำในรอยเท้าข้างในนิทานนางผมหอมจึงน่าจะเป็นหญิงที่เข้ามาบาทบริจาริกาของกษัตริย์ ซึ่งอาจจะเป็นเจ้าหญิงจากเมืองบริวารหรือหญิงธรรมดาและไม่ได้รับการยกย่องมากนัก ส่วนในนิทานไอ้ลูกข้างที่กล่าวถึงที่ตามข้างที่มาเหยียบไร่ทำลายไร่ไปในป่า นั้น เป็นไปได้หรือไม่ว่าหญิงที่นทีกหรือหญิงหม้ายนั้นอาจจะหมายถึงหญิงที่มีฐานะเป็นเจ้าเมือง แล้วถูก “ข้าง” หรือพระราชจากอีกเมืองหนึ่งที่มีอำนาจเข้มแข็งกว่ารุกราน สุดท้ายต้องตกเป็นเมืองขึ้น และนางนั้นก็กลายเป็นสมบัติของพระราชผู้มีชัยชนะ การที่มีผู้หญิงเป็นเจ้าเมืองนี้ พบได้เสมอในตำนานและประวัติศาสตร์ของทางภาคเหนือ เช่น ในตำนานจามเทวีวงศ์ ที่มีการเชิญนางจามเทวีจากเมืองละโว้มาครองเมืองทริภุญไชย นางจามเทวีก็มีฐานะเป็นหญิงหม้าย และขณะนั้นยังตั้งครุฑพระโอรส ๒ พระองค์

๒. การออกเดินทางไปตามหาพ่อ

หลังจากที่ตัวละครหญิงที่ดื่มน้ำในรอยเท้าข้างตั้งครุฑ ในนิทานนางผมหอม ต่อมาก็คลอดลูกเป็นผู้หญิง ส่วนนิทานไอ้ลูกข้างจะคลอดลูกเป็นผู้ชาย ต่อจากนั้นลูกก็จะออกเดินทางตามหาพ่อที่เป็นข้างเข้าไปในป่า การเดินทางเข้าไปในป่าของตัวละครเอกเป็นเหตุการณ์ที่พบได้เสมอในนิทานไทย เช่น พระเอกในวัยเด็กกับแม่ถูกขับไล่ออกจากเมืองไปอยู่ในป่า ได้แก่เรื่อง *สังข์ศิลป์ชัย* หรือพระเอกไปเรียนวิชาความรู้กับฤๅษีที่อยู่ในป่า ได้แก่เรื่อง *จันทโครพ* เป็นต้น รวมทั้งการที่พระเอกเดินทางผจญภัยในป่าเพื่อไปตามหาคู่ครอง น่าสังเกตว่าตัวละครจะเข้าไปตั้งแต่วัยเด็ก หรือในขณะที่ยังไม่มีความรู้ไม่มีประสบการณ์ชีวิตใด ๆ เลย และจะออกมาเมื่อเป็นหนุ่ม หรือโตเต็มที่มีวิชาความรู้ความสามารถต่าง ๆ

ดีแล้ว ภาวะเช่นนี้ กิ่งแก้ว อรรถการ^{๑๓๖} เรียกว่าเป็นภาวะการซ่อนตัวซึ่งเป็นหลักในการสร้างเสริมบุคลิกภาพ การซ่อนในที่นี้หมายถึงการซ่อนจากเวทีสังคมใหญ่ มุ่งเพื่อสะสมความรู้และทดสอบความสามารถบนเวทีประลองหลักที่มีการควบคุมใกล้ชิด และช่วงวัยที่เหมาะสมกับการเรียนรู้มากที่สุดคือช่วงวัยเด็กต่อวัยฉกรรจ์ ดังนั้นการเดินทางเข้าไปในป่าจึงอาจเป็นสัญลักษณ์ของภาวะเปลี่ยนผ่านจากการเป็นเด็กสู่การเป็นผู้ใหญ่

๒.๑ การออกเดินทางตามหาพ่อของนางผมหอม

ในนิทานนางผมหอมทุกเรื่อง นางผมหอมจะเดินทางเข้าไปในป่ากับผู้หญิงอีกคนหนึ่ง ส่วนใหญ่จะเล่าว่าเป็นน้องสาวของนางผมหอม ที่เกิดจากการที่แม่ดื่มน้ำในรอยเท้าวัวหรือรอยเท้ากระทิง ยกเว้นในนิทานนางผมหอมของภาคกลางที่แม่มีลูกสาวอยู่ก่อนแล้วที่จะดื่มน้ำในรอยเท้าช้าง นางผมหอมจึงเป็นน้อง ส่วนสำนวนภาคเหนือ เล่าว่าผู้หญิงอีกคนหนึ่งเป็นเพื่อนกัน เมื่อทั้งสองเดินทางไปพบพ่อช้าง มีการพิสูจน์ว่านางทั้งสองเป็นลูกจริงหรือไม่ โดยการปีนขึ้นบนงาและตัวช้าง นางผมหอมก็จะสามารถผ่านการทดสอบนี้ได้ ส่วนนางอีกคนหนึ่งซึ่งไม่ได้เป็นลูกช้างก็ถูกช้างจับกิน การที่ช้างจับพี่น้องหรือเพื่อนของนางผมหอมกิน ในบางสำนวนให้นางผมหอมร้องไห้เสียใจเป็นอย่างมากยิ่ง ในนางผมหอม ๑ สำนวนลายลักษณ์ของภาคอีสานเล่าว่า นางผมหอมขอให้พญาช้างฆ่าตนเสียด้วย พญาช้างต้องปลอบอยู่นาน นางถึงจะคลายความเศร้าโศกลง จากเหตุการณ์นี้เองน่าจะทำให้นางผมหอมเริ่มเกิดความหวาดกลัวต่อพ่อ และไม่แน่ใจในสถานภาพของตนเองว่าหากทำให้พ่อขัดใจ จะมีสภาพเช่นเดียวกับพี่น้องของตนที่ถูกกินหรือไม่ แม้ว่าต่อมาพญาช้างจะดูแลนางเป็นอย่างดีก็ตาม

เมื่อพ่อช้างยอมรับนางผมหอมเป็นลูกแล้วก็ได้พานางเข้าไปอยู่ในป่า และจัดหาที่อยู่ให้กับนาง ซึ่งมีทั้งที่เป็นถ้ำ หรือนำหินมาก่อเป็นอุโมงค์ สร้างเป็นเรือน รวมทั้งสร้างปราสาทที่อยู่บนภูเขาให้ การสร้างที่อยู่เฉพาะอันเข้าถึงได้ยากให้แก่ลูกสาวที่ยังไม่มีคู่ครองและมีความงามเป็นพิเศษ เป็นสิ่งที่พบได้เสมอในนิทานสากลทั่วโลก นอกจากนี้ สุพิน ฤทธิ์เพ็ญ^{๑๓๗} ให้ข้อสังเกตว่าในเทพนิยายหรือในนิทานพื้นบ้านของทั่วโลก บิดามารดาหรือผู้ปกครองที่มีฐานะทางสังคมในระดับสูง เช่น ผู้นำกลุ่มหรือผู้ที่มีฐานะ

^{๑๓๖} กิ่งแก้ว อรรถการ, “การซ่อนตัวในนิทานพื้นบ้าน,” คติชนวิทยา (กรุงเทพฯ : หน่วยศึกษานิตยสาร กรมการฝึกหัดครู, ๒๕๑๙), หน้า ๑๗๓.

^{๑๓๗} สุพิน ฤทธิ์เพ็ญ, “สุพรรณณะวาทลวง : การศึกษาเชิงวิเคราะห์บทบาทที่มีต่อสังคม” (วิทยานิพนธ์ ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาและวรรณกรรมล้านนา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๓๙), หน้า ๘๑.

ร้ายวที่มีบุตรหลานเป็นเพศหญิงและอยู่ในวัยสาว บุคคลเหล่านั้นจะเก็บบุตรหลานของตนไว้บนปราสาทที่มีความสูง หรือซ่อนไว้ในสิ่งต่าง ๆ เช่น ในโพรงไม้ ในกลอง เป็นต้น

ในตำนานเทพเจ้าของกรีก - โรมัน กษัตริย์อะคริซีสได้สร้างหอทองเหลืองที่ไม่มีประตูหน้าต่าง รายล้อมด้วยป้อมปราการเพื่อกักขังเจ้าหญิงแดเนอีพระธิดาผู้มีสิริโฉมโสกาไว้ เนื่องจากมีคำทำนายว่าพระนัดดาที่เกิดจากเจ้าหญิงแดเนอีจะทำให้พระองค์ต้องสิ้นพระชนม์^{๑๑๔} นิทานเรื่องราปูเนเซล เด็กสาวที่ชื่อราปูเนเซลถูกแม่เมดซึ่งเป็นแม่บุญธรรมขังไว้ในปราสาทสูงที่มีเพียงหน้าต่างบานเดียว เมื่อแม่เมดจะขึ้นมาหา ก็ให้นางหย่อนผมลงไป แม่เมดก็จะปีนผมนางขึ้นมา^{๑๑๕} นิทานรัสเซียเรื่องมังกรสิบสองหัว มีพระราชองค์หนึ่งมีพระธิดาที่มีสิริโฉมงดงามมากสามพระองค์ พระราชาเห็นว่าพระธิดามีความงามน่ารักเกินกว่าจะยกให้ใคร จึงให้ช่างสร้างวังใต้ดินให้พระธิดาอยู่เพื่อจะได้ไม่ต้องออกมาพบกับคนภายนอก และคนภายนอกโดยเฉพาะชายหนุ่มก็จะไม่มีโอกาสเห็นความงามของพวกนาง^{๑๑๖}

ในนิทานไทยก็พบเรื่องราวเหล่านี้เช่นกัน แต่ส่วนใหญ่จะนิยมสร้างปราสาทและเป็นปราสาทเสาดียวให้เป็นที่อยู่ของลูกสาวที่พ่อหวงแหนเป็นพิเศษ เช่นเรื่องอุสาบารส พระเจ้ากรุงพานได้สร้างหอคำให้เป็นที่อยู่ของนางอุสาธิดาบุญธรรมซึ่งมีรูปโฉมงดงามและยังมีกลิ่นกายหอม ที่จังหวัดอุดรธานีมีเสาหินธรรมชาติรูปร่างคล้ายดอกเห็ด สูง ๓ - ๔ เมตร ตอนบนเจาะเป็นห้องขนาดห้องนอนเล็ก ต้องทำบันไดขึ้นไป ชาวบ้านที่นั่นเชื่อว่าเป็นหอนางอุสา ดังนั้นเราจึงอาจจินตนาการเห็นความยากลำบากในการป่ายปีนขึ้นไปเพื่อให้ถึงผู้ที่อยู่ในหอ

สุพิน ฤทธิพิชญ์^{๑๑๗} ให้ความเห็นว่าการสร้างปราสาทเสาดียวให้แก่ตัวละครเอกฝ่ายหญิง เกิดจากจิตไร้สำนึกของผู้ที่อยู่ในฐานะบิดามารดาที่มีความรักความหวงแหนห่วงใยในตัวบุตรหลานที่เป็นเพศหญิง โดยเฉพาะในวัยสาวนั้นมีอันตรายซึ่งเกิดจากลัทธิชาตญาณทางเพศ บุคคลเหล่านั้นจึงสร้างปราสาทสูงเสาดียว ซึ่งโอกาสที่จะปีนป่ายขึ้นไปนั้นมีน้อยและยากลำบาก ปราสาทสูงนี้อาจหมายถึง การตีกรอบพฤติกรรมและการจำกัดบริเวณให้แก่บุตรหลานเพศหญิง แต่เป็นที่น่าสังเกตว่าในตอนท้ายเรื่องนั้นตัวละครเอกหญิงก็หนีไม่พ้นลัทธิชาตญาณทางเพศจึงได้พบคู่

^{๑๑๔} ธนากิต, เรียบเรียง, ตำนานเทพเจ้าและวีรบุรุษ กรีก-โรมัน (กรุงเทพฯ : ปิรามิต, ๒๕๔๖), หน้า ๑๔๒.

^{๑๑๕} สำราญ กัลยาณมิตร, แปลและเรียบเรียง, "ราปูเนเซล," เทพนิยายของกริมม์, พิมพ์ครั้งที่ ๒ (พระนคร : แพร่พิทยา, ๒๕๒๐), หน้า ๑๒๙ - ๑๓๖.

^{๑๑๖} อ. สนิทวงศ์, แปลและเรียบเรียง, "มังกรสิบสองหัว," นิทานรัสเซีย, พิมพ์ครั้งที่ ๒ (กรุงเทพฯ : รวมสาส์น, ๒๕๒๘), หน้า ๒๖ - ๔๔.

^{๑๑๗} สุพิน ฤทธิพิชญ์, "สุขวัณณะวัทหลง : การศึกษาเชิงวิเคราะห์บทบาทที่มีต่อสังคม," หน้า ๘๓.

ในตำนานกรีก-โรมัน มหาเทพซีอุสหรือซุสได้แปลงร่างเป็นฝนทองมารับเจ้าหญิงแดนเอีเป็นชายา และต่อมานางก็ได้ให้กำเนิดเจ้าชายเพอร์ซิอุส เรื่องราปูนเซล มีเจ้าชายคนหนึ่งบังเอิญเดินทางมาพบปราสาทของราปูนเซลเข้าและเห็นวิธีการที่แม่มดป็นเส้นผมขึ้นไปทานางจึงเอาอย่าง ในที่สุดจึงได้ราปูนเซลเป็นภรรยา ส่วนนิทานรัสเซียเรื่องมังกรสิบสองหัว เจ้าหญิงทั้งสามบังเอิญได้ยินเรื่องของห้องฟ้า แสงแดด และดอกไม้ จึงอยากเห็นจนทำให้ล้มป่วย พระราชาจึงให้สร้างอุทยานมีกำแพงล้อมรอบทุกด้านให้พระธิดา แต่ลืมไปว่ายังมีห้องโถงโหว่ด้านบน นางทั้งสามจึงถูกมังกรสิบสองหัวบินมาโฉบไป ต่อมาจึงมีขบวนการหนุ่มคนหนึ่งไปช่วยเจ้าหญิงทั้งสามกลับมา เรื่องอุสาบารสสำนวนอีสาน นางอุสาได้กรอมมาลัยลอยน้ำเพื่อเสี่ยงทายหาคู่

เมื่อพิจารณาทางฝ่ายพ่อแม่หรือผู้ปกครองจะเห็นว่า การกำหนดกฎเกณฑ์หรือกรอบจารีตประเพณีทำให้ลูกสาวดูมีคุณค่าและสูงส่งเหมือนการอยู่ในปราสาท แต่เมื่อมองในมุมกลับกันผู้ที่ถูกกักขังอยู่ในกรอบจารีตประเพณีที่เคร่งครัดย่อมมีความรู้สึกอึดอัด คับข้องใจ เห็นได้จากลักษณะของปราสาทที่แม้จะดูยิ่งใหญ่แต่ก็มีขนาดเล็กและแทบไม่มีประตูหน้าต่างเลย หรือในนิทานนางผมหอมที่ให้ลูกอยู่ในถ้ำหรืออุโมงค์เช่นกัน ธรรมชาติของถ้ำหรืออุโมงค์มักจะมีอากาศแคบ มีด มีทางเข้าออกทางเดียว ทำให้รู้สึกอึดอัด ด้วยเหตุนี้เองนางที่อยู่ในปราสาทหรือถ้ำนี้จึงมีความปรารถนาที่จะหลุดพ้นไปจากสถานที่เช่นนั้น หรืออีกนัยหนึ่งคือปรารถนาจะหลุดพ้นจากกรอบจารีตประเพณีที่กำหนดไว้ รวมทั้งความปรารถนาที่จะหลุดพ้นจากความอ้างว้างโดดเดี่ยวเพราะถึงวัยที่จะมีคู่ครองแล้ว ความปรารถนาที่จึงมีสัญชาตญาณทางเพศเข้ามากระตุ้นด้วย

ในนิทานนางผมหอม นางผมหอมได้แสดงความปรารถนาผ่านทาง การเสี่ยงทายหาคู่ โดยใช้ การนำผมใส่ผอบแล้วลอยเพื่อให้ไปหาคนที่ เป็นเนื้อคู่ ถ้าวิเคราะห์ทางจิตวิทยา การลอยผอบใส่เส้นผมจึงอาจถือได้ว่าเป็นสัญลักษณ์ของการแสดงความปรารถนาทางเพศของหญิงที่เริ่มเข้าไปในวัยสาว ตัวนางผมหอมมีเอกลักษณ์ประจำตัวที่สำคัญคือการมีเส้นผมที่หอมเป็นพิเศษ คุณลักษณะนี้สอดคล้องกับความเป็นจริงในทางวิทยาศาสตร์ประการหนึ่งเกี่ยวกับการเลือกคู่ของสัตว์ คือสัตว์จะมีหลังสารฟีโรโมนออกมาเพื่อดึงดูดใจเพศตรงข้ามในการเลือกคู่เพื่อผสมพันธุ์ตามธรรมชาติ ผมที่มีกลิ่นหอมนี้จึงอาจเทียบได้กับสารฟีโรโมนของสัตว์ที่ใช้ดึงดูดเพศตรงข้าม เพราะเมื่อผู้ชายได้พบเส้นผมของนางและสูดกลิ่นหอมของเส้นผมก็จะเกิดความรู้สึกปรารถนาในตัวนางทันที แต่ทั้งนี้ผู้ที่มิสิทธิเก็บผอบใส่เส้นผมของนางผมหอมขึ้นมาได้มีเพียงเนื้อคู่ของนางเท่านั้น ส่วนนี้เป็นผนวกความเชื่อของคนไทยในเรื่องเนื้อคู่และบุพเพสันนิวาสเข้ากับความรู้สึกและความคิดที่เป็นสากล

ตอนต่อมา กล่าวถึงเนื้อคู่ของนางเดินทางมาพบและลักลอบได้เสียกันจนมีลูก บางเรื่องเล่าว่ามีคนเดียว บางเรื่องให้มีสองคนเป็นชายหนึ่งคน เป็นหญิงหนึ่งคน ในช่วงเวลานี้พระยาช้างไม่รู้เลยว่าลูกสาวที่ตัวเองเฝ้าทะนุถนอมได้ทำลายกรอบจารีตประเพณีที่ตนสร้างไว้ ไปลักลอบมีคู่ครองเสียแล้ว มีบางครั้งที่พระยาช้างสงสัย เมื่อได้กลิ่นมนุษย์ หรือได้กลิ่นผู้หญิงที่ตั้งครรภ์ ซึ่งนางผมหอมก็ปฏิเสธทุกครั้งที่ปฏิเสธของนางผมหอมนี้ เป็นผลมาจากความเกรงกลัวต่อพระยาช้างที่สืบเนื่องมาจากเมื่อคราวที่พ่อได้ฆ่าพี่สาวและน้องสาวของตนเองตาย เมื่อรู้ว่านางอีกคนไม่ใช่ลูก เมื่อถึงคราวนี้นางจึงกลัวว่าพ่อจะฆ่าลูก ฆ่าสามีของตนอีก รวมทั้งอาจฆ่าตนเสียด้วย ความหวาดกลัวและหวาดระแวงที่เกรงว่าพ่อจะรู้ความจริงนี่เองทำให้นางพร้อมสามีและลูกหนีออกมาจากพระยาช้าง และขึ้นไปบนภูเขาสูงที่พระยาช้างไม่อาจติดตามมาได้ เมื่อพระยาช้างตามมาและอ้อนวอนให้ลูกลงมา จนพระยาช้างเสียใจจนนอกแตกตาย ความตายของพระยาช้างนี้อาจวิเคราะห์ได้ว่าเป็นความปรารถนาที่จะหลุดพ้นจากอำนาจของพ่ออย่างเด็ดขาด ซึ่งมีวิธีเดียวคือการให้พ่อตาย ชลธิรา สัตยาวัฒนา^{๑๕๖} ได้วิเคราะห์วรรณคดีไทยที่มีการทำให้พ่อตายไว้อย่างน่าสนใจว่า

วรรณคดีไทยบางเรื่องกล่าวถึงบทบาทของลูกที่แสดงพฤติกรรมอันเป็นเหตุให้พ่อเสียใจจนขาดใจตาย หากพิจารณาตามหลักจิตวิทยา อาจสันนิษฐานได้ว่าบทบาทดังกล่าวเป็นส่วนหนึ่งที่ได้รับอิทธิพลจากจิตไร้สำนึกส่วนรวมซึ่งมีปมอึดปัสแฝงอยู่ก็เป็นได้ แต่ทว่ามักจะมีบิดเบือนให้แสดงออกมาในรูปที่ไม่ขัดต่อศีลธรรมจนเกินไป เช่น แทนที่จะกล่าวถึงพฤติกรรมของลูกที่ฆ่าพ่อตรง ๆ ก็บิดเบือนเป็นลูกทำให้พ่อเสียใจจนตรอมใจตาย และส่วนใหญ่ก็มักจะเปลี่ยนแปลงสภาพของพ่อแทนๆ เป็นบุคคลอื่นซึ่งมีฐานะคล้ายคลึงกับพ่อ เช่น เปลี่ยนให้เป็นพ่อเลี้ยง ที่นิยมใช้กันมากที่สุดคือเปลี่ยนให้เป็นยักษ์มาร ซึ่งจิตสำนึกของทั้งผู้แต่งและผู้อ่านยอมรับให้ฆ่าได้โดยไม่ถือว่าเป็นบาปหรือมีความผิด

ก่อนที่พระยาช้างจะตายยังได้มอบนางช้างให้แก่นางผมหอมเพื่อที่จะได้ทำเป็นเรือนางพร้อมสามีและลูกเดินทางกลับบ้านเมืองได้ ในส่วนนี้ก็คล้ายกับเรื่องสิงห์ไกรภพ และสังข์ทอง ที่ ชลธิรา สัตยาวัฒนา วิเคราะห์ไว้ นั่นคือในสิงห์ไกรภพ ก่อนพินทุมารตาย สิงห์ไกรภพก็ได้พระขรรค์วิเศษและต้นสรพยาของพินทุมาร ส่วนพระสังข์ก็ได้ของขวัญพร้อมทั้งมนต์เรียกเนื้อปลาจากนางยักษ์พันธุรัตว่าตัวละครได้แสดงจิตไร้สำนึกที่รู้สึกว่ามีบางอย่างที่อยู่เหนือพ่อแม่แล้ว ไม่ต้องพึ่งพ่อแม่อีกต่อไป

^{๑๕๖} ชลธิรา สัตยาวัฒนา, "การนำวรรณคดีวิจารณ์แผนใหม่แบบตะวันตกมาใช้กับวรรณคดีไทย," หน้า

ในกรณีของนางมอมก็อาจอธิบายได้เช่นกันว่า ในขณะที่นางมอมมีสามี ลูก พร้อมทั้งงาซึ่งถึงเป็นทรัพย์สินสมบัติที่มีค่าจากพ่อแล้ว จึงไม่จำเป็นต้องอาศัยพ่ออีกต่อไป อย่างไรก็ตามการใช้งาข้างเป็นพาหนะนำนางมอมพร้อมลูกและสามีเดินทางกลับเมืองอาจอาจแสดงความหมายถึงการประกาศตนและสนับสนุนฐานะของนางมอมอีกประการหนึ่งว่านางมิใช่คนสิ้นไร้ไม้ตอก หากแต่เป็นลูกของผู้มีฐานะหรือมียศฐาบรรดาศักดิ์และมีคุณสมบัติที่จะช่วยเหลือ สนับสนุนคำจูนสามีได้เช่นกัน

๒.๒ การออกเดินทางตามหาพ่อของไอ้ลูกข้าง

การเดินทางของผจญภัยของไอ้ลูกข้างหรือที่ในสำนวนอีสานเรียกว่าท้าวคัชนามเริ่มที่ตัวลูกข้างเมื่อยังเด็กชวนแม่ออกไปตามหาพ่อข้างในป่า^{๑๕๓} ออกไปครั้งแรกไม่พบพ่อ แต่ได้แสดงความสามารถเป็นครั้งแรก คือ การปราบยักษ์จนชนะและได้ของวิเศษคือน้ำเต้าวิเศษซึ่งช่วยในการรักษาโรคและทำให้เป็นหนุ่มสาว พร้อมทั้งรู้แหล่งซ่อนขุมเงินขุมทองทำให้มีฐานะดีขึ้น ต่อมาเมื่อความสามารถในการปราบยักษ์รู้ถึงพระเจ้าแผ่นดินในเมืองนั้นจึงได้รับการแต่งตั้งให้เป็นอุปราช ส่วนแม่ซึ่งตอนนี้เป็นสาวงามเพราะอำนาจของน้ำเต้าวิเศษได้กลายเป็นนมเหสีของพระเจ้าแผ่นดิน

เมื่อเริ่มเป็นหนุ่ม เจ้าลูกข้างก็ได้ออกตามหาพ่อเป็นครั้งที่สองซึ่งครั้งนี้เป็นการเริ่มออกเก็บเกี่ยวประสบการณ์ชีวิต สะสมความรู้ความสามารถอย่างแท้จริง ในช่วงแรกของการเดินทาง เจ้าลูกข้างได้ขายสองคนเป็นบริวาร คนหนึ่งคือชายไม่ร้อยกอมีความสามารถในการลากไม้ครั้งละร้อยกอ คนที่สองคือชายเกวียนร้อยเล่มหรือชายร้อยเล่มเกวียน สามารถลากเกวียนคราวละร้อยเล่ม (บางสำนวนว่าไม้ ๕๐๐ กอ เกวียน ๕๐๐ เล่ม) ก่อนที่จะได้ทั้งสองมาเป็นบริวารนั้น มีการต่อสู้กันก่อน เจ้าลูกข้างเป็นฝ่ายชนะทั้งสองจึงยอมเป็นบริวาร เหตุการณ์ตอนนี้อาจกล่าวได้ว่าเป็นการเริ่มสร้างพันธมิตร เพราะคนที่จะเป็นใหญ่ต่อไปนั้นย่อมไม่อาจเป็นใหญ่ได้โดยลำพัง ต้องมีผู้ช่วยเหลือหรือมีบริวารที่ดีเสียก่อน

จากนั้นทั้งสามเดินทางต่อกัน พบกับจิ้งหรีดยักษ์และปราบจิ้งหรีดยักษ์เอามาทำเป็นอาหาร เมื่อเดินทางต่อไปก็พบกับยักษ์อีกตัวหนึ่ง เจ้าลูกข้างก็ปราบยักษ์ได้อีก คราวนี้ยักษ์มอบไม้เท้าวิเศษและพิณวิเศษให้ (สำนวนภาคเหนือไม่มีพิณ) ไม้เท้าวิเศษมีฤทธิ์ชี้ให้คนตายกลับฟื้น หรือคนเป็นกลับตายได้ ส่วนพิณ ในสำนวนลายลักษณ์ของภาคอีสานอธิบายว่า สายที่หนึ่งดีดให้ศัตรูพ่ายหนี สายที่สองดีดเมื่อต้องการอาหาร และสายที่สามดีดให้เจ้าเมืองเข้ามาสามีกัด จากทั้งเหตุการณ์ทั้งสองครั้งนี้ เจ้า

^{๑๕๓} เหตุการณ์เหล่านี้ ในนิทานสำนวนมุขปาฐะภาคเหนือ ภาคอีสาน และสำนวนลายลักษณ์ภาคอีสานกล่าวไว้ใกล้เคียงกัน มีเพียงสำนวนภาคใต้ที่เล่าแตกต่างจากสำนวนอื่น ซึ่งจะนำมาพูดถึงในทีหลัง

ลูกช้างได้ช่วยชีวิตของชายไม้ร้อยกอและชายเกวียนร้อยเล่มไว้ จึงยังทำให้ชายทั้งสองมีความจงรักภักดีต่อเจ้าลูกช้างมากขึ้น

ทั้งสามได้เดินทางต่อไปจนถึงเมืองร้าง พบเจ้าหญิงที่อยู่ในกลอง เนื่องจากบิดานำมาซ่อนไว้ให้พบภัยจากงูใหญ่ที่มากินชาวเมืองจนหมดสิ้น เจ้าลูกช้างได้ช่วยปราบงูจนสำเร็จ จากนั้นจึงใช้ไม้เท้าวิเศษชุบชีวิตชาวเมืองขึ้นมา เจ้าเมืองที่ฟื้นขึ้นมาจึงยกเมืองและพระธิดาให้กับเจ้าลูกช้าง เจ้าลูกช้างก็แต่งตั้งบริวารทั้งสองเป็นผู้ช่วยราชการแผ่นดินต่อไป ในสำนวนมุขปาฐะของทางภาคเหนือจบเพียงเท่านี้ ส่วนสำนวนอีสานทั้งมุขปาฐะและลายลักษณ์ มีเรื่องราวต่อไปอีกว่า เจ้าลูกช้างได้ออกเดินทางหาพ่อต่อ และระหว่างนั้นก็ได้ภรรยาอีกหลายคน และได้ครอบครองเมืองเพิ่มจากการช่วยเหลือและได้แต่งงานกับธิดาเจ้าเมืองนั้น สำนวนมุขปาฐะของอีสานจบลงที่ไม่ได้พบกับพ่อ แต่สำนวนลายลักษณ์ ในตอนท้ายเจ้าลูกช้างหรือท้าวคัชฌามเดินทางไปจนถึงเชิงเขาพระสุเมรุ พระอินทร์ซึ่งเป็นบิดาได้แปลงกายเป็นพระยาช้างฉัททันต์ลงมาเดินอยู่เชิงเขา เมื่อท้าวคัชฌามเห็นดังนั้นจึงเข้าไปวัดรอยเท้าและทราบว่าเป็นพระยาช้างนี้เป็นพ่อของตน จึงก้มลงกราบและทักทายกัน จากนั้นพระยาช้างก็ได้มอบรางวัลพิเศษให้ งานนี้สามารถนำไปใช้ต่อสู่ข้าศึกได้ ใช้เป็นเรือเพื่อให้เดินทางไปถึงจุดหมาย ให้แก้วแหวนเงินทองที่ปรารถนาได้ และสุดท้ายคือให้เหาะเหินเดินอากาศได้ เมื่อสิ่งเสร็จพระยาช้างก็สิ้นใจและหายวับไปทันที ต่อจากนั้นก็มียุทธการผจญภัยของท้าวคัชฌามต่อไปอีกและเล่าไปจนถึงรุ่นลูก ซึ่งผู้วิจัยจะไม่กล่าวถึงในที่นี้

ในเรื่องมีพ่อเป็นช้าง สำนวนภาคใต้ ซึ่งมีเนื้อหาตอนต้นคล้ายกับนิทานไอ้ลูกช้าง คือมีผู้หญิงกินน้ำในรอยเท้าช้างแล้วคลอดลูกเป็นชาย ต่อมาลูกออกตามหาพ่อ แต่ไม่มีการเดินทางผจญภัยได้ของวิเศษหรือพบเพื่อนประหลาดเหมือนกับในสำนวนภาคเหนือและภาคอีสาน แต่สำนวนนี้จะเน้นที่การพิสูจน์ความเป็นพ่อลูก นั่นคือ เมื่อเจ้าลูกช้างเดินทางเข้าไปในป่าก็พบพ่อช้างที่เป็นพระยาฉัททันต์ เจ้าลูกช้างได้เข้าไปวัดรอยเท้าพ่อ เห็นว่าเท่ากับรอยเท้าที่แม่ไปกินน้ำจึงรู้ว่าพระยาช้างนี้เป็นพ่อ ส่วนทางพระยาช้างได้พิสูจน์ว่าเจ้าลูกช้างเป็นลูกจริงหรือไม่โดยการให้ไต่เงาดู เมื่อไต่ได้ก็ยอมรับว่าเป็นลูก จากนั้นเจ้าลูกช้างจึงไปรับแม่มาอยู่ด้วยกัน จะเห็นว่านิทานไอ้ลูกช้างสำนวนภาคใต้มีการพิสูจน์ความเป็นพ่อลูก ผสมผสานกันระหว่างนิทานนางผมทอมและนิทานไอ้ลูกช้างของสำนวนทางภาคเหนือและภาคอีสาน คือมีทั้งวิธีการวัดรอยเท้า ซึ่งพบในเรื่องท้าวคัชฌาม วรรณกรรมลายลักษณ์สำนวนอีสาน และการไต่เงาขึ้นบนตัวช้าง ซึ่งพบในนิทานนางผมทอมทุกสำนวน การเปลี่ยนแปลงรายละเอียดของนิทานที่เกิดขึ้นนี้ ถือเป็นเรื่องปกติของการถ่ายทอดนิทานจากท้องถิ่นหนึ่งไปสู่อีกท้องถิ่นหนึ่ง

ในนิทานไอ้ลูกช้างสำนวนภาคเหนือและภาคอีสาน เมื่อพิจารณาอนุภาคของวิเศษที่เจ้าลูกช้างได้รับ ไม่ว่าจะเป็นน้ำเต้าที่ใช้รักษาโรค ไม้เท้าที่ทำให้คนเป็นหรือตายได้ และพิณที่ใช้เรียกอาหาร ทำลาย

ศัตรู และทำให้ผู้อื่นมานอบน้อม รวมทั้งขุมทองที่ได้ ล้วนแสดงให้เห็นความปรารถนาสามัญของมนุษย์ ทั้งสิ้น นั่นคือ เมื่อเริ่มแรกก็ต้องการมีสุขภาพอนามัยที่แข็งแรง มีทรัพย์สินฐานะพอสมควร เมื่อมีกลุ่มเพื่อนฝูงพันธมิตรมากขึ้นก็เริ่มตั้งตัวเป็นใหญ่ ปรารถนาให้ศัตรูต่าง ๆ พ่ายแพ้ และมีผู้อื่นเกรงกลัวเข้ามาอยู่ในอำนาจ ยิ่งไปกว่านั้นคือความปรารถนาที่จะมีสิทธิเหนือชีวิตและความตายของผู้อื่น เห็นได้จากการมีไม้เท้า “กักขี้ตายปลายชี้เป็น” ซึ่งในความเชื่อของคนไทยนั้น ผู้ที่มีสิทธิ์ชี้เป็นชี้ตายแก่ผู้คนนั้นมีเพียงผู้เดียวคือกษัตริย์ ดังนั้นจึงอาจพิจารณาได้ว่าความปรารถนาสูงสุดของเจ้าลูกชายคือการได้เป็นกษัตริย์นั่นเอง ซึ่งเจ้าตัวก็สามารถทำได้สำเร็จสามารถครอบครองเมืองต่าง ๆ ได้มากมายสมความปรารถนา ของวิเศษเหล่านี้จึงเป็นสัญลักษณ์แทนความปรารถนาที่อยู่ในใจของมนุษย์ ทั้งนี้ตรงกันข้ามกับสำนวนภาคใต้ที่ตัวเองไม่มีของวิเศษอะไรเลย ความปรารถนาเดียวคือได้พบพ่อ เมื่อพบแล้วก็อยู่กันอย่างเรียบง่ายมีความสุขประสาพ่อแม่ลูก ในนิทานสำนวนนี้จึงไม่ต้องใช้สัญลักษณ์ใด ๆ เข้ามาช่วยอธิบาย

หากสรุปภาพรวมของนิทานที่มีอนุภาคผู้หญิงตีมน้ำในรอยเท้าช้างจะเห็นว่า ในจุดเริ่มต้นที่เหมือนกันคือการที่มีผู้หญิงตีมน้ำในรอยเท้าช้างแล้วตั้งครรภ์ ซึ่งอาจตีความได้ว่าเป็นการร่วมประเวณีของชายกับหญิงที่ไม่ออกหน้าออกตา เนื่องจากความแตกต่างของฐานะทางสังคมหรือความแตกต่างทางเชื้อชาติ เผ่าพันธุ์ และต่อมาก็ให้กำเนิดบุตรขึ้นซึ่งมีทั้งที่เป็นหญิงและชาย ทำให้เรื่องพัฒนาไปสองแนวทางสอดคล้องกับพัฒนาการของบุตรที่เกิดมานั้น กล่าวคือบุตรที่เป็นหญิงเมื่อโตขึ้นต้องเข้าไปอยู่ในความปกป้องดูแลอย่างใกล้ชิดของบิดาที่มีฐานะทางสังคมสูง และต้องอยู่ในกรอบจารีตประเพณีที่มีขึ้นเพื่อกำหนดคุณค่าของหญิงสาว ไม่มีสิทธิในการเลือกหาคู่ครองเอง แต่สุดท้ายแรงผลักดันทางเพศก็ทำให้หญิงสาวนั้นฝ่าฝืนกรอบออกมาทำให้บิดาเกิดความเสียใจและอับอายเป็นอย่างยิ่ง ในส่วนของบุตรที่เป็นชายก็มีพัฒนาการสอดคล้องกับค่านิยมที่สังคมกำหนด คือ ผู้ชายมีอิสระกว่าผู้หญิง สามารถออกเดินทางหาความรู้ เก็บเกี่ยวประสบการณ์นอกบ้าน คบเพื่อนฝูงได้อย่างอิสระ เพื่อสุดท้ายจะได้นำความรู้และประสบการณ์เหล่านั้นมาใช้ในการทำงานหรือปกครองบ้านเมืองต่อไป ดังนั้นจึงอาจกล่าวได้ว่านิทานที่มีอนุภาคผู้หญิงตีมน้ำในรอยเท้าช้างได้แสดงให้เห็นความคิดและค่านิยมที่มีต่อลูกหญิงชาย รวมทั้งสภาพความกดดันในจิตใจของลูกที่ตกอยู่ในกรอบบังคับของค่านิยมนั้น โดยเล่าผ่านสัญลักษณ์ต่าง ๆ ที่ปรากฏอยู่ในเรื่องได้เป็นอย่างดี